

О. ГРІН
**СКАРБИ
АФРИКАНСЬКИХ
ГІР**

КНИГОСПІЛКА

БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ВСІХ

А. ГРІН

С К А Р Б И
А Ф Р И К А Н С Ь К И Х Г І Р

Р О М А Н

Переклад Богдана Рильського

К Н И Г О С П І Л К А
Х А Р К І В 1930 К И І В

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Укр. Друку“, „Картковому реперт.“ та інших покажчиках Укр. Книжк. Палати.

Обкладинка та ілюстрації худ. П. Петренка.

Ч И Т А Ч У!

напиши свої думки з приводу цієї книги, зазначивши свій вік та соціальний стан, і надішли їх на адресу:
Київ, Пушкіньська 8, Український Інститут Книгознавства

Державний Трест „Київ-Друк“, 2-га друкарня, вул. Воровського, № 42.
Київ. Окрліт № 502. Зам. № 2708—5000. 5¹/₈ арк.

I

СТЕНЛІ ВИРУШАЄ В АФРИКАНСЬКІ НЕТРИ

16 жовтня 1869 року мешканець готелю „Валенсія“ в Мадриді, американський громадянин, есквайр¹, містер Генрі Стенлі, мандрівник-дописувач, одержав телеграму:

„Прибувайте до Парижу у важливій справі.

Бордон Беннет“.

Бордон Беннет, енергійний американець, був власником американської газети „Нью-Йоркський Оповісник“.

За дві години сів Стенлі до екстреного поїзду, що наступної ночі прибув у Париж. Просто з вокзалу

¹ Есквайр — титул, що передніш давався молодшим синам англійських шляхетських родин, а потім цей титул почали прикладати до всіх урядовців (Прим. ред.).

рушив він до „Гранд-Отелю“ й постукав у двері Бордонової Беннетової кімнати.

Відчинились та зачинилися тії звичайні собі двері, але за ними відбулась, серед тиші сонного міста, незвичайна розмова двох американців, що жвавістю, стислістю та рішучістю нагадувала фортеп'янову трель у нижньому регістрі.

Річ була в тому, що про долю славетного мандрівника, доктора Давида Лівінгстона, який поїхав до Центральної Африки 1866 року, від 1869 р. склалася думка, нібито він або загинув, або опинився в тяжко скрутному становищі і конче потребує негайної допомоги.

З надзвичайною простотою, що нею відзначаються у розв'язуванні справ американці, Беннет доручив Стенлі відшукати Лівінгстона, не зважаючи на видатки.

Стенлі здивувався—коли деякий сумнів щодо обміркованості задуму назвати можна подивом,—але затлумив це, невластиве йому, почуття, дав згоду, і, не зволікаючись, взялися вони до практичного боку справи.

— Одна моя газета вартніша за всі капітали Нью-Йорку,—мовив Беннет.—Отже на видатки я не поспішаю, але мусить бути в газеті все, що є найцікавішого.

І він підпер ту думку цілою низкою дрібних доручень, висловлених тоном найглибшої зневаги до розмірів нашої планети:

- 1) бути на відкритті Суецького каналу;
- 2) проплисти Нілом проти води, зібравши відомості про подорож Самуїла Беккера до Горішнього Єгипту;
- 3) одвідати Єрусалим;
- 4) заглянути в Костянтинополь задля політичної інформації;
- 5) огледіти в Криму історичні бойовища;
- 6) проїхатися через Кавказ на Каспійське море;
- 7) через Персію—до Індії, а з Індії
- 8) вирушити розшукувати Лівінгстона.

Таке от невеличке завдання запропонував Бордон Беннет Генрі Стенлі в Парижі на світанку, позіхаючи від утоми та попихкуючи коштовною сигарою.

Виконавши накреслену від видавця низку справ, Стенлі 6 січня 1871 року прибув на палубі американського китобою на острів Занзібар, організував виправу та й подався розшукувати славетнього мандрівника.

В Занзібарі він улаштував п'ять караванів. Чотири послано в посеред краю дещо раніше за п'ятий, на чолі якого безпосередньо стояв сам Стенлі, і з таким розрахунком, щоб були вони один від одного на віддалі кількох переходів.

Окрім зброї, мисливського припасу, двох вітрильних байдаків (на випадок подорожі водою), наметів, сідел, кухонного начиння та живности—каравани тії, що склалися з провідників з-між тубільської варти, носильників, в'ючаків, навантажено крамом для виміну—по дорозі—на харч. Негри несли на головах довгасті паки з американською полотнянкою, індійським синім полотном, серпанками, кольоровою байкою, намистами та мідним дротом, що правив у дикунів за гроші.

6 лютого 1871 року виправа прибула до Багамої¹.

18 вирушив перший караван, в складі якого було двадцять чотири чоловіка носильників і троє салдатів.

21—другий, з двадцятьма вісьмома носильниками, двома доглядачами та двома салдатами.

25—третій; тут було двадцять двоє носильників, десять віслюків, біла людина Фаркугар—моряк, кухар та троє вартових.

11 березня—четвертий, де згуртовано п'ятдесят п'ятеро носильників, двоє провідників і троє вартових.

¹ Порт на східньому узбережжі Занзібарської протоки.

21 березня, в п'ятому каравані, з двадцятьма солдатами, вирушив Стенлі, взявши з собою Шау,—білого, теж мореплавця, кравця, кухаря, тлумача, сімнадцятеро ослів, пару коней—дарунок Занзібарського султана—і собаку.

Так от почалася ця екваторіяльна Одиссея, одна із найудаліших в історії вивчення Африки.

II

СТЕНЛІ ТА ГЕНТ

Караван посувався помалу серед дикої гущавини колючого чагарнику. Віз, заплутуючись колісьми в гольчастій плітусі, раз-у-раз зупинявся. Носильники змучені до краю, сідали на своєму вантажі, обмотуючи онучами покалічені ноги. А коли годі було продертися заростями далі, вдавалися до криці американської сокири.

Найвиборніші прокльони лунали по пустелі. Загальна роздратованість та втома, наслідки такої от дороги, дійшли до найвищого напруження. А проте конче треба було продертися якомсь до недалекої смуги лісу, де малися заночувати.

Носильники лаяли музунгу¹, ослів, один одного; охкали, за животи хапалися, майже не звертаючи уваги на покрики ватажків каравану.

Сонце, заходячи, ховалося за лісом. Імлисте повітря, просякнуте смородом од загнилих рослин та задушливими пахощами од мокрих квіток, що дивацькі їхні форми й кольори збуджували в європейців химерні почуття,—було то повітря тропічної Африки. Наставала саме дощова година, на різні хвороби щедра мазіка².

¹ Білого начальника.

² Арабська назва африканської зими — дощової доби.

Цілісінький день лив, як із відра, простопадлий, огидний теплий дощ; надвечір ущух, затопивши болота і вкривши розмиту землю слизькими калюжами, де відбивались далекі хмари.

З безнастанними зусиллями добувся змучений караван до узлісся.

Розташувалися там наметами. У великих казанах закипіла вечеря над огнищами. Згуртувавшись коло багаття, негри гомоніли про сьогоднішні пригоди, побрехеньки пускали та оповідали наївні небилиці про країну білих людей, відкіля прийшов той, хто найняв та попровадив їх у серце Чорної Землі.

У наметів отамана горіла свічка, крізь тьмяно освітлене полотно манячіло дві тіні: з-між них оригіналом одної був Бомбей, капітан над неграми — салдат. Чорний босоногий вояка сидів коло в'їстя, одноманітно пісеньки мугикаючи та ляскаючи пальцями по курковій карабіну.

Спеціальний дописувач американської газети, містер Генрі Стенлі, примостився при похідному столику. Стояв перед ним полумисок з недоїдками м'яса, приправленого квасолею на салі, кавник і кава гаряча в шклянці. Стенлі курив, записуючи в щоденнику подробиці останнього переходу. Бомбей сидів на розпакованому клункові, скрижувавши ноги, і чистив старі срібні піхви.

Був то підстаркуватий араб, невеличкий на зріст, з м'язистим нервовим обличчям, хитрими губами та очима, що відзначалися отією облудною недотепністю, яка так влучно маскує вдачу.

— Галіб Джемаль¹ робив ліки, пане, — вперто провадив своєї Бомбей; — він набрав черепів з вагензі² й повіз їх із собою. З тих ото черепів він виготовляв ліки.

¹ Арабське наймення мандрівника Буртона.

² Негрів.

— Це нісенітниця, мовив Стенлі:— ти заваджаєш мені писати.

Бомбей хитро всміхнувся, потім, помовчавши, спробував вернутися ще раз до своєї теми.

— Він стукнув по черепові; він колував у дірці...

— Бомбею!— одрубав Стенлі;— коли тебе так же закортіло, я розкажу тобі взавтра про Буртонові черепи¹, але помовч, будь ласка, сьогодні. Бігай подивись, чи мій кінь нагодований, та дай Сарбокові порошок хіни.

Бомбей вийшов. Стенлі писав скільки часу, далі, поклавши перо, відсморбнув кави й замислився. Безліч турбот щодо подорожі не давали супокою. Зловісний плач гієн розлягався по лісі, шарудіння нічного птаства й тії невиразні згуки— нетрів лісових зідхання, що своїм напівлюдським, напівптаємничим характером викликають казкові уявлення літ дитячих.

Холодком потягало. Стенлі допив каву й, похапцем уписавши до зшитка кілька рядків, згорнув його; наклавши тоді тютюну в люльку, занурив голову в хмарах диму.

Коло намету почулась легка хода карангазі²; увійшов, поважно вклонився й ознайомив, що невідомий чоловік прибув із лісу й хоче бачити музунгу. Невідомий теж білий. Має велику бороду та добрачу рушницю. Він сидить коло багаття.

— Поклич його,— сказав Стенлі провідникові і, повернувшись до війстя, став чекати. За наметом пролунала невиразна, коротка розмова, провідникове обличчя, зазирнувши на хвилинку до намету, зникло, та, відхиливши рукою намоклу полотнину, увійшов чоловік високого зросту. Жвавість та міць виявляли його рухи; мав на собі із шкури червоної антилопи

¹ За збирання колекції черепів Буртона вславлено характерником.

² Провідник.

шапку, шкіряну буйволячу куцину, чоботи та штани з деблої білої тканини. Великий револьвер висів при поясі, а з-поза плеча витикалась чудова англійська рушниця. Здійнявши й поставивши штуцера, невідомий скинув шапку і вільним коротким рухом уклонився.

Коли він підійшов до світла, Стенлі пильно подивився йому в обличчя і, переконавшись, що бачить європейця чистої крови, підвівся зо складаного стільця.

Багато всякого люду доводилось бачити Стенлі, одначе, обличчя зашого здалося йому великою мірою незвичайним. Суворий рот майже ховався в довгій темній бороді та вусах, але верхня частина, душа обличчя, відзначалася ясністю та виразністю обрису. Високі рівні брови чітко сходились над переніссям; лінія тонкого великого носа продовжувала, майже в профіль, сторчову лінію широкого лоба, що виявляв неабияку душу, а лагідні темні очі примружувалися дещо, надаючи уважному поглядіві невідомого виразної допитливости. Чорне волосся звисало поплутаною гривою на куцину, на ковнір.

— Прозиваюся Гент,— промовив просто.— Ви містер Стенлі, Добровечір...

Мандрівник привітався й собі та показав на стілець. Посідали обидва. По недовгій мовчанці Гент повів мову:

— Мета вашої подорожі — відшукати Лівінгстона.

— Так,— відповів Стенлі:— Бордон Беннет, видавець „Нью-Йоркського Оповісника“ вшанував мене невеличким дорученням щодо славетнього мандрівника. Щасливий буду, як віру тую справджу.

— Маєте якийнебудь плян?

— Невиразний вельми. До Танганайки прямую, там пробуватиму в вузлі Лівінгстонових шляхів. Мусітиму в тих місцевостях його шукати, розпитуючи у населення та в купців. Від 1866 року не було про нього жадних чуток. Доведеться мабуть багато круженяти по тих нетрах, проте його відшукаю.

— Правда,— підтакнув Гент головою.— Але й мені доконче треба б було бачити героя, що згубився. Такі-от люди—герої, адже правда?

— Так, містер Гент, це правда.

— Приєднайте мене до свого каравану, прошу вас. Я гарно вивчив африканське полювання, знаю місцеві умови, природу, підсоння, негрів, і можтиму вам стати часом у пригоді, коли буде ваша ласка. Я невтомний та невибагливий. Це не які хвастощі, а звичайний словесний паспорт. Але в мандрівці дізнаєтесь краще, чого я вартий. Що ви на це скажете?

Стенлі поклав перед Гентом люльку, тютюн і присунув до гостя шклянку з кавою. Заходи тії пом'якшили до певної міри ніяковість, що виникла від Гентової пропозиції. Стенлі був обережний.

Повів мову нарешті:

— Дописувач цікавий лише остільки, оскільки вимагає цього його професійна справа. Не цікавість, а виключні обставини мого становища надають мені права поспитати вас про дещо, містер Генте. Од змісту відповідей ваших залежатиме „за“ або „проти“ вашої любої пропозиції. Не криюся, що бракує мені певних, одважних та рішучих товаришів. Всі ж бо тії „колишні Буртонові й Спікові супутники“— досить таки непевні людиці, а носильників надзвичайною суворістю доводиться тримати в покорі.

— Розказавши про себе докладно, попереджу законні запитання ваші,— відповів Гент, закурюючи;— зайвини не казатиму, а лише все потрібне.

— Гаразд, будьте ласкаві.

— Добре. Погляньте ось на це, прошу вас.— Стенлі здалося, що друга свічка спалахнула в гостевій руці. Гент простягав до нього персня чотирикутньої форми, круглого в середині, з широкого злата кутюю, на старовинний східній манір. Оправу самоцвіту, що важив п'ятнадцять-двадцять каратів, старовинною горо-

різьбою оздоблено. Самоцвіт отой був хибно шліхтований, але, через невідомий оптичний фокус виблискував він дивовижно яскраво: з його карбів сіявся ніби та грав веселкою пил. Поки мандрівник розглядав персня, мимохить осміхаючись на красу того каменя, Гент мовив:

— Показую це вам, яко доказ правдивости мого оповідання про себе та про мої наміри. В становищі моему всяка річ пригодиться.

Заховав персня й допитливо глянув на Стенлі.

— Кажіть. Залюбки вам повірю,— сказав Стенлі.

Тоді Гент узявся розповідати. Була то півторагодинна тиха розмова. Стенлі зрідка запитував, одержуючи завжди ясну, докладну відповідь. По скінченні розмови, Гент, попихуючи люлькою, замислився, а на обличчі у Стенлі відсвічувалося здивовання та прихильність.

Сплило кілька хвилин. Заіржав десь спутаний кінь. Блимала свічка, догоряючи.

— В каравані нас двадцять п'ятеро,— мовив Стенлі,— ви, Генте, двадцять шостий будете.

— Дякую. З неухильною тією умовою?

— Авжеж. Не проговорюся ні перед ким про вас та про участь вашу в виправі, як ви того бажаєте — ні на словах, ні на письмі.

— Ще раз дякую. Де я спатиму цієї ночі?

— У Шау в наметі. Взавтра ж матимете окреме шатро. Ідіть за мною, містер Гент.

Вони вийшли. В порожнє приміщення заглянув вартовий „вагензі“, ізігнувся, понишпорив очима по речах і затиснувши рушницю між колінами, глігнув похапцем ковтів кілька солодкої кави з кавника; вихопивши потім із пачки з тютюном здоровенну пригорщ, сквапно вернувся на своє місце й завів пісні, що припинив був, про отруйну, але розкішну країну, де сам уродився.

Бажаючи довідатись, про що саме Гент розповів

Стенлі, мусимо повернутися до тих часів, коли мандрівник Давид Лівінгстон розпочинав многолітню свою африканську виправу.

III

ПРОПАСНИЦЯ

1866 року вулицями Занзібару проходив, чи, радше, ледве плентався білий чоловік, літ може на тридцять, хапаючись од часу до часу рукою за стіну та сідаючи на каміння. Хвороблива блідість проступала крізь темну смагу на його обличчі. За обшарпаним вбранням не постеріг би байдужий погляд інтелігентного вигляду перехожого. Хоча сонце опівдні припікало на 60° за Цельсієм, подорожній трясся в пропасниці. В очах підупадав на силі. Впавши на землю коло щільно замкнених воріт арабського обійстя, хворий пробубонів прокльона й ліг під стіною, ліниво стежачи, як гризлися охлялі собаки. Потім, пошпортавшись в кишени, витяг жменю кришок з хліба, гудзика та олив'яну пльомбу.

— Ані шеляга, — промимрив; — їда, щоправда, не йде мені на душу, але ж так-от виснажуся, що й здохну.

Пройшов повз нього гурт мусульманок, закутаних по очі пасастими накривалами, з мідними дзбанами та оберемками брудної білизни за спиною. Промчало негриня, грошака в зубах затиснувши. Після затятого бою, собаки посідали та полягали, повисолоплювавши язики. Почувся з порту гудок пароплаву, що вирушав до Індії. Слабий заплющив очі, й зараз в хворій його уяві стали виникати всілякі видіння (візії).

Привидилась йому бричка, фурманове бичисько та важкі сутінки мармурового ганку, куди ввіходив, вискочивши з повозу, високий чоловік у білому убранні.

— Минуле краще, коли воно—минуле,—промовив лежачий напівсвідомо.

— Он-як! Чому ж то саме? — запитав хтось несподівано.

Хворий здригнувся й поглянув круг себе.

Стояв перед ним літній уже чоловік, у звичайному мисливському вбранні. Не дуже принадне велике його обличчя шпакуватою бородою обросло, мало в собі лев'ячі риси, що їх перемагали риси людські. В погляді його сірих, проникливих очей причаїлося щось таке, що зупиняло,—натовп, здавалося, спинився б перед силою цього погляду.

Хворий не зразу здобувся на відповідь:

— А тому, сер, що можете його переживати, чи не переживати, як вам теє буде до вподоби — це головне. Подруге — минуле безтілесне, нематеріальне. — Сів насилу, охопивши руками коліна, що тряслися аж підскакували.—Як у скриньці з сміттям та коштовностями, вишукувати можете в ньому що хочете, не боячись наново зазнати втоми від ходні, балачок; переживаєте собі минуле, а проте ні слабість, ні голод, ні т. ін. не мають жадної сили над вами. Забувається, стирається в ньому багато дечого дріб'язкового та болючого; добре було б, якби сучасне та прийдешнє розвантажено так само.

Невідомий усміхнувся. Усмішка змінила йому враз обличчя, стало воно любе та хороше. Хворий посміхнувся й собі.

— В становищі моєму мають люди нахил до філософії,—промовив задумано.

— Ви недужі?

— Так.

— Що вам таке?

— Гнітючка. Не дає мені працювати.

— Де ви працювали?

— На пристані.

— Хто ж ви будете?

— Гент.

— Це—імення...

— Еге; але мого життєпису вам певно не потрібно.

— Де мешкаєте?

— У крамаря-тубільця.

— Далеко?

— Ні, не дуже.

— Хотілося б зробити для вас щонебудь. Вставайте.

Мисливий взяв Гента попід пахви, виявивши неабияку силу, й поставив на ноги, тоді підтримуючи його, промовив:

— Спробуйте йти.

— Куди?

— Додому.

— Спасибі, — відповів коротко Гент. І пішли поплутаними кривими заулками. Гент зупинився коло маленького брудного дому і постукав у хвіртку. Незабаром відчинив її старий араб, похитав головою, дивлячись на Гента, і жалісливо цмокнув губами.

— Слабий, дуже слабий, — промовив, око—лихе.

Постоявши, араб зник за низенькими дверима, рогожкою завішеними. Дві миршаві пальми стриміло в подвір'ї; смородом нестерпучим тхнуло з куп сміття, що валялося по кутках. Гент обійшов поза домом; з глухого боку улаштовано примурок без дверей, що ввійшлося в нього через півокруглу нішу. В злиденному отому приміщенні стояв дерев'яний стіл, за столом лава, присунена до нього, при стіні постеля з дощок, очеретяною маткою покрита. На столі бовванів якийсь глиняний посуд, порцелянова філіжанка та ніж складаний.

Гент ліг таки зараз і витягся, з полегкістю зідхнувши. Гість розглянувся пильно довкола й крутнув головою, кажучи ніби до себе самого:

„Так, так, скрутне становище“; тоді подивився уважно на Гента і промовивши: „я скоро вернуся“, вийшов.

Хвилини сорок не було його; поки він ходив, Гент роздумував тимчасом, яку то мають вагу зустрічі людські, в наслідок яких не раз життя прикро повертається по-іншому. В цьому ось разі, здавалося, корабель Гентової долі не мав змінити напрямку, але видимість тая могла бути й облудною. Часто-густо наслідки випадкової зустрічі дають себе знати лише навпослі, за багато літ часом.

Гент задримав, стомлений думками, та його розбудили мисливого, що вернувся, ходя й голос. Побачив Гент, що дивний отой чоловік розв'язує великого пакунка. Були там: чай, цукор, кава, сухарі білі, сардинки, гранати, брусковини, бляшанки зі згущеним молоком та кілька пляшок води содової.

— Розріжте гранати та вкиньте в воду; матимете хороше кислувате питво. Заживайте хіни тричі на день, по десять гран, після їди.

Мисливий помовчав, попихкуючи люлькою; промовив потім з надзвичайною щирістю, а слова його від того набрали непохитної вражаючої простоти:

— Кладу ось-о на стіл п'ятдесят гіней; подбайте про те, щоб їх вистачило вам, поки видужаєте. Ви спите?

— Так,—відповів Гент,—а ви—мій сон...

— Ну, добре. Розкажіть но тепер про себе.

— Одначе,—заперечив Гент, задлявшись трохи,—не прогнівайтесь, що хочу знати, кому власне матиму за честь оповісти нудну свою історію?

— Я — Давид Лівінгстон.

З неприхованим зачудованням дивився Гент на славетнього мандрівника.

— Коли ще не випадково прийшлися прізвища одно до одного,—мовив нарешті,—то, виходить, я

розмовляю з людиною, що понад тридцять років перебула, досліджуючи Центральну Африку?!

— Та так же, так, — відповів Лівінгстон, стукаючи пальцями в нетерплячці, — добре таки остогидло мені цеє, але не заспокоюся, поки не дійду мети. Поговорімо краще про вас.

Гент розрізав гранату й захвав рота червоними бубинками, смакуючи свіжу, пахучу кислість їхню.

— Не менше, як у цій-ось гранаті бубинок, — повів мову, — було колись у мене тисяч фунтів, містер Лівінгстон.

Жив я самотою. Самотою стояв віч-у-віч зі своїм багатством; осточортіло воно мені нарешті, запевняю вас. Воно облутало мене маєтками, замками, фабриками та заводами. Я задихався в розкішних джунглях усіляких достатків, меблів, раритетів, коштовностей, золота й різних життєвих ситуацій; потопав у тисячах розваг, що з них найцікавішою річчю було може збивати палицею реп'яхи при дорозі. Свідомість мою засмічувало завжди щонебудь зайве, непотрібне.

Проте я влаштовував часом собі свята, купуючи квиток та виправляючись у дорогу, з п'ятьма шилінгами за душею. Таким-от побитом доводилось, вряди-годи, служити в залізничному буфеті, вівці пасти, будувати казарму для салдатів, бути кочегаром на пароплаві, по дворищах мавпу водити, дрова колоти, гандлювати начинням до лютування й ще багато дечого такого робити.

Справді, — хоча й дивне воно вам здається, — всеньке життя своє мав я нахил до бурлакування, до такого становища, коли людина здорова та дуже залежить лише від себе самої та власної сили. Було мені до вподоби робити певний переминок між бажанням та змогою його задовольнити. Зголоднілий їв я хліб із салом, кислим вином їжу запиваючи. Вишуканий обід здавався мені, на ситий шунок, бридкий, як

ліки, як порівняти з таким-от меню. Порвавши штани, купував собі нові на ринку, поторгувавшись завзято, і думалося мені, що місто всеньке задивляється на мою обнову. Без мармуру та паризького мила вмивався, в бляшаній мисі,—лише тоді, тоді тільки, містер Лівінгстон, найбільшою втіхою було для мене бачити, як стікає од ліктів до п'ястуків, мов чорнило, чорна масна вугляна кіптява, звільняючи пружну білу шкіру м'язів. Мав волю нарешті—і в думках, і в рухах, і в місцях.

А тому, коли кілька промислових криз утішило мешканців Європи можливістю купувати складані ножики та пера сталеві на кілька копійок дешевше, а спритні люди подбали про купівлю моїх векселів,—ці ось причини змусили управителя мого з'явитися до мене з похоронним обличчям. Я вислухав усе, про що міг він мене сповістити, саме, що о годині десятій і п'ятдесят п'ять хвилин ранку 9 липня 1864 року мене в старці призведено, — відпустив я його з якимось дивним сяєвом у душі, що нагадувало вражіння від блискучого концерту.

Залишилося в мене, щоправда, яких півтори тисячі фунтів, але я придбав на них невеличку шхуну та й почав возити оселедці. Три місяці сплило в отій праці, аж стрімка скеля підводна, з туманом у спілці, вительбушила мойого „Гладіатора“. Пригода ця вернула оселедців батьківщині їхній, а мене, купувавши гарненько, змусила шукати притулку на пароплаві „Кіст“ матросом. З пароплаву на пароплав переходячи, побував я з того часу скрізь, де тільки хотілося побувати, і осівся, нарешті, в Занзібарі, як бачите, через ногу, що звихнув був. Пропасниця — мій пізніший набуток. Деякий час відпочивав тут, живучи мов той лаццароні африканський, доки не проїв останньої платні й не дістав на додачу до власних тридцяти шести градусів внутрішнього тепла чотирьох градусів тубільських. Оце і все.

— Небагато, але гарно,— мовив Лівінгстон.— Запрошую вас приєднатися до моєї виправи.

— Я нездужаю, містер Лівінгстон,— відповів Гент, підводячися з радощів;— але надзвичай люба мені пропозиція ваша.

— Через десять день вирушають наші каравани; постарайтеся видужати до того часу. Хочеться мені вас мати. Ось моя адреса.— Написав олівцем слів кілька на картці візитовій і подав Гентові.— Я піду. Бажаю вам скоро виздоровіти.

Лівінгстон надів капелюша й вийшов. Гент залишився сам.

Як стихла помірна, тяжка його хода, Гент узяв сухаря й почав знехотя гризти, з'їв потім ложку за-консервованого молока. Затулив тоді очі рукою, і, коли здійняв з вій вільготні пальці,—цілком виразна була його думка про Лівінгстона.

— Оце — людина, — пробубонів, лягаючи знову.— Коли б я був професор медицини, видав би книжку під назвою: „Лікування приємними вражіннями“. Далі почуваю себе трохи краще.

IV

МИСЛИВЦІ ЗА СЛОНАМИ

При вийсті до готелю „Замбезі“ дримав приручений гепард¹. На ніс йому сіла муха. Він зморщився й котячим рухом лапи прогнав комаху. Тоді, зневажливо замружуючись, ледачий хижак не звернув жадної уваги на вісім пар ніг у величезних чоботях, що незграбно переступило через його перісте тіло, і облизав лапу.

Вісім пар попростувало до вікна, що розгортався

¹ Одмінок леопарда; за давніх часів полювали з гепардами як-от тепер полюють із собаками.

з нього чудовий морський краєвид, і порозсідалось круг столу. Були то мисливці за слоновою кістю; скінчивши лаштування, накупивши всього, що було потрібне для мисливської виправи, прийшли вони випити за щасливу подорож.

Найзначнішою особою в товаристві, його душею та ватажком, був сухорлявий дідуган, голяндець Ван-Лянд. Сутулуватий, з довгими ушима, жилуватий та меткий, як гадюка, чоловік той, що безугавним гартуванням незламного організму переміг свої шістдесят п'ять літ, мав полинялі очі; сухий блиск їхній був подібний до жевріння гарячого повітря вдалині. Сиве волосся метлялося недоладно круг сухого обличчя, де виразно випиналися кості черепа, темною зморшкуватою шкірою обтягнені. Товаришами подорожніми були в нього дужі, поважного вигляду люди різних національностей, які відзначалися величною байдужістю до всього, що не мало стосунку до полювання, пиятики та грошей, за винятком молодого Ван-Буша, людини читаної та жвавої.

Точилася розмова на професійні теми. Слуга приніс кілька пляшок коньяку, а на закуску до нього бананів, дрібним цукром посипаних та обмитих холодними вершками. Ван-Лянд завів балачки про ціни на слонові ікли з гандлярем, що примостився до компанії; частина мисливців, розтасувавши колоду карт, повітягала золоті гроші; решта їла, пила та співала.

Тоді саме до столу підійшов Гент. Слабість його так була затяглася й ускладнилася, що зникла всяка надія на виправу з Лівінгстоном. Гент пролежав у шпиталі шість місяців.

Одужавши, більш як чотири роки прогаяв він над такими, чи на них схожими роботами, про що розказував ото Лівінгстонові: останніх півтора року служив матросом на „Неваді“, великому океанському судні, що плавало од Суєца до Миса Доброї Надії. Але

Занзібарові судилося, як видно, знову відограти неабияку роль у Гентовім житті, бо пароплав умістили тут у доці для ремонту, а команду звільнили.

— Пане мисливче, — мовив Гент до Ван-Лянда, — роблю вам та товаришам вашим пропозицію. Прийміть мене до спілки. Я мисливець, як і ви.

Гент був у матроському вбранні, а тому дехто зареготався нахабно, інші знову поглядали з недовірою.

— Ви вбивали слонів? — запитав Ван-Лянд насмішувато. — Чим же ви їх били? Кулаком? Дрючком? Гандшпугом? Або, може, ловили їх перепилюю сіткою?!

— Я вбив одинадцятєро слонів індійських, — відповів Гент спокійно, як ушух регіт, викликаний Ван-Ляндовим запитанням, — було між ними два „самотник“¹. Полював я з сером Реджінальдом Шерлі, послом англійським, брав участь у кількох полюваннях раджі Баганпура, але шість слонів забив я сам-на-сам, без жадних спільників.

Сміх завмер. Скептично підморгуючи, Ван-Лянд мовив:

— Лянкастром?

— Тяжка гвинтовка Рейля придатна на слонів, — відповів Гент, — я користувався нею і чув, що й на носорога вона годиться.

— Це правда, — зауважив старий мисливець. — Коли не брешете, то правду кажете, виходить. Скажу вам по-щирості: одним добрим мисливцем більше — більше й зиску. Я згоден вас узяти, але ж треба, одначе, щоб усі на те пристали.

Поклавши руку на карти, він припинив гру, і мисливці почали радитись. Ніхто не суперечив особливо, за винятком одного, що сказав: „слова — словами, а

¹ Слони, що блукають поодинокі, дуже люті.

діло — ділом“. Зараз таки ще троє пристали на ту думку.

— Треба, принаймні, побачити, як то він стріляє, — завважив скептик. — Дайте но йому мою рушницю, а вже після кінчайте справу.

— А що, коли вийдете он туди, під вікно! — звернувся Ван-Лянд, подаючи Гентові тяжкого штуцера. — А ми подивимося звідси. Ось і мета, бачите, за тином на занехаяній крамниці стирчить шпиль з дерев'яним яблуком. Од вікна до шпиля, на мою думку, ярдів з двадцять буде. От і влупіть у те яблуко.

— Мета нелегка, — сказав Гент, — спробую, одначе.

— Не вцілите — другу мету дамо.

Гент узяв рушницю, виліз на підвіконня й зіскочив на подвір'я.

Відвідувачі шинку стаборились коло вікна, один по-одному б'ючись об заклад та вигукуючи поради стрільцєві. Гент натиснув на цингель. Напівзбите кулею яблуко, повернулося й похилилось, виказуючи чорну смужку від цвяха, що ним було прибите.

— Добре, — мовив Ван-Лянд, — він має право на слони полювати. Я йому вірю.

Гент вернувся вікном таки, приймаючи мовчки хвальні вигуки.

— Як бачите, — звернувся до мисливців, могу таки стріляти. Раніше, ніж убити першого слона, я вправлявся за методою Самуїла Беккера: ставав на рельсах і зіходив лише за п'ять ступнів від паровика, що от-от наскочить. Кілька хвилин дрижать коліна після цього.

Пили потім за здоров'я нового спільника. Наступного дня Гент вирушив купувати що треба. Він призапасився новою гвинтівкою Рейля, дворуркою Лінденса, звичайними й розривними кулями, пістонами, порохом, клейтухами, шротом та мастею до зброї. Кресало, кремінці, клубок воскової свічки, голки, нитки, ножиці, американська сокира, казанок залізний

з накривкою, олив'яний полумисок та шклянка, ніжик складаний і ніж мисливський, пачка липкого плястра до ран, шабалинка з хіною, кави десять кілограмів та стільки само чаю, десять кілограмів тютюну, люлька з чорного дерева та гудзиків два тузини, — всецьке оце, опріч зброї, конче потрібне йому було в поході.

V

ГОРА СКАРБІВ

За два місяці добулася Ван-Ляндова мисливська виправа до країни внутрішніх озер Африки, розпочавши тяжке й небезпечне життя. Ван-Лянд ставився до Гента з суворою пошаною; зі спільної діяльності він пересвідчився незабаром, що новий мисливець — людина великого досвіду життєвого й непохибного інстинкту, який допомагав йому в критичних ситуаціях. Гент, опріч того, виявив таку спокійно-сміливу вдачу, що старий мисливець не міг на нього намілюватись. Проте, не зважаючи на однаковість життя й талану, було щось таке зовнішнім фактам не підлегле, що відчало Гента від його товаришів. Отим „щось“ було складне внутрішнє життя, наявність якого неможливо приховати, як неможливо приховати радість, недугу та горе. Через це саме почали ставитись до Гента хоч не вороже, та як до чужого. Це спершу гнітило його до певної міри, але потім він звик та часто вже й не крився з бажанням побути самотою зі своїми думками, що інколи виникало в ньому. Брав тоді Рейля й простував до лісу, щоб розвіяти в його тиші спогади сумні, чи невиразну тривогу — самотніх людей товаришку.

Так ото й зробив він того поранку, якому судилося зачудувати до краю Гентову уяву.

Напередодні розташувались мисливці над озером, при гирлі невеличкої річки. Простяглися там понад берегом низкою болота, міязмами гнилого очерету просякнуті; за болотами височіли терасами скелясті гори, що купалися віддала в лагідних відтінках кольорових; зблизька ж скелі ті були жовті та сірі. На купи круглих хлібів скидалися формами своїми. Що не росло жадного дерева, краєвид той скелястий був вельми похмурий.

Туди власне й попрямував Гент зацікавлений незвичайною місцевістю, що прадавній світ нагадувала. Мав на думці, частину гір обійшовши, вернутися на берег. Він узяв Рейля, торбину з живністю і перебрівши по пояс в воді болото, добувся до підніжжя скель. Траплялися там зрідка парасольові дерева з голими стовбурами, з горизонтально простягненими верхівіттями; а далі, з розколин понурого, ніби вимитого каменю витикалися шорсткі кактуси.

Незабаром Гент занурився в мертве море кам'яних округлих дощами та вітром виглянсованих, переходячи голими хребтовинами та балками розпеченими. Над усім тут панувала палюча соняшна тиша. Тиша ця, без жадного натяку на життя, серед хвилястих, тяжких нагромаджень, що відбивався од них нестерпучий блиск, вражала надзвичайно. Ніби гніваючись, зопалу рокувала земля околиці тії на мовчанку в зачарованому колі довічної смерті. Кроки лунали безнадійно; ні пташок, ні кущів, лише подекуди клаптик моху, весь у пилюзі, сонцем виснажений, повіщав своїм виглядом про марність тортур життьових у країні заклятого простору.

Добувшись на найближчу верховину, Гент помітив, що її округлість розтята з протилежного боку прямовісним урвищем. Та розколина чи безодня не більше, як три метри завширшки. Протяглися за нею на північ такі самі сумні нагромадження суцільного каменю.

Взявши собі урвище за натуральну межу, подоки підійматись, Гент мав на думці спуститися південним схилом до озера, але присів перше при урвищі попоїсти. Шклянка горілки, галета й шматок холодного м'яса; підсилювався, заглядаючи недбало у провалля. Покарбоване було всередині порослими мохом сторчовим розколинами.

Соняшний блиск, що від каменю одбивався, стомив очі мисливому, і він одвів їх з приємністю в затінок. Як зір обувся з темрявою безодні, почала поступово виявлятися поверхня протилежного боку. Вдивляючись відпочилим зором у темряву, Гент спускав очі нижче й нижче, аж спинився на півокруглій лінії, дуже поправній, ніби циркулем накресленій; верхньою частиною своєю тяглася вгору, але продовження губилося в густих сутінках, де аж ніяк не вгледів би нічого. Даремно Гент намагався вивідати ще щонебудь. Поправність і чіткість лінії здалися йому незвичайними, тим більше, що всі розколини й горбовини темного каменю були скрізь, без винятку, скеровані просто-падо.

Видобув клубок воскової свічки, одрізав невеликий кусок та, примощувавши його до линви, спустив, запаливши, у глибочінь в рівень з півкругом, але світло з огнику, як горіх завбільшки, не в силі було подолати тьми віковичної, воно блимало мляво червоною крапкою, ледве освітлюючи вершок линви.

Змотавши її Гент знайшов кілька камінців та й кинув у безодню, рахуючи скільки часу падатимуть: „раз... два... три...“—на одинадцятому почувся глухий плюскіт води. Виконавши отой своєрідний відбуток мандрівницький щодо урвищ, Гент заходився мудрувати, як би його освітити півколо. Нарешті добрав таки способу. Одстебнувши накривку в шкіряній торбі, вирізав з неї частину та, насипавши у той шкурлаток пороху, влаштував щось на кшталт петарди з

гнотом із шматинки, воском натерим, щоб тлів помаленьку. Запаливши гнота, спустив линву з прив'язаною петардою врівень з таємничою смугою й став чекати.

Розітнувся вибух, блиснув у темряві яскравий стовп огню, в ту ж саму мить повернувши морокові його величність, але Гент думкою все бачив викрите огнем. Півколо теє було горішньою частиною великого каменю; спідня його частина вирисовувалась прямою лінією. Камінь випинався із скелі своєю похилою трохи горішньою частиною на яких півтора фути. Оброблений був остільки старанно, що його бутність отут-о, в предковічно-дикому місті, треба було визнати за утвір рук людських. Велася попід ним до низу розколина. Певне, камінь, щільно колись припасований, висунувся трохи через землетрус, по якому зробилася розколина й поширила заглиблення.

Услід за вибухом шкіряної петарди зчинився своєрідний вибух почувань. Гент був переконаний, що камінь приховує таємницю, викрити ж її підохочувало владне бажання дізнатись недізнаного,—небезпечна жадоба, людині властива. Остільки дивовижною знахідкою вражений, хвилюючись усе більше, що впертіше думав про камінь, Гент одійшов звідти, щоб спокійніше обміркувати становище. Не помітив, як з гір спустився,—остільки голову запаморочило плямами щодо викриття таємниці. Годі було й думати, щоб виколупати, силою м'язів тільки, таку-от каменюку—яких шість футів заввишки; треба б до того посилкуватися в цій справі не одному чоловікові, а це значно ускладняло завдання: Гент і гадки не мав признаватися комунебудь у своїх намірах.

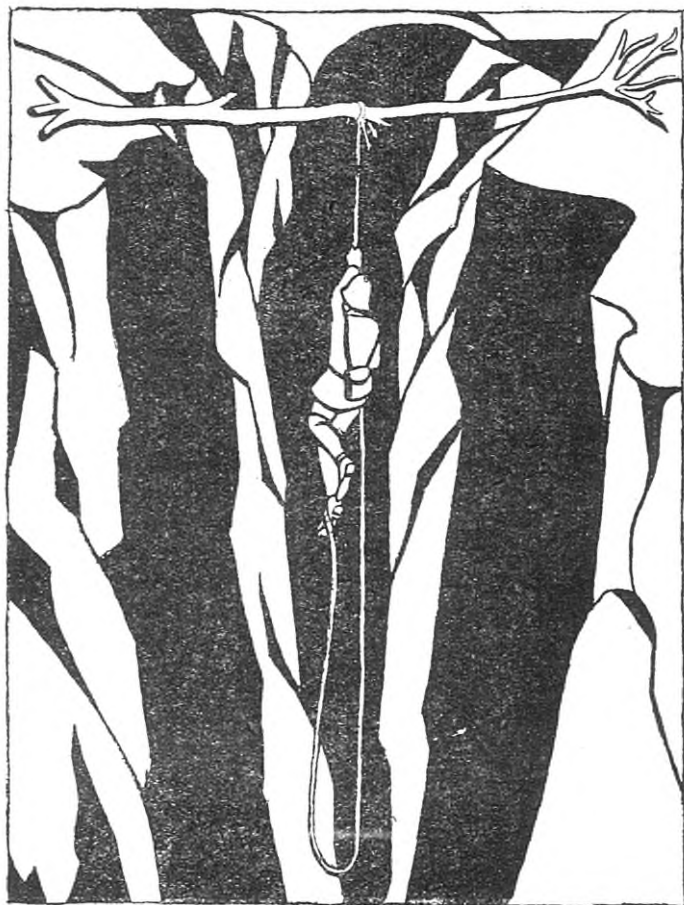
Довідався вдома, як негр, що пообіцяв був провести до місцевості, слонами улюбленої, одержавши на задаток разок намиста і пляшку горілки, надумався дати краще перевагу отій здобичі, ніж наражатися на

небезпеку та прикrostі при полюванні. Він не з'явився, а це якраз було Гентові он-як до речі. Обізнаний з дикунами, знав він, що ніхто не прийде з околишніх селищ утікачеві на заміну, а хоч і прийде, то не скоро, в кожному разі, бо всяка справа у них довго обмірковувалася.

Отже Гент, налаштувавши в нічній тиші все, що треба, прибув до урвища тоді саме, як полум'я зі схід сонця розіллало по озері яскравий червоносизий блиск, тихим сяйвом освітливши тропічний краєвид. Прозорість повітря, здавалось, втілила в землю живе життя: небосхил підіймався ніби, гойдаючись у промінні. Пташиний крик ледве долітав з води на височінь гірську.

Гент узявся до діла. Він захопив з собою сто футів міцної линви, три фунти пороху, крицеве долото, молотка і невеликого шнура, протертого салом, з пороховою кіптявою замішаним. У лісі він зрубав молоде дерево, на п'ять цалів завтовшки і багато довше, ніж було завширшки урвище. Прив'язавши линву кінцем посеред жердини, на другім кінці зробив Гент нерухому петлю, ще й одежею її обмотав. Жердину поклав він так, що кінці її лягли просто поперек урвища! Далі взявши порох, долото, молотка та шнура, Гент повиснув над проваллям і, перебираючись по жердині руками, ухопився за линву. І хвилини не зійшло, як уже сидів він у петлі, міцно прив'язавши себе до неї паском від рушниці. Тепер, освітивши невелику місцину перед себе, Гент уважно придивився до каменя. Його покладено давно. Дощі та вогкість добре таки позточували його краї. Гент пересвідчився, що руками каменя того й не зрушити, а скеля таки була тверда, аж годі було й надіятися швидким часом заглиблення на міну.

Тоді взяв він шукати у розколинні внизу та по тих, що виступали, частинах каменю такої порожняви, де

Гент повиснув над проваллям і, перебираючись по жердині руками, ухопився за лину.

добре було б закласти порох. До кожного цаля приглядався. Нарешті вийшла та праця на добре. Під каменем—чи то що обтесаний він був нерівно, чи з іншої якої причини утворилось чимало порожніх місць, що нагадували гніздовини в чавунному деці на пухкеники. Тут, між каменем та скелею, можна було, хоч і чималого те потребувало сприту, просунути руку по лікоть.

Увесь той час він почувався вельми зле на висючому своєму сидінні. Тільки зробить яке більше зусилля—і зараз же гойдається разом з ливною в найнеспокійніший спосіб. Змушений увесь час прибирати акробатичних поз і від того стомившись, Гент поклав спробувати висадить камінь у повітря зараз таки, недошукуючись кращих для того місць. Гент висипав увесь порох у гніздовини в скелі під каменем, міркуючи собі, що три фунти, хоч камінь і чимало важить,—річ проте неабияка. Далі, приладнавши гнота, мисливець запалив його кінець, звідки зараз же пішов струмінь їдкого диму, виліз на скелю і сів, чекаючи, що буде. В урвищі грімнув вибух. Дим рунув звідтіля, мов би там з гармати вдарено. Зараз же почулось, як шумить, падаючи, каміння. Переждавши, щоб розійшовся дим, Гент заглянув у провалля: камінь одхилився од скелі горішньою своєю частиною, тримаючись на долішній; можна було постерегти тепер, що це—щось як товста плита. Мисливець спустився вниз. Повиснувши в петлі, він ухопився руками за горішню частину каменя і, додавши до нього всю вагу свого тіла, вивернув його з гніздовини. Камінь, з грюкотом б'ючись об стіни, що обступали урвище, зник у темряві; чути було, як востаннє глухо зашуміла вода, і Гент опинився перед отвором до потайника, перед вейстям святині, скарбівниці чи могили.

Кілька хвилин гойдався він у петлі, зволікаючись. Йому приємно було утворювати собі видива. Серед

цієї гри фантазії не останню ролю відігравали склепіння подібних до храму печер; там повно чорної води, і смолоскип освітлює там химерні форми сталактитів або ж кістяки прадавніх потвор. Сподіваючись на щонайдавніші речі, Гент підтягся до скелі і вліз в отвір; далі, розрівнявши кінець свічкового клубка, викресав огню.

Спереду нічого не було видко. Обмацавши стіни, Гент переконався, що вони штучного походження; жадна гра природи не помережила б їх такими характерними дряповинами та тесаними заглибленнями: могло теє зробити лише залізо. Він рушив уперед. Вузький хідник, заввишки ледве людині стати, ішов не далі як на десять футів; за ним було просторе вмістище, що не відразу далось освітити все до країв. Мисливець допоміг боротьбі огню з темрявою, одрізавши декілька шматків воскового шнура; швидко запаливши їх, він приліпив свічки до горбовин на поближчій стіні. Потроху очі його обулися з перспективою, яка проступала крізь морок так поволі й невиразно, як ото зграя риби випливає з глибини до ясної поверхні. Нарешті не зосталося жадних сумнівів: Гент потрапив до штучної печери, що мала форму нерівної півкулі і де повно було речей таких коштовних, аж і в найспокійнішій бистрої на розум людини, коли б узялася вона ціну їм зложити, міг виникнути лише безладний цифровий туман. Ми можемо змалювати собі в голові довжину милі, двох, ба й до десяти; звук — не більший за постріл із гармати; багатство — в таких межах, що кладуть їх наші особисті забаганки; але ні великої відстані, і грому тисяч гармат, ні скарбів, у сотнях пудів нагромаджених, хоч би й були вони ось під руками не збагне достоту наша уява.

Отож Гент і не робив таких нікчемних спроб. Він оглянув усе, всьому сплатив природню данину чистого хвилювання, позбавленого й краплі тієї божевільної

радості, що з нею, певне, знайдено всі скарби, і склав реєстр усіх речей рівним своїм писанням, зазначивши приблизно вагу й міру коштовностей. В найближчому кутку, ліворуч од вийстя, стояло кілька глиняних посудин з грубими вінцями, прикритих і обв'язаних напівзотлілою шкурою. Сягали вони Гентові до половини грудей. Він зірвав шкуру, опустив руку і витяг жменю перлин. Навіть таке тьмяне освітлення, як те, що було в печері, не могло зостатись байдуже до барв, котрі таїли в собі доньки океанові; воно збудило всі блиски, відсвіти й переливи, народжені від поєднання жорстокої вапни з нервовим молюсковим тілом. Ніжна, сливе одухотворена білість, така тепла, аж здавалася прекрасним живим тілом, виграла фарбами вечірніх хмарок, у чудовій злагоді змішаними. Деякі перлини були як горіх завбільшки; більшість їх захоплених Гентовою рукою не сягала понад розмір великої квасолі, але дріб'язку не було зовсім.

Гент розглядав далі. Переходив поволі від одної посудини до другої, скрізь викриваючи скарби, що їх аж ніяк неможна було оцінювати. Більшість вмістищ насипано камінням коштовним, переважно самоцїтами, двобічно пірамідальної форми. Мов очі казкових птиць жаріли. Сапфіри, рубіни, смарагди змішували в руці своє проміння, обсипаючи потріскану темну мисливцеву долоню вогнем яскравим. Вкидав їх назад, наслухоючи холодне стукотіння каменю. Бляск їхній стомлював, чарував та приваблював; він хапав за душу, викликаючи відповідні собі кольори, не менш складні та чисті, але притьмарені.

Так-о переходячи, Гент натрапив на силу силенну срібного й золотого посуду, в найславетніших музеях на чільному місці гідного стряти. Східна орнаментика посплітала його мережево з візерунками із самоцвітів. Були там великі й малі тарелі, дзбани, кубки, чаші й тази для невідомого вжитку. Упорядковано все тее

в три ряди, утворюючи блискучі нагромадження величезної тяжини. В деяких посудинах було повно прикрас: обручок, перснів, блях золотих без ліку, ручок до кинжалів спіральних і звичайних обручів, оздоблених до голови та спряжок. Гент не мав змоги оглянути всього. Посувався поволі, ледве встигаючи відірвати очі від одних розкошів, щоб дивитись на другі. Наприкінці побачив, абияк змайстровану кам'яну скриню з золотими грішми. Гент заходився оглядати монети, але трудно було довідатись по них про національне походження отого дивовижного скарбу: поміж арабськими, перськими, еспанськими, португальськими, турецькими й індійськими грішми траплялося чимало золота французького та англійського; скільки не шукав, не найшов старовиннішої монети від золотої крони з викарбуванням на ній Генріхом IV, а тому і зарахував скарб до шістнадцятого століття.

Здумати лише скільки то людей, на Гентовім місці будинок, стратило б притомність, звар'ювало, може навіть і вмерло, не стерпівши надзвичайного, виключного хвилювання. В кожному разі, не вийшов би жаден з цілими нервами. Мисливому отой спробунок не завадив ні трохи. Як уже говорено, не був він зажерливий, отже хвилювання, що зазнав, мало особливий характер. Роздумуючи про страшну, незміряну могутність, яка оточувала його, вдивлявся наче думкою в історію мільйонів живих істот, тисяч родин, походів рабунків, купівель, продажу та користолюбства, що призвели помалу-малу, в різних місцях і в різні часи, до накопичення необсяжних маєтностей, зібраних давно колись в одно місце завзятістю та міццю невідомих людей. Думка пустити в рух скарб, викликати його з дрімоти до життя повного руйнування, починала його страхати; поволі, однак, почав міркувати спокійніше перемагаючи бурхливі уявлення та до плянів величного змісту повертаючись. Дедалі тихше ставало йому на

душі, і, як од клубка воскового лишилось дюймів два, найбільше, Гент почувив, що знесилився з голоду, що вже пора йти та що володіння скарбом не зробило в його душі найменшої дряповини, негідної постійної його байдужости до влади над життям через надзвичайне багатство. Але він мимохіть, все ж таки зробився знову багатієм і зареготав на все горло, освідомивши цеє. Далі задумливим, довгим поглядом глянув довкола.

Підійшовши до глиняної посудини Гент вибрав кілька великих самоцвітів, всипав до кишені, взяв іще жменю золотих монет і видобувся на поверхню скелі. Повітря було різке та свіже. Над головою мисливого й скрізь, куди тільки оком кине, палали зорі тропічні, виповнюючи ніч владою магічного сяйва, що так багато каже дечого людині, яка вміє дивитися вгору.

Гент сів і довго курив, аж поки зі схсду не потягло теплим вітром, що віщував світанок. З першим промінням сонця був уже в лісі; при багатті сидячи, пік шматок кабана, що застрелив коло струмка. Попоївши, Гент вернувся до потайника і зробив там до вечора докладний список коштовних речей та приблизний — тому, що містилося в глиняних посудинах. Перемірявши міркою золоті монети, вирахував, що сами вони тільки складали суму на п'ятсот тисяч фунтів стерлінгів. Скінчивши цю утяжливу працю, Гент старанно знищив сліди, скинувши в безодню жердину і петлю, і прибув до табору, як сонце сідало, заставши там усіх своїх за нарадою про майбутнє полювання.

Треба сказати, що під той час саме наглий випадок звів у безвісну могилу трьох мисливців. Звано їх: Петерс, Гельмінд та Орук. Петерса вбив поранений слон, і строщивши йому хвостом похребтину, звір пом'яшкорив тіло на мотлох. Не менше жахливою смертю помер Гельмінд — понівечив його буйвол, що

розміжчив груди нещасному, тоді якраз, коли ставши на коліно, прилаштувався був звалити тварюку влучним пострілом — рушниця не спалила. Орук утопився. Кількість членів виправи зменшилась, таким чином, до п'яти, не рахуючи Гента. Було між ними двоє англійців — Стефенсони, батько з сином; решта, як і Ван-Лянд, були родом з Голяндії. А саме: Ван-Буш та Клебен. Хай читач не ремствує, коли наведемо низку коротких характеристик, що допоможуть з'ясувати драму, обставинами викликану.

Стефенсони шинкарували в Порт-Саїді та скупляли крадене. Поліція примусила їх пошукати іншого місця для своєї діяльності. Багато безталання зазнавши, вмостилися на службу в факторії, що провадила торгівлю з неграми. Мрією їхньою було, назбивавши грошенят, вернутися на батьківщину. Батькові сорок літ минуло; неговіркий, у грошові свої справи занурений, сварився безнастанно з сином, що гайнував свій заробіток на азартовій грі. Син надіявся на рішучу перемену фортуни, і одного разу його без жалю збито в Багамойо за спробу напровадити вибагливу богиню щастя на правдивий шлях за допомогою п'ятого туза, що прилучив був до своїх карт. Напивалися часом обидва, похмуρο лаючи один одного.

Коли Ван-Буш своєю вдачею був затятий мисливець і провадив з дитинства життя по лісах, складаючи інколи несогірші цісні, то тяжко було зрозуміти, чому саме Клебен кинув сім'ю задля професії, що нічого спільного з попередньою його працею не мала.

По вісімнадцятім році Клебен найнявся писарем до нотаріюса в контору. До тридцяти літ життя його спливало тихо й лагідно. Потім таємничо зник. Нотаріюсову контору теж таємничо замкнено, господар її при цьому опинився у в'язниці за справу про підроблення важливого тестаменту. Клебен не написав

не повідомив сім'ю, що з ним сталося, а сам опинився на Занзібарському ринку, прянощами гандлюючи. Лишилося до того часу від чистенького чепурного писарини саме тільки наймення, а його власник перетворився в „непевну особу“. Коли щастя ввірвалось доценту, Клебен найнявся за слугу до бельгійського мисливця Бауроберта, а од нього перейшов у Ван-Ляндову спілку. Оцей чудний, нервовий чоловік з тонким голосом, уважним солодким поглядом та густою бородою зробився дуже добрим мисливцем, не вносячи, однак в свій фах ні краплини захоплення. Ухиляючись від якихбудь приємностей та розваг, скупий Клебен складав гріш до гроша.

З Ван-Лянда був типовий прирощений шукач пригод. Довго проживши, забув він чимало дечого в минулому, але ні в забутому, ані в тому, що пам'ятав, не траплялося двозначних ситуацій. Він чесно служив жаданням, але їм не вдалося зламати його крицевий організм, що вічно поновлявся полум'ям юного серця та непохитної душі. Це був картяр, п'яниця, волоцюга, затятий і невтомний мисливець, що вважав далекі виправи за річ звичайну, натуральну, як сон, чи їда; без слів, без довгих монологів, що до них такі ласі духовні чваньки, він любив природу і розумів її по-своєму, не гірше від присяглих поетів. До всякої справи додавав таку силу захоплення, що заражав завзятістю найбайдужіших людей. Розуміючись на вдачі людській, Ван-Лянд зважав лише на ті її властивості, од яких сам не одвернувся б; все ж інше обминав мовчанкою та презирством. Молодиком будши, опинився в Африці і в її отрутно-розкішних нетрах найшов собі другу батьківщину.

Такі ото були люди, що з ними довелося Гентові спіткатись.

Він увійшов до намету з осяйними очима. Ван-Лянд перший звернув на це увагу, запитавши, чи не вбив

но Гент часом, потай, з пару слонів. Гент не хапався братись до діла; переводячи пильний погляд з обличчя на обличчя, намагався засвоїти всебічно становище й, мимохіть, ставив собі питання, чи не утворить воно часом яких перешкод та прикростей для нього. Він не знав минулого випадкових своїх товаришів та й не цікавився знати, але спільне життя з ними виявило, певна річ, усю різницю душевного ладу між ним і рештою мисливців. Не любив він їх, за винятком Ван-Лянда, до палкої безпосередности, дитячої зіпсованости й сивоволосої юности якого počував мовчазну прихильність.

— Містер Гент, — звернувся Ван-Лянд, — ви не вбили слонів, як бачиться, але скінчили таємничі прогулянки, — ми хочемо знати, якої ви гадки. Голоси, бачте, поділились: Стефенсон з Клебеном негрів обстоюють, а я і Ван-Буш — чесне полювання. Розкажу вам у чім полягає справа.

Гент довідався, що товариство здобуло вчора пару чудових ікол за барильце пороху, кремінну рушницю, п'ятеро дзеркалець та пляшку горілки. Коли попросили негрів принести й ще слонової кости, король села, упившись гарненько, ознаймив, що горілка добряча та що він улаштує облогу, використавши для цього тисячу підданців, якщо дадуть йому барилко горілки. А, властиво кажучи, плян полювання, від п'яного чорношкірого деспота запропонований, був по суті не полюванням, а огидною річчю.

Робилося звичайно ось-як: ватага дикунів, з провідником на чолі, оточувала в лісі табун слонів-самців, самиць і маленьких, піднімаючи шалений галас торохтілками, барабанами та вискотнею. Перелякані слони в саму гущавину зашиплювалися; тоді негри розкладали огнища, що заваждали слонам прорватися вночі крізь коло ворогів, а вдень звалювали старанно величезні дерева по кружалі облоги, улаштовуючи

в такий спосіб непролазні загороди. Слони тимчасом, не маючи де напитись, мучились страшенно згагою, а через днів кілька втрачали інстинкт небезпеки. Користуючися з цього, негри вносили в загороду піроги, повні затруєної води; виснажені тварини, хапаючись заспокоїти спрагу, пили та й зараз конали од того не людського трактування; а на тих, що були дужчі, находило сонливе отупіння; тоді можна було робити з ними що хоч. Лише нікчемну зброю маючи, негри, як розказують мисливці, поджогають тіла безщасних очамрілих велетнів на решето, доки їм поведеться забити їх до смерті. Заводиться по тому африканський бенкет. Негри в крові пливають, бабраються в тельбухах, геть залазячи в туші, рвуть, ріжуть, ялозять тепле м'ясо, глитаючи по дорозі шматки сала. Залишається від слона кістяк; шкура, м'ясо, тельбухи та ікла спільним здобутком народу ставали.

Пропонуючи отой плян, королік мав на увазі табун з восьми дорослих та чотирьох молодих ще беззубих тварин, що висліджено недавно. Ван-Лянд пообіцяв йому барильце горілки, якщо він скаже тільки, де саме бродять слони, але дикун ухилився від пропозиції, передбачаючи, що полювання без, так би мовити, контролю — річ непевна. Тепер поміж мисливцями виникла суперечка. Стефенсон з Клебеном домагалися, щоб пропозицію прийнято.

— В такім разі, ми б рубали гілляку, що на ній сидимо, — мовив Ван-Лянд. — Це ж — справжнє хижацтво. Вбиваючи самиць та маленьких, спустошимо незабаром країну. Опріч цього, — додав, люто блиснувши очима, — ганьба мисливому; це не діло, браття, Стефенсоне й ти Клебене.

— Ви делікатні над міру, Ван-Лянде, — відповів Клебен. — Бо ми ж — промисловці. Нам гроші потрібні. Треба вбивати якнайбільше слонів, — оце вам і все.

— До діла сказано, — озвався Стефенсон-син. —

Ми з батьком не розуміємо отого панькання. Може ви, Ван-Лянде, маєте час почекати, поки повиростають слоненята. Ну їх к чорту!

— Ні, — сказав Ван-Буш. — Не варто сороба набиратись задля пари зайвих ікол. Сами будемо не раді, крім того, з дикунами злигавшись. Вони вам висотають всю душу. За тиждень таких-от ловів світові своєму раді не будете.

Гент уважно слухав. Суперечки почали вже переходити на ґрунт особистих рахунків, як він підвівся й промовив:

— Дозвольте мені сказати. Звичайний розрахунок арифметичний вас помирить. Скажіть мені, Стефенсони, на якій саме кількості грошей заспокоїлася б душа ваша?

— Коли б мені десять, — відповів старий Стефенсон, подумавши, — або, скажемо, двадцять тисяч фунтів, — я б такого дав гарту підошвам, що й пилінки навіть тутешньої землі на них не залишилось. Зрештою, цілком зайве питання, містер Гент.

— Але я проживу довше за тебе, то й бракує мені більше, — відповів син. — Ви дуже не вибагливі, батечку. Хіба ж не бачите, що містер Гент має чека написати. Напишіть но й мені, — звернувся глузливо до Гента, — на суму, ну так, хоч у два рази більшу, ніж батькові.

— Добре, побачимо, — сказав Гент. — А ви Клебене?

— До дідька з жартами! — Перехопив Ван-Лянд. — Я піду зовсім, коли так.

Раптовим рухом схопився, але Гент його спинив.

— Заждіть но, це не жарти. Кажу цілком поважно і передчуваю зачудування ваше. Дайте мені слово чести, що ніхто не виявить найменшої цікавості, не чіплятиметься з розпитуванням, звідки взялося те, що зараз дам до рук ваших, — і справдяться бажання

ваші. Коротко кажучи, всі ви ось зараз спакуєте свою рухомість і вирушите з багатством у кишені.

Десятеро вирячених очей вп'ялося в Гента; тон його голосу був такий, що спільна непевність визначилася в напруженій мовчанці. Передчуття їм віщувало, що хто говорить так сміливо, не жартує.

— Погоджуємось! — вихопилось одночасно у Стефенсонів, а облудна думка, тимчасом, добирала вже способу, як би то обшахрувати, не виконати обітниць.

— І я! — вискочив наперед Клебен, майже під самісінький ніс Гентові, не зводячи з нього очей, що мов жар жаріли.

Ван-Буш та Ван-Лянд кивнули на знак згоди. Допіру Гент витяг із кишені п'ять великих самоцвітів, поклав руку на середину столу і враз показав неабиякий скарб, що спалахнув на сонці. Камінці були сливе однакові завбільшки та найчистішої води, не менш двадцяти каратів вагою. Хоча були не з-як-великі, сліпуча купка тая все, що було, од глядачів заслонила. Гучний крик пожадливої радості вирвався з уст мисливцям. На який мент Гента забуто. Ніхто, одначе, ще не доторкався до самоцвітів, бажаючи наче обуться з несподіванкою. Потім коштовності почали переходити з рук в руки, безліч зауважень, цифр та жвавих суперечок викликаючи. Загальна думка оцінювала скарб на двісті тисяч фунтів.

— Наявність факту бачимо, — сказав Ван-Лянд, обтираючи піт. — Шкода, що не доведеться дізнатись, звідки з'явилися вони в вашій кишені.

— В моїй — правда; але в вашій — з моєї кишені. Каміння це вам презентую. Вас — п'ятеро... Камінців — теж п'ять. Можливо, що не добрав я зовсім рівних, можете їх розіграти між собою, коли так. Беріть, не церемоньтесь. Довго ми жили вкупі, одним повітрям безнастанної небезпеки дишучи, і не хотілося б мені, щоб ви надали дарункові моєму якогось особливого

значення. Я радий, що поталанило трохи прискорити долю; вам особливо, Ван-Лянде та Ван-Буше.

— Ні! Нам!!! — закричали мисливці, не даючи собі доладної справи, про що Гент каже. Одно лише для них було зрозуміле — кожний має достатки, що в предивний спосіб, мов з неба впали. Тепер виявилась цілком виразно кожного вдача. Найменш за всіх виказали хвилювання Ван-Лянд і молодий мисливець Ван-Буш; з сором'язливо осяяним обличчям Буш схопив Гентову руку й міцно стиснув... Ван-Лянд, хитро примружившись, довго жував губами, поглядаючи то на каміння, то на щедрого дарувателя, але з вдячністю, що її Гент почувив. Решта метушилась несамовито: Клебен поривався обійняти Гента, назвав його „своїм любим другом“, розтягаючи аж до ушей рота, тоді як очі його були огидно непорушні. Стефенсони, вважаючи за потрібне говорити більше, ніж дозволяла їхня вдача, недоладно й широко розп'якували про свої почуття. А там усі збилися до купи, роздивляючись на подарунки.

Гент вийшов: мигцем оглянулись на нього, але ніхто не затримував, не спинив і не зробив навіть вигляду, що звертає на нього увагу. Таємниця, що обснував нею свій дарунок, поставила його в виключне становище. Мільйон з неба не падає, особливо в гушавині нетрів. Не носять його теж і в кишені лише для того, щоб одної прегарної днини приятелів збити з пантелику; а головне — така-от сума не може бути останньою лептою вдовиці; вона, само собою, частина невідомого, але, мабуть, величезного цілого. Між Гентом та іншими залягла важлива таємниця, що зробила його недосяжною силою, а їх — мучениками отієї таємниці, бо жадоба, загострена, цікавістю позбавленого якихбудь відомостей, стає невгамовна.

Вживаючи заходів, щоб його не помітили, Гент залишив табор і видобувся на скелі. Він починав обмір-

ковувати плян, величний та сміливий остільки, що міг би наповнити життя сотень людей, до нього подібних. Мав знову з собою линву й жердину; набрав цього разу стільки каміння коштовного, найкращої якості, скільки змістилось у потайній кишені в торбі, і пройшовши понад озером, попрямував до східних долин.

Зупинимось тепер на випадкові, що лучився перед Гентовою появою в каравані Стенлі.

Високий негр обвішаний блакитним, білим та червоним намистом, стояв поміж чотирма дикунами лютого вигляду, луками та списами озброєними. В ногах у нього лежав розпоротий пакунок. Був то носильник із п'ятого каравану Стенлі, який прийшов до висновку, що лучче втекти з пакунком, таким зваблливим, ніж носитися з ним день при дні за кілька метрів перкалю. Втікши до лісу, носильник, собі на лихо, запалав жадобою негайного щастя: поначіплював на себе намиста фунтів яких десять і, цим не задовольняючись, порозвішував кругом по гіллі барвисті блискучі гірлянди чудових окрас та й узявся танцюючи, виспівувати що є духу пісень про самого себе, такого хитрого та щасливого. На його безталання галас той та ще виблискування крізь листя шкла кольорового, звернули на себе увагу тубільських розбійників, які мандрують звичайно віддалека услід за караванами. Оголосивши носильника — на підставі дивацьких його викрутасів — чарівником, розбійники надумали його повісити. Чарівників, треба сказати, сила силенна в Африці, і деспотична влада їхня над життям, майном та долею земляків становить джерело постійних мук для населення. Через те саме волоцюги з лютою радістю готувалися виконати постанову. Вже теліпався мотузок на шії в носильника, аж близько затріщали постріли, заляскали кулі по сусідніх деревах, і бандити повтікали, залишивши рокованого з його намистом та переляком на поталу білій людині, що виткнулася з гу-

щавини з рушницею в руках. Це був Гент, що випадково натрапив на оту сцену, і бездіяльним свідком при цьому не міг бути через свою вдачу.

Врятований несамовито обнімав ноги білій людині і спромігся нарешті оповісти свої пригоди доладу. Гент довідався, до якого каравану належить пагасис, хто порядкує в ньому і якого старого музунгу вирушив шукати Стенлі. Завдавши сороба негрові, що розливався слізьми каяття, Гент взяв його з собою, і, зробивши два швидких переходи, догнав Стенлі. Надія відшукати Лівінгстона якраз відповідала Гентовим замірам, — була рішучим закликком до діяльності; вважаючи до цього часу, разом з іншими, славетнього мандрівника давно загиблим, він тепер почав надіятись, що поталанить йому з шуканням, дізнавшись про таку ж саму надію у багатьох осіб, які влаштували виправу. Лівінгстон був якраз тією людиною, що могла стати душею всього, Гентом вимріяного. Все ж не признався Стенлі про свої заміри, гадаючи викрити їх з часом, як побачить, що мандрівник не завидующої вдачі. Зменшив також розміри винайденого скарбу до міри поміркованої правдоподібності, щоб уникнути небезпечної недовіри. Стенлі був переконаний, що Гент хоче дати до рук Лівінгстонові великі гроші задля майбутніх винаходів та мандрівок, але ні про що більше їй гадки не мав.

А коли б но тільки психічно наша зрода дозволяла думки читати, Стенлі прочитавши дещо в Гентовій голові, конче оцінував би, як слід, скромність отого чоловіка, що зачався непомітно в сутінках гори, яку споруджав у думках своїх. Майбутнє покаже, наскільки міцне вийшло побудовання тее. А втім — дійсно велике утворюється лише в душі нашій, і той, хто, кидаючись рятувати потопельника, тоне й сам з ним, святий в очах наших так само, як і той, хто врятувавши чіпляє собі до сурдута медаль за врятування загибущих.

Сливе все знадливе й феєричне в мандрівці, такій от, як ця, полягає в праці та спитуванні вдач.

Найдивовижніша дійсність стає звичайними явищами; потрібно більше мужности, ніж у битві, щоб їх перетерплювати.

З життям на тропіках Гент давно вже обізнався. А тому, без ілюзій, пристав до каравану Стенлі, знаючи добре, що спільне життя людей різних рас, племен та мови, різних вимог і, часто-густо, ворожих намірів, багате на весь бруд стосунків людських. До того ж людей отих відрізано од цивілізації й власними силами собі раду давати зоставлено.

Коли Гент оселився у Шау в наметі, поставився той до нього сварливо та з безсоромною цікавістю. Гент сказав, ніби він од арабського каравану, що прямував до внутрішніх озер, одбився. В штучних виразах висловив Шау недовіру, але Гент за одним махом сплів таку складну нісенітницю про врятованого араба, який потай перейшов у віру христову і Гентовим зробився оборонцем, що Шау хильнувши на сон віски, перестав незабаром розуміти, що до чого стосується, та, позіхаючи, дивився на Гента широко розплющеними очима, сном оповитими. Проте Гент заснув перший, постелившись газелячою шкурою. Деякий час Шау підозріло дивився на заснулого, потім прип'явся знову до пляшки і потушив свічку.

Шау був чоловік на літ яких тридцять п'ять, з прямокутною рудуватою борідкою, дрібними рисами обличчя і ріденькими дитячими бровами; до кислого виразу його обличчя пасував скорботний погляд; очі мав поганенькі, безбарвні. Стенлі взяв його з американського китолову, де він служив шкіпером, його „бувалістю“ спокушений, каявся потім, одначе. Шау був сварливий та причіпливий. Опріч того, його не по заслuzі висока думка про власну особу робила часом тую незною.

ЧОРТ В КАРАВАНІ

До присутності нового члена виправи, що з'явився до того так несподівано з п'ятьми лісової, поставились різно. Біла людина в центрі Африки — явище взагалі загадкове. Вона або ворог, або таємниця. Ворогом будиши, вона грабує населення, захоплюючи рабів, коштовні слонові табуни нищучи, встриваючи в тубільські чвари, землі одбираючи. Як таємниця — не робить вона жодної шкоди, але ж нічого тоді неможна зрозуміти у вчинках хитрого могутнього, на здобутки щасливого й завзятого „музунгу“. Він сам один пройде тудю, звідки нарид цілий, рятуючись од чарів та злих духів, з вереском кидається врозтіч. Він приїздить із країв, де взимку — тверда вода, кинувши сім'ю, дэмівку. Замість носити самому пречудесний строкатий перкаль, полотно кольорове та розкішні намиста скляні з мідним дротом, що так славно виблискує на ногах, або в ніздрях, він роздає ції, що виликають стогін молитовний, достатки за зерно, пальмове пиво та м'ясо. Яець десяток йому миліший за доброго гудзика. Але, головне, він не купує ні рабів, ні камеді, ані кости словової. Носильників та салдатів набравши, занурюється в страшні, повні страждань переходи і йде далеко, далеко, аж поки йому докучить писати вночі в наметі. А коли набридне йому теє, і він ще живий, набирає знову караван та назад вирушає, лишаючи довжелезну низку селищ, на верстов яких з тисячу, в глибокім нерозумінні. Навіщо?

На оте питання чорного суходолу не дуже перекональною відповіддю було тупотіння кількох десятків босих ніг каравану Стенлі і постать білої людини з рушницею за плечима, що пильно вдивлялася в

величезну запону неба з його завжди мінливим узором лісових та гірських просторів.

Тяжко збагнути, що таке біла людина та що на думці в неї. Арабські вартівники, не цікаві зроду, поставились до Гента зі східньою байдужістю, на взір принаймні. Шау допікав йому розпитуванням про попереднє життя. Гент одмагався короткими зауваженнями, більш філософського, ніж фактичного змісту; а носильники, в більшості — негри чистої крові, розпитували Гента, без жадної церемонії, яким побитом він з'явився та на яких умовах служить. Перших днів зо два, зо три це набридало, потім дали йому спокій. Гент і їм понаплутував так само, як і Шау.

Він миттю обізнався і став на неутральному ґрунті. Ухиляючись свідомо від різних господарських, адміністративних та екскурсійних справ, він утворив собі становище мандрівника-мисливця. Не означає зовсім, щоб він цурався праці, чи утяжливостей подорожі, але все, до чого він бувало візьметься, особливо якимсь робилося. Він перший підскакував до підводи, що в баюрі загрузла, витягаючи колеса; помагав в'ючити та розв'ючати ослів. Перший виходив у болото, якщо носильники опиналися. Носив пакунки, прав або шив, чистив зброю і підганяв тих, що приставали, підіймаючи батогом частенько удаваного хворого, доглядав недужих, але все цеє робив він ніби між іншим, бо решту залишав для себе. Окремо варив собі страву, за величезну втіху вважаючи їсти, коли заманеться та як йому довподобі. Влаштував собі окремого намета й побіля табору напинав його завжди. Зникне, бувало, вночі, а на світанку вертається. Заходив часом у намет до американця, події дня таким поважно гумористичним тоном оповідаючи, що Стенлі реготався, мов шалений. Привітний та ласкавий був з неграми, оступаючись за ними перед Стенлі, хоч і не завжди щасливо і любив дуже сидіти вечорами при багатті

в їхньому товаристві, слухаючи немудрих дикунських оповідань. Розказував радо, в свою чергу, про міста, будинки, культуру й побут європейців, про машини, природу та вдачу їхню. Одначе все, чи майже все з його оповідань остільки не пасувало до примітивності африканського животіння, що частенько, йдучи од них, чував вигуки: „! музунгу! та й бреше ж!“ — і вибух сміху, від чого й сам посміхався.

Гент любив, як караван отаборювався на ночліг зарання. Скwapно тоді варив страву, споживав її, великим кухлем міцного й солодкого чаю запивши, та й вирушав у ліс. Коли поблизу біля струмка, або озера лісового з численних слідів звірячих видно було, що тут їхній водопій, він ховався в кущах чи на дерево вилазив. При заході сонця, коли де-не-де простягалися вогняні пасма в п'тьмі лісовій, а в смугах їхніх трава й листя щирим золотом вилискували, тоді як поза межею світла панувала темрява, Гент почував себе гарно. Він бачив, як леви повільною ходою до води простували, як, наче коти, хвости попідгинавши, хльобтали, прихаючи та чхаючи, миттю напружуючися усім тілом в позі повній загрозливої обачности, непевний шелест почувши; їхній уривчастий рев на гуркіт каміння схожий, змінювався, як відходили вони з краплями води на вусах, рипінням, та чвакотнею носорогів. Оці, до рогатих жуків подібні, чорні тулуби занурялися в воду поважно, а їх невеличкі, злющі очі блищали задоволенням. Після них наставала черга гну, зебрів, сарн та антилоп; гієни приходили останні. Потім озеро засинало.

Гент рідко стріляв на водопої, йдучи за прикладом тварин, що шанували одно одного в цей величний час гострої потреби життєвої. Якось застрелив був лева, що з витягненим хвостом у чагарник до нього заглянув, а це віщувало можливість його скоку. Гент стріляв коничною кулею Рейля. Лев поточився з простре-

леним лобом, сів і в землю пазурами вп'явся, але зненацька, кволість перемигши, скочив зваливши Гента й тріпаючись на його тілі в передсмертних конвульсіях. А то ще убив крокодила, що схопив був антилопу, як воду пила, за морду; куля — як і націлювався Гент, — влучила в око. Через кілька хвилин труп потвори сплив на воду, біло-зеленим черевом виблискуючи, і течія прибила його до протилежного берега річки; антилопу ж знівечено до того, що Гент її дострелив.

Він любив спостерігати тварини в їх звичайному стані, але любив і полювання. Полював, однак, в цілком особливий спосіб, бо Гент не звертав уваги ніколи на прикмети, сліди та вказівки, на випадок надіючись. Не полював на когонебудь: антилопу, тетерука, фламінго, куріпку, буйвола й т. ін., а полював на все, що було дичиною. Через те брав дві рушниці-гвинтівки й дробовика. Сидів іноді годинами в лісі, стежачи за різнобарвними іскрами африканської колібрі, за перепурхуванням блакитних дроздів, або за плазуванням гадюки, що нерухомо — фосфоричний погляд на людину звертала. Перед ним яскравими крильми спроквола маючи, гойдалися величезні метелики, незвичайністю забарвлень та мережок один перед одним хизуючись, — метелики, що скидалися більше на пташок, ніж на комах. Мавпяча зграя улаштувала часом виставу на дереві поміж листям, з запаморочливою швидкістю добираючи смішних поз: сивобороді, чи в бурцях, або з китичками за ушима, шерстю оброслі мордочки одбивали мімічно все, що вражало їхні почуття, гримасували й викривлялися, а поважні очі напруженим блиском говорили про невгамовність отих напівлюдей, гістєричних та галасливих. Гент згубив був якимось там, де сидів, бляшану коробку з тютюном; знаючи, що вона не дінеться нікуди, на те саме місце вернувся. Голосне: „ффу-х!

ффу-х!“ — змусило його підняти голову. Здоровецький собака-пав'ян¹, згрібши коробку й примостившись на дереві, намагався її відчинити: тільки но з цим йому повелось, так само похапцем запакував до рота величезну пайку гіркого зілля і став голосно плювати. Дивацьку його твар корчило з огиди та ляку; тер язика, вилупивши очі. Другою рукою мавпа машинально пригортала до грудей бляшанку, але, помітивши Гента, шпурнула в нього спересердя порожнім пуделком.

Гент, як і Стенлі, писав щоденника. Але в щоденнику тому читач найшов би вельми малу кількість нотаток географічних, ще менше подій та дуже багато дечого такого, що здалося б йому чудним, як-от піклування про чистоту одержі підчас бою. Сторінки цілі було виповнено описами невідомих квіток, як вони пахнуть, та їх порівнюванням з квітками півночі. В іншому місці мова велася про вираз очей у тварин. А там знову змальовано краєвид, несподівані зміни фарб та ліній. Гент часом брався розправляти про перевагу прудкого націлювання над старанним, чи оповідав, як соняшне сяйво блукає в лісових верховіттях, освітлюючи листя. Пахощі джунглів, дикість їхня та різноманітність, фантастичні обриси скель, вигляд озер і болот, найкращий спосіб вогнище розкласти, зауваження про мавпячу мову — все це знаходило собі місце там, усе що вражало його уяву. Траплялась подекуди казка негрська, пісня, а то уривок розмови. Рослини іншого вигляду набували. Пальму Гент називав „фонтаном вахлярів“, парасольове дерево — „верховіттям летучим“, чорне — „негром у зеленому вбранні“, кактуса — „кабаном пустелі“ (кривих шабель в'язкою) і т. ін.

Були ще там рядки, що їх краще навести, як вони є:

¹ Мавпа з собачою головою.

„Глибоке провалля цю частину лісу відмежувало, в йому на дні дзвінко дзюрчав струмок. Проміння позад мене падаючи в гушавину лісу по той бік провалля, западило її сліпучою, прозорою пожежею. Отакі випари вранішнього дощу тую золоту зливу сповнили іскрами веселки, в очах, здавалось, повстають форми, що вишуканою своєю пишністю вражають. Недалечко поза деревами стелився світляний туман, кольору світання. З'являлися й зникали в ньому барвисті, летючі створіння, колишучи гіллям, що скроплювало зрідка зачаровані квіти самоцвітами. Все рухалось, кричало і таємничо змовлялось віддатися там radoшам“.

VII

ЗМОВНИКИ ЗІМБАУЕНІ

Гент пристав до п'ятого каравану, коли він мав незабаром прибути до столиці країни Унгерері, арабам підвладної,—фортечного міста Зімбауені. Заснував це місто розбійник арабський, що гандлював рабами та селища околишні плундрував. Тепер дочка його була султаншею теї колонії, місто названо її йменням.

Караван зробив кілька переходів саме серед мазіки ¹, поки добувся до Зімбауені. Вода настирливим ворогом зробилася, повсюдним, як повітря. Низькі сувої хмар, що над пустелею нависли, от-от, здавалось, на землю впадуть. Злива сутками людей мучила, європейців особливо зі складнішим ніж у дикунів убранням їхнім,—тим досить було посидіти ввечері хвилин з десять біля вогнища та в шатро шмигнути, щоб душа стала на мірі. Осли навіть і коні обтріпувалися, як ті собаки, дрижачи всім тілом. Ноги сковзалися по намоклій землі; всі ями, провалля й болота поїняло водою; струмки річечками поставали, річечки—ріками, ріки—морями, болота—озерами. Все мокло та гнило, заражаючи повітря міязмами задушливої прілини. Дощ

¹ Арабська назва африканської зими—дощової доби.

музунгу. Чи найдуться серед носильників потрібні нам люди?

— Є дехто, я їх знаю.

— Бувай здоров! Як побачив я тебе в сімбо, то був певний, що на мої слова спиною не повернешся до старого приятеля.

— Ні,—мовив Асмані,—я прийду, чекатиму і зроблю доладу все, що треба буде.

Гент знав арабську мову. Як бесідники розходились, він зашипівся в чагарник і сховався в затінку. Бачив, одначе, з-за гілля, що до Зімбауені попросував задрипаний араб, а до сімбо—пегасис Асмані—мулат з мертвим обличчям, худу, позбавлену життя твар якого освітлювали довгасті очі, що блищали, наче крізь малюкарю. Асмані був мовчазний, витривалий та байдужий.

Гент підвівся, насвистуючи вуличної лондонської пісеньки. Він ішов (на всякий випадок) недбало, заклавши руки в кишені і позіхаючи. Але навкруги ні душі більше не бачив. Коло сімбо в воротях Гент зупинився, дивлячись, як чорні, повимінювавши живність, виходили, хапаючи один в одного кольорові тканини та до тіла прикладаючи; багато з них пишалося вже намистами, й не одна моташка мідного дроту, на руку навинена, вилискувала на чорній шкурі. В сімбо у подвір'ї, коло хатини Стенлі, стояли рядочком комишеві корзини, пальмовим листом накриті; витикалися звідти пучки бананів, м'ясо та хвости курей, що знепритомніли з ляку й тісноти. Там був Стенлі.

— Щаслива днина,—сказав Стенлі.—Містер Гент, прошу вас вечеряти до себе. Бачите, Бундер-Салаам напустив якого диму. Він не дримає.

— Гаразд, — відповів Гент,—дякую. Непокоїть мене, що до мети ще нам далеко.

Вони увійшли в хату. Стенлі думав залишитися тут днів на п'ять, щоб провітрити та обсушити добре речі, полікувати спину ослама і караванові дати відпо-

чинок. На столі була скатерка, тарілки і справа кухенна. В порожній тикві квіти лісові майоріли.

Посідали, слугував тубілець Селім — з вічно роззявленим ротом хлопчак.

— Прискорю салаама, Селіме, — промовив Стенлі, ножем по порожній тарілці дзенькаючи. — Музунгу зголодніли. До мети ще нам далеко, — звернувся Стенлі до Гента, — але пропасниця не трясе мене сьогодні, і голова моя свіжа. Скажу вам ось що: із сотні, чи там трохи більше мандрівників, що присвятили себе на досліджування суходолу африканського, п'ятдесят загинуло, не вернувшись. Підсоння, хвороби, смерть гвалтовна, катування — така їх доля. З п'ятдесяти, що лишилося — чотири п'ятих на тяжкій розстрій організму до останніх днів своїх занепадало. Ми перебуваємо, як сами бачите, в розкішнім саду екзотичним, і коли до Лівінгстона всього лише десять миль залишилося, я скажу, що нам іще он-як далеко до мети нашої подорожі. Ви, проживши в нетрах африканських кілька літ, знаєте все.

— Це правда, — відповів Гент з удаваною байдужістю, — наглий випадок тут — закон. Якась там зрада, повстання тубільців...

— Чому ви... — перехопив Стенлі жваво, але якраз увійшов Селім з полумиском баранини, рижем приправленої і политой пальмовою олією з перцем.

— Біжи собі, Селіме!

— Слухаю музунгу! — сказав хлопчак. — Салаам ізів нирку й коржиків більше, як я оце вам приніс. Накладав на них фініки, їв багато. Я заглядав у щілину; він поховав усе, як я прийшов.

— Ага, я цього йому не подарую! Ну бігай!

Стенлі здавалося забув, що саме вразило його в Гентовій мові. Їли обидва завзято.

Мандрівник запитав нарешті:

— До якої міри ці-от підозріння гідні уваги?

— Покищо ні до якої, — відповів Гент поважно, виймаючи кістку з м'яса. — Я бачу, ви мене зрозуміли. В кожному разі, вам нічого непокоїть, коли одну ніч, а то може й дві, я згаю десь.

— Завше ви все робите сами, — мовив Стенлі роздратовано, одсуваючи тарілку й нервово набиваючи в люльку більш тютюну, ніж могло вміститись. — Ви прийшли сами. Сами ходите на полювання, сами й в наметі сидите. Але коли-коли, а вже тепер слід вам, здається, ознайомити мене з подіями, якщо вони є справді, та здогадками вашими, якщо вони важливі.

— Ні, містер Стенлі, — засміявся Гент, — сам один я буду і цього разу. Все ж обіцяюся вам, що коли моя спроба вивести на чисту воду підозріння тії не вдасться, розкажу вам свої міркування.

А! Як знаєте! — Стенлі пильно подивився на Гента. — Бажаю вам щастя.

— Дякую, — промовив Гент поважно, — я теж бажаю, аби все це на дурницю звелось. Маю надію зробити вам узавтра докладну доповідь.

Він уклонився й вийшов, ліг потім у затінку під загородою та кури довго, аж почув репетування Бомбея та Мабрукі, що когось кликали, галасуючи на все горло. Гент підійшов до воріт і побачив гурток носильників, що махали руками в напрямку до узгір'я, а по ньому, не обертаючись, прудко втікала темна постать.

— Що таке сталося? — запитав Гент Бомбея, коли той, плюнувши, перестав кликати втікача.

— А он утік кухар, музунгу, — відповів Бомбей, — містер Стенлі нагримав на нього, нащо краде живність.

— Ну й що із того?

— А те, — вихопився Шау, який весь час сардонічно стежив за похапливою кухаревою втечею — що містер Стенлі дуже жорстокий. Бідачисько з'їв, скажімо, шматок баранини, чи там ще чого — дурниця й годі,

по-нашому. Стенлі так накричав, що він кинув осла свого, всі речі—і ось його вже ледве видно.

— Шау,—мовив, підійшовши Стенлі,—який це вже раз ви привселюдно стаєте на оборону шахраїв та ледарів. Я не конче терпеливий, майте це на увазі. Бундер-Салаама зловлено на гарячому вже вп'яте. Він крав каву, чай, цукор з'їдав половину мого обіду. Я погрозився, що його вижену; коли ж він остільки мало надіється на себе, що втікає, тим гірше для нього. Караван у пустелі—те ж саме, що корабель на морі, і я тут—капітан. Якби я почав дарувати всі крутійства...

Урвав мову, махнув рукою і повагом попрямував у сімбо. Салаам зник між прискалками. Глядачі порозходились. Повечорило.

Як добре смеркло, Гент вийшов із сімбо і став недалечко од воріт, сховавшись в темряві. Може з півгодини дожидав тут, прислухаючись до всякого шарудіння, на ходу схожого. Не всяке б ухо похопило кроки Асмані—він прослизнув у ворота, що ніщо майже й не шерхнуло, і так само тихо, з револьвером наготові, рушив за ним назирці Гент, на відстані для одступу зручній.

На березі Асмані спинився. Було настільки темно, що гострий зір ледве розпізнати міг би силюети.

Мулат нагнувся; почулося тихе запитання і така само тиха відповідь. Тоді той, хто лежав, підвівся та й пішов через міст з Асмані разом. Гент ні на крок не віддалявся. Ішли мовчки, ні пари з уст. Перейшовши міст, Асмані та провідник попрямували до правої наріжної башти стіни міської. Тоді Гент наважився триматись ближче коло тубільців, бо розумів, що не брамою ввійдуть вони до міста; напоставши, щоб там не було, вдало закінчити переслідування, йшов од мулата за яких десять кроків, не більше; коло башти, під стіною, зупинилися всі троє.

Аж ось хтось постукав; стук цей, як видно, мав заздалегідь умовлене значення: раз, два рази, три рази, чотири рази. Незабаром почувлось, як одсунено засув, і на площовину з низеньких дверей, в глибокій ніші схованих, блиснуло тьмяне світло. Відчинив двері один чоловік: Гент цеє запам'ятав. Асмані й провідник увійшли в башту, а Гент зостався, обмірковуючи, що його далі робити. Грюкнули двері, світло зникло. Мисливий припав ухом до дошки, але не почув нічого.

З завмерлим серцем підняв руку і постукав: раз, два рази, три рази... й чотири.

Почув тепер за дверима мимріння, що, певно, вагання виявляло; проте засув одсунено знову; і відхилилися двері невеличкою щілинкою, що все поширювалась, аж з'явилася в ній негрова голова. Тримав він в одній руці мідну лампу, а другу, на клямку поклавши, наперед виставив. Гент бачив, як підозріло блукали його очі. Схопив негра за руку, що лежала на клямці, та добре шарпнувши, виволік тубільця з ніші. Так велика риба, гачком рибалки до поверхні підведена, пручається спроквола віддаючись пасивно невідомій силі, але так само, як риба тая, схаменувшись, починає скакати та перевертатися,—негр, обтямившись, намагався вирватись. Початок його крику і дужий прямий стусан в підборіддя, за всіма правилами зразкового боксу одважений,—злилися. Негр устиг лише скрикнути „авв...“, як почувив землетрус, щось на кшталт фоерверку побачив, та й похилився до ніг Гентові, наче в'яла трава знепритомнівши. Гент миттю одтяг тіло набік, руки й ноги йому зв'язавши, а в рот замість затички засунув камінця, завинувши в хустку, тоді одсапнувши, підійшов до дверей знову.

Вони були відчинені. Лампа, що випала з негрової руки, валялася долі, ледве блимаючи синім полум'ям; Гент підняв лампу, поправив гнота і освітив приміщення, зачинивши двері. Містилося воно в боковім за-

глибленні стіни й рогожками було оббите; нужденне ліжко та посуд глиняний свідчили, що жив у ньому вартовий. Темні ґвинтом покручені сходи, дуже вузькі й круті, провадили вгору; хідник цей чорнів так турботно й тьмяно, що Гент, хоча й який був одважний, насмілювався не зразу на сходи тії ступити. Ступниці були впадисті та покривлені. Гент погасив лампу, залишивши її внизу. Зараз же, як згасло світло в небезпечнім та незнайомім місці, де він опинився, всі почуття його з'єднались електричним напруженням, що ладне було в мить одну зважитись на рішучий доладний вчинок. Навпомацки став п'ястися, не випускаючи револьвера і обмацуючи вряди-годи рукою подальшу ступницю, щоб невдалим рухом не порушити часом тиші. Так широко взявся до справи, аж, зробивши півтора повороту ґвинта й випроставшись, після одного такого обмацування, побачив зовсім несподівано світло з правого боку. Світло блискало з невидимого отвору в стіні; було воно тьмяне й таке кволе, що ледве можна було дві-три ступниці нижче його помітити.

Гент спинився, бажаючи дізнатись, чи не посувається часом отее світло догори, чи донизу, одначе воно було нерухоме і, як переконався мисливий, то меж його добувшись сочилось на сходи крізь шерстяну запону, що завішено нею з правого боку од сходів вхід півокруглий, заввишки як людині стати. Був то радше відблиск, ніж світло, що його можна помітити лише в темряві абсолютній, а в ній якраз і перебував Гент. Відхилив обережно запону з краєчку, і зазирнув хвилюючись усередину. Але за запоною не було нікого; просторінь, прикрита нею, пустувала — щось ніби сіни, чи присінок, довгастий, досить маленький, коридор. Щитами барвистими й арабесками стіни його вкрито, долівку — килимом, а з стелі на трьохбоковім ланцюзі, вишуканими візерунками різьбленим,

спускалася срібна лампа з ясним та лагідним полум'ям. У лівій стіні коридору виднілися розчинені двері, світлом осяяні: звідти лунали голоси, рівні як читання книжки.

Гент обережно закрався попід стіною до освітлених внутрішніх дверей та й ліг, щільно притулившись до стіни. Голова його якраз сягала до порога. Тихо—так тихо, як вирівнюється загнутий листок, — він витяг шию, миттю заглянув у двері й зараз же сховав голову.

З трьох старих арабів, що сиділи на круглих подушках, складалася, як видно, потаємна рада. Обличчя мали расові та смагляві; ні зморшки, ні сивина не відбирали од їхніх значних, шатно одягнених постав вражіння кипучої сили життєвої,—вражіння, що обличчями та рухами своїми справляли. Зовсім не постаречи блищали їм очі. За кольористими поясами стирчали ручки пістолів та ножів дугастих, надаючи зібранню вигляду войовничого супокою, що може, одначе, зникнути при нагоді в крицевім блиску. Старі сиділи, поважно підібгавши ноги; біля кожного стояли його пантофлі з темного сап'яну, коштовно приоздоблені. Невеликий круглий килим з посудом до кави, кальяни, що голубим звивистим димом курилися і подушечки килимові, під лікті підмощені,—все було препишне в картині цій, де пози й фарби були продовженням сивої давнини. Лампа, така майже, як та, що висіла в першій кімнаті, тільки більша й тяжча спускалася до половини височини стін. Все тут було килимами вкрите; що не було вікон, яскраві кольори тканин коштовних здавалися фантастичними межами, що нема за ними ні світу-сонця, ні повітря.

Асмані стояв спиною до Гента; середній з-між арабів, найстарший віком, повів мову:

— Сам тепер бачиш, що біда велика. Караван за караваном проходять інглізи й франки повз держави

Хідник цей чорнів так турботно й тьмяно, що Гент, хоча й який був одважний, наслідився не зразу на сходи тії ступити.

наші. Я бачу, як вони гасають, нюшкуючи, де більша пожива.—Струснув нервово смаглявою рукою й далі провадив:—Коран не забороняє торгівлі з невірами. Але ж європейці не задовольняються торгівлею, вони в наші справи втручаються. Вільно гандлювати неграми не можна, і треба завжди пильно стерегтися там, де ми перше робили, що хотіли. Вплив Європи поширюється дедалі. Не можемо більше жити спокійно в цих-о стінах. Круг колоній наших ненастанна небезпека бродить—невіри. А тому кожний білий, що тут з'явиться—наш ворог. Ми просимо данини. Перше ми її вимагали. Ми писали закони, тепер, коли ворог матиме потребу, закон наш повалений буде великими гарматами. Ми чинили, що хотіли—тепер робимо те, що безпечно, або не загрожує обмовою консулові Занзібарському. Тісно жити стає нам, брате Асмані. Хоч яке маленьке те місце, що на землі посідаєш, одначе все з Аллахової ласки, і рука недужа дужого посідає часто. Багато розказувати тобі нічого. Посій зваду в інглізовім каравані. Користуйся зі всякої нагоди, щоб підлеглих підбурити; слухний час випаде,—пускай в роботу отруту й кулю. Нехай у муках і в тортурах пролягає шлях твого невірного „музунгу“, поки—чує Аллах слово моє!—він не сконає, всіма покинутий, або... але ти мене розумієш.

— Асмані слухає ушима. Його уші відкриті. Мудрий та побожний шейху Гассан-Бен-Аліде, хай Аллах тобі віку продовжить!

Араб, що сидів праворуч од шейха, мовив:

— Асмані, ти робитимеш далі діло, так удало почате. В Занзібарі наші не дримали, як караван, якого послав консул по старого інгліза¹, мався вирушити; багато золота там витрачено, і караван простояв три місяці. Він, може, стоїть і тепер. Щождо самого ста-

¹ Лівінгстона.

рого, то його люди порозбігалися в дорозі. Ми зробили це. Тепер допоможеш ти нам.

Асмані покірливо склонився. Третій араб подав йому корана; носильник проказав присягу своїй обітниці вірним бути. Тоді араби дали йому до рук калитку з золотом, бісером шиту, що він сховав з неменшою побожністю, як цілував допіру корана, й запитався:

— Тепер мені можна йти?

Гент, почувши ці слова, обережно підвівся з килима й одійшов за запону, у півтмю сходів, та почав спускатися тихенько. Разом з Асмані, услід за мисливцем, спускався очевидячки носильників провідник, бо Гент чув над собою ходу й голоси двох людей.

Провідник підчас розмови Асмані з арабами сидів за стіною од вйстя ліворуч, а тому Гент його не бачив. Посувались обидва значно швидше од мисливця, а на узьких сходах, тимчасом, не можна було ні сховатися, ні дорогу змовникам дати. Отже Гент намислив, що обережність надалі небезпечніша, ніж прудкість, і прожогом до виходу тікати припустився, аж почули гуркотіння його чобіт.

Зчинилась метушня.

Згори щось невиразно й тривожно кричало, тоді задунав постріл із пістоля; куля, із свистом по стіні рикшетом черкнувшись, випередила Гента. Мисливець добувшись навпомацки до вартівникової кімнатки, наляпав двері в невимовній темряві і, відчинивши їх, не побіг просто себе, на випадкову кулю наражаючись, а попід стіною промайнув на ярдів скілька праворуч, та й ліг там. Ніякі б очі тут його не побачили. Темрява африканської ночі поглинула все. Мав за те приємність бачити довгі вогняні стяжки від пострілів, а в відблисках їхніх білих бурнусів плями та лиснючі очі стрільців, що пухкали навманя.

Метушня ушухла нарешті. Гент вернувся у сімбо, де застав ще незгаслі вогнища й світло у Стенлі в хаті. Мандрівник лежав на підлозі, на мапі величезній, шпильки в неї втикаючи.

— Ну, як, з таємницями скінчено, містер Гент?— мовив Стенлі.—Я дуже непокоївся. Хоча,—додав він,— неспокій той довів мені, оскільки ви дорогі для мене.

— Дякую. Те ж саме почуваю й я до вас.

— Як це властиво?

Гент оповів придибашку. Стенлі підвівся з мапи, згорнув її й сів за столом, запросивши мисливого сісти проти себе. Селім приніс чаю та коньяку; як він виходив, Стенлі, задумливо подивившись на його спину, сказав:

— Хлопчак цей стане нам у пригоді. Бачте, не можна ж прогнати Асмані, не розтлумачивши іншим, за що його прогнано, а оповістити караванові про змову—було б так само, як тушити багаття, по лісі сухому його розкидаючи. Ви доводите, що в таборі є одноступці Асмані. Їх треба вивести на чисту воду в першу чергу. Селім мені відданий і я накажу йому стежити за Асмані. Побачимо далі, що з милою цією кумпанійкою робити.

— Все ж будьте обережні.

— Неприємне становище, чорти б його забрали! Що б ви на це порадили?

— Поперше, нехай Селім, чи Бомбей варять вам страву; подруге, переведіть Асмані й тих, на кого ще матимете підозріння, в другий який караван. А на полюванні на відкритих місцях тримайтеся.

— Обачність конче потрібна. Стережіться й ви.

Вони розійшлися.

Гент заснув незабаром. Стенлі розгорнув мапу знову і взявся її розглядати, дні переходів вираховуючи.

VIII

НЕВОЛЬНИК ЦАУПЕРЕ

На ранок американець прикликав Селіма і довго з ним балакав, після чого юнак з помешкання вийшов з заклопотаним, поважним обличчям. Бачено його з того часу коло вогнищ та в сукупних наметах частіше, ніж перше. Асмані, що добре йому втямки та ніч да-лася, про збитого та зв'язаного вартівника з башти пам'ятаючи, тримався напоготові—він взагалі перестав будьщо з носильниками про виправу говорити. Не раз недовірливо спинявся його погляд на завжди спокій-ному та простому Гентові, бо араб про щось догаду-вався. В кожному разі, жадних ворожих заходів не було тимчасом з його боку. Все ж таки Стенлі перевів його в четвертий караван разом ще з одним непевним но-сильником, що вже втікав одного разу, але його спій-мано й покарано. Переведенню знайдено й приключку, що ніби четвертий караван кількістю своєю од інших кволіший.

Через гори на узгір'я, через болота й ріки дорога пролягала. Дощова пора саме розходилася. Глинястий ґрунт чергувався з м'якою, зболоченою, степовою землею. Окрім того, по дорозі траплялись часами бо-лота, що навіть бувалі носильники в них увіходили, зідхаючи: „Ух, багацько води!“ і їх таки доводилось підганяти. Переходи оті в гнилому тумані, по пояс у воді, вибили всіх з моці. В порівнянні з ними пере-прави через струмені й ріки, що вийшли з берегів, дурницями здавалися, хоча африканські мости, часто-густо лише із стовбура величезного дерева з протяг-неними ліянами по зламках гілля складені, вимагали акробатичних виправ пророблюваних експромтом. Але на такі широкі й бурхливі ріки натрапляли, що пере-права тяглася кілька годин, тим кінчаючись, що всі

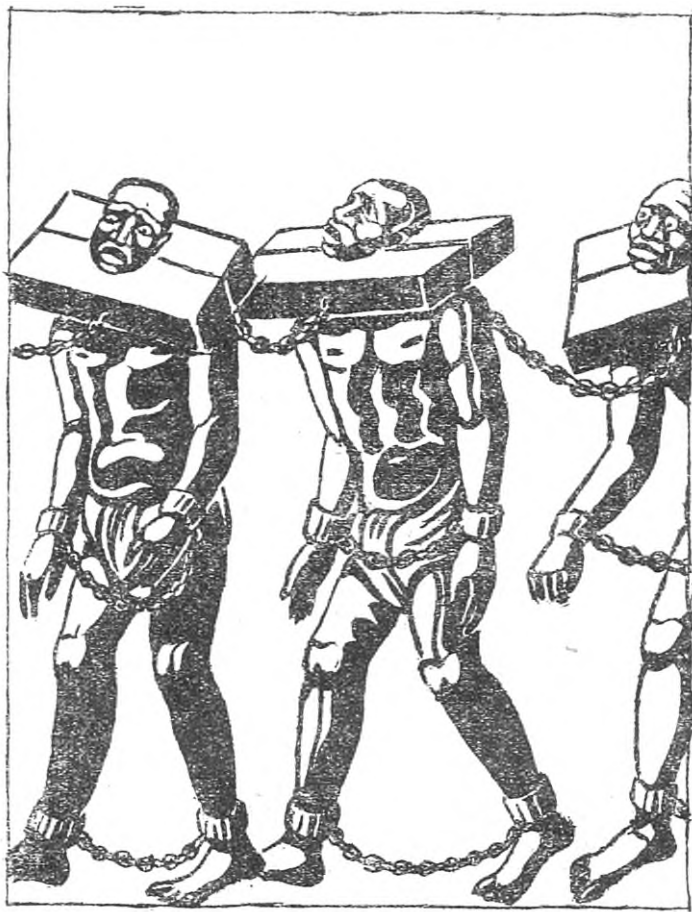
чисто люди й тварини валилися з ніг. День при дні три-чотири вілюки здихало; нездужалі тварини кидано хижакам на поживу.

Носильники хиталися в знемозі; дизентерія мало не звела Стенлі на той світ. Але караван прибився незабаром до здорової та сухої місцевости. Дорога на Узагарські гори стала підійматися; перше ніж братись на гори, караван простояв чотири дні на узгір'ї, в великім селищі.

Відпочинок додав хворим сили й на ноги їх поставив. Перехід відбувся щасливо. Після гір долина річки розгорнулася перед мандрівниками; річку перебрівши, караван прибув у маленьке сільце Кіора. Тут поклали отаборитись, і тут таки Гент побачив ватагу рабів. Вона проходила, не затримуючись, поуз сільце під численною вартою піших та кінних арабів. Стенлі з Гентом до ватаги остільки наблизилась, що могли побачити вираз облич та перерахувати бранців. Їх було шістдесят два чоловіки. На шиї у кожного лежала тяжка дерев'яна колода, ланцюгом з колодою заднього й переднього раба злучена; цей довгий ключ на живе чорне намисто скидався.

Серед безмежних просторів Африки, де кожна п'ядь землі закликала, здавалось, до вільного, різноманітністю багатого життя, люди, закуті в ланцюги, гнітюче вражіння на Гента справили. Він не був сентиментальний, але сцени з життя часто змістом своїм наші найскладніші почуття виявляють і виявляють їх сильніше од слів. Лише на хвилинку одну Гент уявив свою шию в ланцюгах, як в ту ж хвилину з огидою струснув головою. Спали йому на думку вірші:

Ось від Конго лине вітер, бриг за ним на захід лине,
Він везе багату здобич із південної країни;
Здобич та—шістсот нещасних, що заковано їм руки.
Що у трюмі стогнуть, плачуть, безуміючи од муки;
І ніхто не чує зойків, криків їхніх не вчував,
Вітер з рідної країни їхній стогін загулає.

На шиї у кожного лежала тижка дерев'яна колода.

Пригадав теж собі „Негра в проклятім болоті“ та „Дядькову Томову Хату“. Живі й літературні вражіння збіглися, визначившись такими-от словами:

— Я часто думав,—промовив,—що в рабстві мабуть чи не найогидніше не муки й неволя, а те задубіння душі, в якому виховуються та живуть люди, що використовують рабство—жорстокість та лютість їхня. Все пригноблене збуджує найгірші властивості душі.

— Не знаю,—розкидано відповів Стенлі.—Але подивіться но: скільки покори й лагідности в отих безчасних обличчях! Я чув, що вони скоро до неволі привикають.

Відповідаючи ніби на ті слова, високий молодий негр пильно глянув на Гента, жалібно скривився й ланцюгом промовисто струснув. Гент усміхнувся. В кишені у нього лежав ніжик складаний, а в ньому, опріч кількох лезів була виделка, ложечка, свердлик маленький та пилничок. А що руки неграм не пов'язано, кинув прудким рухом цікавому для нього бранцеві того ножа. Негр, блиснувши очима, з мавпячою спритністю, впіймав кинуте.

— Що то?—запитав Стенлі.—Що ви кинули?

— Пилку. Чи, по-правді, я волю йому кинув, коли у нього скористатися з неї вистарчить хисту.

Стенлі стиснув плечима.

— Глядіть но, містер Гент, щоб не вийшло часом яких неприємностей. Араби мстиві.

— О! Їх у три рази менше, як нас,—мовив Гент,—та й не кинуть вони живої своєї маєтности задля розваги в стрілянині.

На другий одпочинок, перейшовши дику частину долини, зарослу алое й кактусами, що яскраво—червоні квіти їхні палали поміж сірим камінням, караван розташувався на березі річки. Вже сутеніло, як прийшов у табор, аж падаючи в знеможі, негр з колодкою на шиї; ноги йому були закрявавлені. Зник миттю

в натовпі цікавих носильників, але вкмітивши Гента, що надходив до гурту, вихопився з кола чорношкірих, підійшов до білого мисливця і впав на коліна. Поставив тоді Гентову ногу собі на голову й промовив:

— Музунгу, нога—твоя і голова—твоя! Я Цаупере, раб твій!

— Бірмінгамський ножівник не вигадав би такого ефекту,—сказав Гент. Утікач, певно, як якесь закляття зрозумів ці слова, бо, підвівшись, боязко глянув на Гента.

— Ти, Цаупере, будеш моїм рабом, поки сам того схочеш,—повів далі мисливий,—іди но до вогню, там дадуть тобі попоїсти.

Сказав тоді носильникам, що прибулець тепер вступає до їхнього каравану, звелів також гарненько нагодувати втікача, а сам пішов до Стенлі й оповів йому, що сталося.

— Тепер,—зауважив американець,—ви розжились на вірного слугу, от як мій Селім. Покличмо ж вашого Цаупере. Я не збираюся писати сьогодні, то нехай він нам свої пригоди розкаже.

Прийшов Цаупере; на шиї в нього уже не було колодки, розбили її носильники. Перш за все попросив тютюну й до куріння взявся, а там почав, сівши на землі:

— Я з Удое, там-о,—показав рукою на південь.— Наше село велике, там буває торг і сила народу збирається. Вже сонце двічі перейшло землю, а моя жінка Мзута не верталася; вона пішла соли просити. Я пішов шукати Мзуту і зустрів її та й набив, бо за сіль дала вона ікло. Тоді ми посідали—це вже було недалеко од нашого села, і їли сіль. Вона багато з'їла. Я хотів відібрати, аж почув стрілянину, і ми обоє про сіль забули. „Не поспішаймося йти,—сказала Мзута.—Треба довідатись“. Я їй звелів сидіти, а сам поплазував до села і подивився. На вулицях лежало багато повбиваних,

все були наші. Аж стали знову стріляти. Я побачив арабів. Вони метушились, як ті ящірки, рушницями вимахуючи, і докупи зганяли людей. Незабаром з'явилися колодки й ланцюги. Почали наших заковувати, вони плакали й лементували, а розбійники по головах та по плечах били нагаями. Моє серце в грудях спинилося, музунгу, як я побачив тебе. Я лежав і боявся, аж зненацька до моєї голови ще голова з куща виткнулась: вона була Іюкі, дядька мого. „Я втік,—сказав він.—Ти теж сховайся. Там прийшов Сулейман-Бен-Назіб, а з ним триста чоловік“.—„Горе нам“,—сказав я і раптом почув, як щось шелестить позад мене, то підповзла Мзута. Ми стали журитись та радитись, що нам робити, коли тут, в самі уші наче—пуф, пуф—дві рушниці разом, і Мзута впала мертва. Зараз наскочило на нас п'ятеро арабів і зв'язали Іюкі й мене. Я мовчав, бо затулені для нас уші їхні. Я подумав собі: „Що ж буде далі?“ Іюкі галасував, потім плюнув і в око арабові влучив. Тоді другий араб зітнув голову Іюкі, штовхнув її ногою і сказав: „Це саме буде всім непокірливим“. Шкода мені було Мзуті, але тоді я не міг плакати.

Мене скували з іншими, потім араби село запалили. Ми пішли через гори й оглянулися з гір: багато було диму позаду, і він нас кликав вернутись. Нам не сказали куди ми йдемо, і нам уже було однаково. Я перше не був рабом; але один дід був рабом в Габоні, на заході, і розказав по дорозі, як там йому жилося. Він був у фанів. Фани—великий нарід чарівничий. Праця тяжка, але й звільнитись можна. „Як?“—запитав я. „Коли тобі ланцюг докучив і ти знемігся—скажи доглядачеві. Він дасть пляшку рому. Ти вип'єш ром та будеш п'яний, веселий. Тоді фан києм по голові тебе вдарить і розіб'є черепа. Я теж сказав, що не працюватиму, але мені голови не розбили, а до старшин покликали, бо я добре знаходив воду і де

говорив: „копайте!“—там криниця ставала. Старшини мене не вбили, а наказали працювати. Я робив три дні, а там утік. Два роки йшов додому, не знав чи добре я йду. Зустрів якомсь лісову людину (гориллу), а ти знаєш, що вона може розмовляти, але не хоче, щоб не зробили раба з неї¹. Але мені вона сказала: „Ти все круженняєш. Простуй на скелі, там струмок буде, потім маленька, після велика річка. Як на велику річку натрапиш, рушай на схід“. Я так пішов та й опинився вдома.

Він більше не розказував, а мені ще гірше зробилося, і став я розмишляти, як би було втекти. Багато з-між нас у дорозі померло. Половина померла. Я не заслаб. Я йшов ще довго, аж веселого білого музунгу побачив. Музунгу ножика білих мені кинув, а там був цвях, що ним можна пилювати. Вночі я ліг на ланцюг і пилював його, аж кров виступила з пальців, і ланцюг перервався. Гієни перестали вить, як я допилював другого ланцюга; скоро світанок. Я виповз та навтьоки. Ніхто мене не побачив.

Оповідач жестикулював мальовничо та реготався, розказуючи тее; він забув уже про свої муки.

Гент мовив:

— Випий, Цаупере, горілки шклянку.

Негр пожадливо вихилив горілку. Очі йому заблиснули, обличчя широке масно всміхалося. Взяв тоді Гентову руку, поклав собі на голову й, промовивши: „Цаупере твій раб, музунгу!“—зник у наметі носильників.

Гент незабаром мав нагоду переконавшись у дбайливій відданості отого чоловіка. Він був дуже кріпкий, скажемо до речі, і вантаж нести для нього було за виграшку. Отож якомсь, по довгім переході, в болотяній місцевості, чоботи мандрівників так потріскались

¹ Так розказують негри.

та понабухали, що всі—Шау, Фаркугар, Стенлі з Ген- том ішли босі, на віз поклавши взуття. Ввечері, як завжди, носильники намети напинали. Гент розом із Стенлі хотів увійти до свого намету. Гент ішов попереду. Раптом Цаупере, що невідступно був коло нього, припав до землі й, відтрутивши Гента, витяг із землі кілька загострених скалочок, верхні кінці яких були вкриті чимось густим та темним, як от дьоготь.

— Глянь но, музунгу, і ти, товстий музунгу (так негри прозивали Стенлі), погляньте! Тут був ваш ворог. А ось—смерть!

Він простягав до них таємничі скалочки, підводячи під лоб очі, мов у судоргах смертельних викри- вляючись.

— Таке то трапляється,—казав Цаупере.—Людина ступить, поранить ногу й помре перше, ніж згадає як батька звали.

Гент понюхав отруєного кінця зрадницької скалки. Невідома речовина задушливим терпким пахом дхнула, але самі скалки не були повирізувані ножем, і це у мандрівників викликало непевність.

— А може скалки випадково в землі опинилися, Цаупере?—завважив Стенлі.

— Випадково?.. То подивись, музунгу!—Схвильова- ний Цаупере збігав до воза, де лежали пов'язані кури, і, схопивши одну, шпигнув птаха, що тріпостався, в ногу. Дивись: більш не живе.

Він поклав офіру спробунку до ніг Гентові. Курка ледве крикнула, головою тріпнула й витяглася. Вона здохла.

Мандрівникам, хоч і як було гаряче, мороз пішов поза спиною.

Гент поплескав лагідно Цаупере по плечі.

— Спасибі тобі, друже,—мовив,—я цього не забуду.

— Цаупере раб твій,—широко відповів негр,—він завжди до послуг музунгових.

— Треба від людей цеє затаїти,—зауважив Стенлі.
—Ти, Цаупере, не кажи нікому про скалки. На мою думку,—звернувся до Гента,—зайва балаканина не вийде нам на користь. Пагасиси забобонні й зрозуміти можуть той замах, як натяк на те, що виправа наша „не вгідна“ комусь то... там. Дідькові їхньому.

— Авжеж,—погодився Гент.

Після цього випадку кілька день без жадних пригод мандрували гірською місцевістю, поки караван не отаборився на березі озера Угомбо. Скрізь понад берегами заросло воно лепехою та очеретами з протоптаними широкими стежками, що по них гіпопотами, буйволи, жирафи, зебри й антилопи на водопій проходили. По тихій воді плавали чорні лебеді, качки; по куп'ї стояли пелікани—величезні товстодзьобі та воласті тварини, що так дивно скидалися на білих похідників з довгими їхніми фалдами; по мілинах ібіси рожеві вешталась, чаплі пронизливо кричали; різкі зойки туканів,—птиць з гребенястими камінними на міцних дзьобах наростнями, вдиралися інколи в хор гамору пташиного; горлиці воркували в чагарнику, кулики мелодійно свистіли, рівні та прудкі лінії над водою окреслюючи. Тут караван простояв два дні, і на постої отому взаємні відношення між Фаркугаром, Шау—з одного та Стенлі—з другого боку з'ясувалися.

ІХ

НАУКА ЧЕМНОСТИ

Фаркугар був сварливий, злючий, вибагливий і розбещений. Всі сміялися з нього, бо був безпорадний, а вимоги мав великі. Вслуговувало йому кілька чоловіка, і він виборною лайкою, що й непотріб тюремна позаздростила б, кляв їх. Фаркугар, крім того, тяжко бив свого кухаря; з сідла не злязачи, їздив, тому трое

ослів, що його метушливого тягару не знесли, заїздив до скону. Бувши на чолі третього каравану, він витратив стільки намистів, дроту та тканин, поки прилучився до Стенлевого каравану, що на три місяці при поміркованих видатках отого всього вистачило б. Ласував безнастанно, дичину купуючи, пальмове пиво, масло, гуси та кури, яйця та овочі, платив до того з безглуздою щедрістю. Вартівники такі були залякані перепадками його сказаної люті, що не наважувались навіть підійти до нього. Це й на якусь дивну хворобу став занепадати: щось ніби водянка з нападами пропасниці вкупі. Незносний зробився зовсім, хоча з Шау жив у злагоді останніми часами, рідну душу, деспотизмом американця скривджену, в колишньому матросі почувуючи. З приводу деспотизму того мусимо зауважити, що тільки завдяки залізній невідступності та конче потрібній суворості, Стенлі далось осягти свого. Поблажливість занастала б його певніше, ніж куля, просто в груди пушена.

— Фаркугар прогайнує все чисто,—мовив Стенлі якогось ранку до Гента.—Він усіх ослів позаморює та ще й клунків кілька розтратить. Я його хочу, поки одужає, в якому селищі по дорозі залишити, на кілька місяців забезпечивши крамом, щоб з голоду не згинув. Вертаючись, візьму його з собою. Приходьте снідати, до речі. Я їх обох покликав. Шау теж не завадить доброї казані послухати.

Сонце ще низько на обрії стояло, у намет заглядаючи, як Селім приніс та розіклав сніданок: гарячі млинці, шматки кози печеної, потравку з печінки і міцну каву, з цукром варену. Стенлі викладав перед Гентом свою думку про походження озера Угомбо. Річ в тому, що місцевість круг озера шаром потеруди зі скойок та фосфоритів¹ на багацько миль була

¹ Фосфорити—закам'яніле морське дно, органічних останків повне.

вкрита. Стенлі робив висновок з цього, що Угомбо— колишнє величезне внутрішнє озеро.

Як прийшли Шау з Фаркугаром, похмурі обличчя їхні вразили Гента.

— Добридень, — мовив Стенлі сухо. — Прошу, сідайте.

Не відповівши нічого, мовчки сіли, переглянулися й очі поспускали. Фаркугар сіп тяжко, взявшись у боки, нюхав страву, Шау, зашмілюючи губи, крутив великими пальцями, руки зчепивши. Смертельна образа, надмірним самолюбством роз'ятрена, в понурій ніяковості їхній почувалася.

Стенлі зблід, Гент усміхнувся.

— Беріть, Шау,—звернувся американець стримано.—Подайте млинці Фаркугарові.

— Собача їда, — промовив Шау несподівано.— Справді собача!

— Що таке?

— А те, що безсовісне ваше поводження з нами. Ви змушуєте мене пішки ходити. Я думав, ослів матиму для своєї потреби. Ми повинні власну свою челядь теж мати. День при дні по такій спеці пішки тьопати... слуга найнижчий. Чорти б побрали саму виправу. До біса в пекло з нею. Отаке то, містер Стенлі; я не з тих, що мовчать, і я, що хотів, виказав.

— Це все й було у вас на початку виправи. Тепер Фаркугарові осли виздыхали, та з моїх згинуло сім. Багато дочого я покинув, щоб потрібніше тільки переправляти. Коли ви решту ослів замордуєте, де достати нових? Де найняти замість них носильників зо тридцяттеро чоловіка? Сто чортів, ви лаєтесь у мене за столом.

Шау люто скривив рота, з загрозливим виглядом підвівся. Стенлі відштовхнув тарілку й наблизився до нього.

— Слуга?!—сказав Шау.—Отакому американському ідію...

Влучний стусан в перенісся урвав гучне слово. Шау впав.

— Ще хочеш науки?—спитав Стенлі, тяжко дишачи. Шау підвівся. Трусився весь і ледве промовив:

— Я вернуся назад. З мене досить; не хочу більше вас знати. Поквитуйтеся зо мною.

— З приємністю! Бомбею!

Прийшов Бомбей. Стенлі жваво махнув рукою в напрямку побитого.

— Бомбею, ось цього чоловіка нема більше в нашій каравані. Він іде собі геть. Здімійте його намета; рушницю й пістоля мені принесете. Тоді, забравши його речі, за двісті ярдів од табору його впровадьте й забудьте про нього.

Фаркугар на протязі всієї цієї сцени з місця не ворухнувся й слова не вимовив. Як Шау одійшов, він насмілювався зауважити:

— Крутенько трохи ви з ним обійшлися, та ще й при неграх.

— Байдуже,— відповів Стенлі.— Неграм приємно буде знати, що дармоїда й нахабу забарвлення шкіри не оборонить. Не забувайте того, що мусимо лише сами собі раду давати в цій жахливій країні. Про вас, до речі, Фаркугаре! Ви недужі. Не могтимете скоро зовсім посуватися далі. Я залишу вас у спокійному місці на руках у старшини сільського; я заплачу йому за догляд із харчею. Лише в такий спосіб ви піддужаєте, іншої ради немає.

Фаркугар на це пристав. Поснідали, і Гент зібрався йти, коли ввійшов Бомбей.

— Бана-Мдого (маленький пан)¹ просить вас до нього вийти. Він там.

¹ Прізвисько Шау у негрів.

— Де?

— За наметами.

— Сюди його приведіть.

Ну, я піду,—сказав Гент, догадуючись, що Шау не з медом доведеться.—Ходімо, Фаркугарел!

— От проклята країна! Чого мене сюда понесло? Мов той собака пропадеш тут! Дав би не знаю скільки, щоб опинитися в Європі!

— Так само, як багато інших дорогою ціною на вашому місці хотіли б бути.

— Ви жартуєте!

— Певно, що ні. Такою вже утворено людину з її жадобою до розмаїтості.

— Кепсько, кепсько утворено. Я піду спати.—Вони розійшлися, а ввечері Гент побачив Шау, що чистив рушницю, й запитався у Стенлі, як там все обійшлося.

Він просив пробачення,—сказав Гент—і цим поставив мене в безпорадне становище: я мусів йому вибачити при таких умовах. Але, далєбі, сам не рад цьому.

Смеркло. Шау сидів у наметі, денні події понуро перетравлюючи. За наметом почувалася негрова пісня. З подивом та обуренням колишній матрос прислухався до співу, журливим голосом виконуваного, хоча співець од часу до часу виводив жажливі гумористичні ноти, що краяли серце Шау так боляче, аж скрипнув зубами.

Послухай но з ним разом:

А-а! Це Бана-Мдого,
Пишний, препишний,
Йде до музунгу на учту.
А-а! Пишний, ой, пишний,
Снідять не хоче!
А-а! Це Бана-Мдого,
Лютый, ой, лютый;
Лав музунгу.

А-а! Музунгу теж лютий,
Страшний, а-а! Страшний!
Набив Бана-Мдого.
А-а! Бана-Мдого укусив пальця.
Ой, боляче ж укусив як,
І притлумив серце.
А-а! Бана-Мдого походжав,
Походжав, у музунгу ласки прохав,
Щоб Бана-Мдого не бито.
А-а! Музунгу не б'є Бана-Мдого:
Він сидить і з реготу лягає—
Ха-ха-ха-ха та ром потягає!

Вибух реготу розкотився: Шау несамовито вискочив з намету, револьвером вимахуючи. Але раптом тиша настала, й годі було будьщо за темнотою бачити, здалеку тільки голоси та сквапне тупотіння ніг босих доносило.

Шау вернувся. Аж горів з сорому та гніву. Пляни помсти, один від одного безглуздіші в мандрівниковій голові зароїлися: прагнучи заспокоєння, добув пляшку та мало не захлинувся, до віскі прип'явшись. Почувивши легкий віддих ззаду, оглянувся—перед ним стояв Асмані.

— Чого тобі треба?—grimнув Шау на Асмані.

— Асмані не приходять розглядати намета,—сказав мулат.—Він хоче говорити.

— Кажі!

— Всім нам, як і тобі, дуже кепсько. Музунгу набив тебе, мене наб'є завтра. Застрель його!

— Чи ти здурів, чорна мармизо!—скрикнув Шау, після несподіваної пропозиції схаменувшись.—Я розкажу Стенлі, що ти казав!

— Розкажуй! Нехай той, чия рука була тебе, мов раба того, б'є Асмані. Але ж Асмані не стерпить образи.

— Виберися звідси!—скрикнув Шау, з плигу збившись.—Ну, виходь!

— Асмані піде. О, Бана-Мдого, Бана-Мдого! А я ще носив твої речі! Прощай, антилопине серце!

Мулат зник швидше, ніж Шау встиг кинутися на нього. Мулатові одвідини збурили все, що накипіло на душі в Шау. Він іще випив; двічі уможувався спати, але, мов ошпарений схоплювався, пригадуючи подробиці ганебної сцени. Здавалося Шау, що він під п'ятою у Стенлі. Люте роздратовання опанувало дедалі матросом, аж дійшло до тієї міри пристрасти, коли замість звичайних законів розуму, входять у силу закони, що діють буржливо. Настирлива ідея помсти не дає супокую безнастанно.

Саме в такій от скаженій нестямі був Шау, як Стенлі, згасивши світло в своєму наметі, на бік повернувся, лагодячись спати. Раптом назва пташки, що у день бачив, набігла на думку, та, аби знову не забути, засвітив свічку ще раз, щоденника взяв зі столу й написав: „оголулу“. Останнє „у“ миттю зникло: куля, зшиток пробивши знищила літеру, вибила з руки олівець і щоденник упав до ніг мандрівникові. Зловісною луною постріл розлігся. Полотнина намету, кулю пропустивши, здригалася, гойдаючи тінь Стенлі, що півхвилини сидів отетерілий; тоді він вийшов до негрів, що коло багаття грілися. Вони стояли, пороззявлявши роти з ляку.

— Хто стріляв?—запитав Стенлі суворо, вирази облич порівнюючи.

— Бана-Мдого,—сказав пагасис, тикаючи на поблиський намет Шау пальцем.—Там-о... намет... Стріляв...

Стенлі сквапно ввійшов до Шау. Матрос голосно хріп. Стенлі засвітив свічку й почав котурсати сонного. Шау губами поплямкав, переклав руку, але не прокинувся. Обіч його лежала рушниця: взявши її, мандрівник засунув пальця в дуло: сталь була тепла, і пальця вкрила свіжа кіптява. Тоді Стенлі розбудив Шау рішуче.

— Га! Що! Хто такий!.. Ах, містер Стенлі! Це ви свічку засвітили?

Він позіхнув ненатурально голосно й розплющив очі, зовсім незаспані.

— Ви стріляли, Шау?

— Я? Стріляв? Борони боже! Ага!—скрикнув раптом.—Сон, сон! Яке страхіття: мені приснилось, що в намет лізе злодій. Отже я зо сну... Т-так, стрільнув і... і заснув знову! Справді.

Мав вигляд похмурий та нікчемний, теє превендячи. Стенлі низгнув плечима.

— Іншим разом, Шау,—з притиском сказав він, ледве стримуючи гнівне обурення,—іншим разом не стріляйте в напрямку мого намету, коли злодій вам присниться. А то ще кулі на заваді стане моє тіло й вона не досягне своєї мети.

Відповіддю йому було похапливе якесь белькотання без жадного зв'язку та змісту. Стенлі хутко вийшов, та довго не міг заснути.

Безглуздий цей плян вбивства чимсь дитячим та запеклою злістю відзначався. На полюванні, підчас переходів багато слушних випадків могло трапитись. Але Шау, як видно, не ждалося, не хватило терпцю остільки, щоб намір той гарненько обміркувати. Нестерпуча жадоба вбивства, мстивістю викликана, керувала вчинками його. Проте справжніх доказів злочину не було, і Стенлі поклав випадок цей занехаяти. Гентові навіть не сказав нічого, опасуючись, що рішуча людина тая вживе якихось надто непоміркованих заходів, багатих несподіванками.

Х

РОЗБІЙНИК МІРАМБО

За день по тому каравам вирушив долиною, що розляглася серед сходистих пагорбів, з яких кругляки величезні, силою землетрусів колись то відірвані, си-

пались. Боабابی, тамаринди й терники долину виповнювали.

Дорога звернула потім на високі північно-західні гори. Був це джунгль з негостинними тернами; пройшовши його, караван почав наближатись до багатой країни Угого, що стрічні арабські каравани вельми її захвалювали.

В одному з гірських селищ Стенлі залишив Фаркугара, пагасиса Джако на тлумача йому призначивши. Фаркугар одержав теж про запас на шість місяців краму: намистів, сукон, гвинтівку, кілька горшків та чаю три фунти.

Як безродною пустелею на тридцять миль завширш. и переходили, Гент заслаб на пропасницю. Дійсність потьмарило, і він її довго не освідомляв собі. Промайне перед ним часом Цауперове обличчя страденне, що над ношами щось балакав (недужого в них несли), але недуга хутко гасила значення слів; і Гент вертався до візій, що в головах у нього з достатньою ясністю справжнього життя купчились. Юрба людей з суворими обличчями йшла за ношами; наближались й відчалаялися голоси їхні, в глибині самого серця відгомін знаходячи. То були все загиблі мандрівники.

— Мене вбито,—сказав один, показуючи шию, набухлу та чорну; отруєна стріла кров йому спинала й серце розірвала.

— Мене покинули,—скаржився другий;—я помер з пропасниці.—І в дрижаках весь трясучися, йшов він з ношами поруч.

— Мене укусила гадюка,—оповідав третій,—я сконав у нетрах, близько від мети, а від сім'ї далеко.

Болісні були скарги їхні, оповідання—жахливі. Один за одним, безліч загиблих говорили про спитки, труднощі, злидні, хвороби та голод, що довелось перетерплювати. Вони показували потріскані, зашкарублі руки, що місяцями мила не знали, з покалічених ніг кров

їм струмувала. Вони йшли впертою нерівною ходою людей, що ходить довго й багато звикли; роз'ятрені, волоссям оброслі обличчя їхні нагадували безсонні ночі підчас оборони, чи наступу, про тоскні муки самотности, клаптиком засмальцьованого листа пом'якшені; про рухливість духа жагучу, що за далеким невідомим вганяється вічно.

Їх слухаючи, Гент поважно кивав головою і приказував, кажучи:

— Я маю тее на увазі. Все буде зроблене. Мій плян готовий.

Задивлявся на хмари од часу до часу й починав миттю там блукати, в кольористих та білих полонинах, блиском живим залитих, бродячи. Там височіли мінливих кшталтів будинки, туману й світла розпливчасті утвори; снопи вогняні повставали, бризки водограями розсипаючи, і фюерверки тихі вибухали, країну білу, що над землею линула, сліпучою грою предивних кольорів схитуючи. І весь час, поки Гент був там, велетенський, з півнеба завбільшки, птах летів на захід; його крила з-поза хвилястих хмар витикалися, полискуючи мов сніг та мармур.

На гряниці країни Угого Гент оханувся, й сів на віслюка, хворість подолавши.

Слабував він три дні. Першою людиною, що його привітала, як до пам'яті прийшов він, був Цаупере. Він реготав, реготав розкотисто, всі зуби вишкіривши, й очима поводив виразисто, але в кумедних radoццax тих почувалися сльози великої радості.

— Музунгу дивиться й бачить,—казав негр,—він бачить Цаупере. Я, Цаупере, ось тут. Як злий дух мучив музунгу, Цаупере палив мцуну¹ і дим не подобався духові. Дух вийшов. О! О! Музунгу ходити може!

На наївну його віру, воно, певно, так і було, хоча

¹ Алойна рослина.

Стенлі, справно Гента хіною напуваючи, міг бути й іншої думки. Після цього випадку Гент з особливою виразністю почувив, оскільки кволе й ламке життя до Центральної Африки закиненого, а тому мав за потрібне аркуш паперу списати та дати його до рук Стенлі. На конверті стояло: „Прошу розпечатати, якщо я в дорозі загину“.

Доручення теє, що Стенлі мовчки на нього погодився, змусило американця над тим замислитись знову, які то, властиво, справжні наміри в його подорожнього товариша; хіба Лівінгстонові він може признається в цьому. А що Стенлі був самолюбний, то й кинув думати про дивний той лист.

В Угого жили вагогці—нарід войовничий, дикий, цікавий, зажерливий та хитрий. Багато данини висмоктала у Стенлі країна тая. В кожному селищі сидів король, п'яниця гіркий та шахрай, звичайно, що вельбучністю й величністю намагався здивувати білих. З вельбучністю тією не сягав, щоправда, далі пом'ятого європейського бриля на голові та якогось там заяложеного мундира з погонями, що крізь нього вилискувало чорне тіло королівське в натуральній пишноті. Королі тії просили тютюну, горілки й жінок своїх пропонували безсоромно, але, що від них відмовлялися, мусіли промінювати на крам європейцям дещо корисніше: кози, вівці, кури, масло, риж, яйця та овочі. Була то родюча, мальовнича країна.

Великим натовпом шипилися вагогці до табору на кожному відпочинку, з настирливою цікавістю білих людей розглядаючи, більше на дотик свій, ніж на очі, при цьому, звірялися, і мацали все, що їх тільки дивувало. Часами доводилось їх розганяти. Тоді вони найжачувались, загрозливого вигляду прибираючи, і хапалися за руки, але досить було поляскати злегка рукою по Снайдерівському штуцері, щоб незабаром душевну їхню рівновагу повернути.

Одного разу підійшло до Гента троє вагогців та й питають, чи не бачив він часом жінки з дитиною? Гент уже роззявив рота, щоб сказати: „ні“, та Цаупере, присутній при цьому, сильно шарпнув його за руку.

— А це що?—запитав мисливець.

— Мовчи, музунгу! Бо будеш винен, як заговориш. Скажеш „бачив“—тебе обвинуватять, ніби ти вбив жінку й дитину. Скажеш „ні, не бачив“—вина впаде однаково на тебе, велику данину тоді заплатиш.

Але й без пасток вагоських вісім раз довелося платити данину тую; клунки значно полегшали.

В отій місцевості караван Стенлі з арабським купецьким караваном, що з білого озера Танганайки вертався, зустрівся. Шейх, ватажок каравану, розказав Стенлі, що бачив Лівінгстона в Уїджджі, недалеко від гирла річки Магалазарі при озері Танганайці. Питаннями Стенлі шейха засипав. Шейх оповів, що сивий чоловік прибув недавно в Уїджджі з далекої мандрівки; тепер він недужий.

Незвичайного піднесення духа зазнав Стенлі завдяки повідомленню тому, і знав тепер, що в потрібному напрямку до мети посувається.

Решту подорожі до Табори, головного міста арабських колоній країни Уніаніембо, при величезній спеці, що до 55° Цельсія доходила, довелося перебувати. Всі вибилися з сили до краю. Арабське панство в Таборі зустріло мандрівників з пошаною, комфортом та гойним східнім трактуванням; і там до каравану Стенлі прилучилася й решта його караванів, що у дорозі були розбрелися.

Обставини склалися так, що прямиий шлях на Уїджджі, де бачили Лівінгстона, був закритий. Стенлі балакав про це з Гентом, і з того виникли несподівані наслідки.

Обидва мандрівники сиділи в багатім арабським

домі, від місцевого шейха в розпорядження їхне запропонованім. Стенлі мовив:

— Нам доведеться взяти участь у військовій справі.

— Проти кого?

— Проти Мірамбо. Слухайте, Генте! Я допіру вернувся з військової наради, за участю всієї арабської старшини. Гамору було досить. Вирішили воювати. Мірамбо—своєрідний Наполеон африканський. Він араб не чистої крові, його мати була муринка. Мірамбо, носильник з професії, на чолі величезної ватаги в лісах Валенкурських розбійникував. Як помер начальник країни Уіове, Мірамбо захопив Уіове й оголосив себе її владарем. Нове своє становище, за звичаєм всіх узурпаторів, він підпер кількома щасливими виправами. Тоді, з сусідніми народами воюючи, околишне населення сплюндрував й до арабів став чіплятися, бо не хотіли приставати з ним до спілки проти його ворогів.

— Та це ж роман!— мовив Гент.— Ну, а араби що?

— Араби обурені. Мірамбо пограбував для почину арабський караван, що йшов із Уіджіджі, себто заплатити собі п'ять барилець пороху, п'ять рушниць та п'ять клунків краму приневолив. Але цього ще мало. Мірамбо попередньою дорогою вернутися караван примусив, ознаймивши, що відтепер хіба по його трупі каравани пройдуть в Уіджіджі.

— Були спроби дипломатичні?

— Як же! Східні народи—батьки дипломатії. Мірамбо соромили, усовіщали, дарунками улещували, але не дійшли з ним жадної згоди. Він оповістив війну—війну аж до того часу, поки араби його спільниками стануть. В противному разі, він воювати заприсягався, поки хоч один араб в Уніаніембо залишиться. Перша його мета—старого Мказаву, султана країни Ваніамхева скинути і засісти на його престолі.

— Тепер я розумію, про що ходиться,— сказав Гент,— слонова кість Уїджджі та сусідніх з нею— Урунди, Карагхави, Уганди— вислизне з рук арабам, якщо Мірамбо старими найближчими шляхами не пустить.

— Правда, й араби сподіваються за два тижні війну скінчити.

— Таке то,— мовив Гент, помовчавши.— Що ж робити?

— Я наважився до арабів прилучитися. Маю надію, що Мірамбо та його спільника, бандита Руго-Руго подолавши, прямою дорогою до Уїджджі можна буде добутися. Араби переможуть, я переконаний. Отже, якої ви думки про все цеє?

— Правду кажучи, я ще не знаю, що почати,— відповів Гент.

— Ага! Ось воно що!— Стенлі це неприємно вразило. Він думав, Гент поквепиться до виправи пристати.— Але мені здається, що не пощастить вам самому продертись в Уїджджі.

— Чому ж би й ні?— одказав Гент байдуже, та, зауваживши, як американця його відповідь здивувала, додав:— Я хочу сказати, що не обміркував ще як слід становища. Дам вам рішучу відповідь увечері.

Стенлі виразисто знизнув плечима. Не маючи підстав запідозрити Гента в лякливості, не міг він нічим іншим його вагання пояснити, як хіба новими якимись міркуваннями таємничими. Присутність у таборі людини, у всіх відношеннях дорогої в мандрівці, але що чинить так чи інакше невідомо для чого, трохи драгувала Стенлі. Він притлумив незадоволення, побалакати з Гентом увечері поклавши, а тимчасом малося з'їсти неабиякий обід; про нього ознаймив араб ставши з уклоном на порозі.

— Хай вас благословить Аллах, білі шейхи! Вельможний пан наш, Комісс-Бен-Абдуллах маленьке трак-

туваннячко вам засилає й прохає вшанувати його та споживати якнайбільше.

Двоє задиханих кухтиків приволокли після цього тяжке срібне блюдо, хмарами пари оповите. Купа рижу, баранячим лоєм облитою, з мигдалями, родзинками, виноградом розмішаного та розрізаними цитринами облямованого, височіла на ньому. Тоді принесли курчата печені, пирогів з бараниною, солодкого пахучого хліба, помаранчі, сливи, брусковини, льоди, зацукрені мускатні горіхи, родзинки й фініки.

Европейці пообідали сливе мовчки. По обіді Стенлі пішов на Табору роздивлятися, а Гент розгорнув мапу й тяжко замислився.

Отже прийшов до висновку, що, навіть на сварку з Стенлі наражаючись, він все ж не візьме участі в арабській війні. Майже прямий шлях перед ним пролягав, і ним нехтувати, покладаючи надії на непевні наслідки авантюри військової, жадного сенсу не мало. Він на одчай пускався, що правда, але не затримувався, хто зна надоки, пускався також на одчай, а то ще й в більшій мірі до того, в військових заходах участь беручи. Цілу низку ситуацій, що ні до його вдачі, ні до способів діяння не пасували, могли для нього тії заходи утворити. Окрім того, звістка про війну старе, владне почуття опину проти обов'язкового збудила в Гентові: захоплення завжди його спонукало, зацікавлення особисте; отож з таким ухилом психологічним, аж ніяк йому не личило на чолі дикунів проти дикунів за промислові зиски їхні стати. Для Стенлі, правда, мета війни була—звільнити від ворогів той самий прямий шлях, що Гент поривався до нього, але тут був певний ухил від суцільності й чистоти попереднього задуму: знайти Лівінгстона,—ухил, душі Гентовій нелюбий. Він наважився остаточно йти сам, з Цаупере та Рейлем.

Він курих так багато, все це обмірковуючи, що

Стенлі, постукавши та ввійшовши в його кімнату, промовив:

— Хвилі тютюнового диму, надіюся змиють наші непорозуміння, коли вони й справді існують.

— Ні,— відповів Гент;—але сядьмо коло цього вікна. Які великі зорі! Здається ніби вони віддала гріють.

Вікно було відчинене; москити, приманені світлом од лампи, гули одноманітно. Тропічна ніч повна казкової тиші й лагідної влади пахощів дерев у цвіту збуджувала почуття, що сплять удень; величчя, пестоці, морок мов музика впливали.

— Містер Стенлі,—повів Гент мову;—я піду сам з Цаупере через Мфуту до річки Магалазарі. На північний захід звідси, навпростець до цієї річки, мені пройти треба буде яких верстов із шістдесят усього. Там я знайду пірогу та на низ по течії спушуся—це буде верстов триста з лишнім—просто в Уїджіджі. Так ото я обміркував собі все.

— Гаразд,—мовив Стенлі спроквола;—шляхи наші розійшлися, як бачу. Я гадав, що до кінця подорожі будемо разом.

— Ваш сухий тон несправедливий, Стенлі! Товариського єднання я зовсім не цураюсь, але не все теє, що узагальнене, в гарному розумінні цього слова, для таких людей, як ми з вами, придатне. По-правді кажучи, участь моя в війні не матиме, розуміється, рішучого значення. У арабів три тисячі вояків та у вас коло сотні в п'ятьох караванах. Тоді як мені, за сприятливих умов, через два тижні, не більше, в Уїджіджі вдасться добутися. Зрозумійте ж, що не боязливність змушує мене мандрувати по країні, ворогами зайнятій.

— Ні. То що ж саме? Скажіть.

— Що?..

Гент підвівся дуже схвильований. Він бачив, що

конче треба розтлумачити Стенлі справжні свої наміри, але йому було ніяково одважну людину вразити задумом, розмах якого залишав далеко позад себе найсміливіші мрії. Зненависть викликати він не сподівався, почував, одначе, який відгомін болючий у владній душі Стенлі все це збудить. Все ж годі було що іншого вдіяти, не викликавши взаємної, може, остуди. Гент не хотів виказувати всього. Подумавши ще трохи, він поклав висунути аргумент, поважний досить, практичного змісту:

— Вам, певно, відомо, що тут воюють, ні ар'єргарду, ані фронту властиво не маючи. Вороги кружаться, ззаду й спереду заскакують. Наприклад, скажемо, ми не розбили, а пробили військову лінію Мірамбо того. Він знову силу свою по лісах стягне, і вганятиме назирці за нами по дорозі в Уїджджі. Це питання, що то зроблять араби.

— Цього, по-правді, не знаю й я. Мені в кожному разі зрікатися запізно. Я дав слово чести й виконаю його не заплямувавши американського прапору гідности.

Напружено думаючи, Гент найшов таки викрут:

— Я піду з вами тимчасом до Мфуто і взагалі, поки виясниться становище. Під оцим палючим сонцем пристрасті закипають хутко; без сумніву, після одної, двох сутічок доля війни визначиться. Коли Мірамбо переможе арабів, я попрямую далі з Цаупере до річки Магалазарі й попливу на низ в Уїджджі. Коли араби переможуть Мірамбо—з вами вирушу.

— Добре, і я дуже радий.—Стенлі стис Гентові руку.—Було б прикро, коли б люди побачили, що один з білих пішов собі напередодні походу. Одначе...

— Що?..

— Коли по Магалазарі вирушите, ви перший знайдете Лівінгстона.

— Я сотий знайти його хотів би, для Лівінгстона так було б краще.

— У вас, здається, честолюбности немає?

— Я не розумію отого слова.

— Ваше щастя!

Вони кілька хвилин про вчинки Мірамбової ватаги поговорили, і Стенлі вийшов. Гент пройшовся по кімнаті. Він думав: „Неприємно з'явищами, до душі непричетними, засмічувати свідомість. Яке мені діло до Мірамбо. Яке йому діло до мене. Доведеться, одначе, в його поплічників кулі випускати, і на життя ціле залишиться спогад про варварську, опереткову війну, що й ти брав у ній участь, без пристрасти, без захоплення, з великою над собою принукою, позіхаючи та насупившись.

XI

ЗАМАХ НА ВБИВСТВО

Гент помилився трохи, підраховуючи військо: араби дві тисячі п'ятсот чоловіка виставили, а Стенлі зібрав п'ятдесят. Треба сказати, що на час прибуття в Табору, убуло людей взагалі чимало. Частина од пропасниці та віспи померла, кілька душ втекло у дорозі; варту Лівінгстонового каравану, що влаштував його консул Кірк і що прибув нарешті, довелося залишити.

Негри стріляли в повітря, вистрибуючи та різні штуки виробляючи. Присутність білих людей здавалась їм достатньою запорукою успішного закінчення війни. Хоча, можливо, ще в більшій мірі завзяття їхне підтримувала щаслива відсутність уявлення, нездатність дітей природи в будучину заглядати. Як би там не було, загін виступив ефективно. Стенлі дав воякам по шматку червоної тканини, вони собі плащі з неї скомпонували, що вельми вражаюче майоріли, і коли б не звичайний вантаж пагасисів—клунки—то їх, з рушницями та сокирами, вишикуваним загоном достоту

можна було б назвати. Пиха й урочистість у звичайні у негрів вихилися та скоки перейшли небавом.

Пагасис Уліменго розгорнув американського прапора й заспівав, хор відповідав йому:

Уліменго: Хой... хой! Куди це ми йдемо?

Хор: Воювати йдемо, так!

Уліменго: З ким воювати?

Хор: З Мірамбо.

Уліменго: Хто наш провідця?

Хор: Біла людина.

Уліменго: Ойх!.. Ойх!

Хор: Хіа!.. Хіа!..

Уліменго: Хіа!.. Хіа!..

Хор: Ойх!.. Ойх!..

Гент засміявся. Смішно йому було й з Бомбея, що в Таборі свою чорношкіру Дульцінею покинув та з вельми кислою міною плентався. Мисливець поглядав часом на Асмані, що йшов ліворуч, але байдуже мулатове обличчя аж нічого не виявляло. Все ж Гент не спускав його з ока.

Араби дожидали Стенлевого загону, не наважуючись вирушати із Мфуто без нього. Мфуто був невеличкий ошанцьований засілок, на верст тридцять од Табори. Про це довідавшись, Стенлі наказав посуватися швидше; на третій день побачили Мфуто, і там до арабського війська притулились.

Вояки, що йшли позаду, принесли Шау, на дорозі найденого; він ліг у канаву присягаючись, що хворий та знесилений до краю. Проте Стенлі не найшов у нього пропасниці; Шау випив вина і заснув собі любісінько. Наступного дня всі спочивали. По дворищах сила вогнів закурилася, а пеклося на них десять туш у Стенлі та може—сто у арабів. Ніхто не перешкоджав неграм помбе¹ пити; понапивавшись, до танців і вправ військових узялися, що ледве не скінчилися бійкою.

¹ Тубільне пиво.

Стенлі сховав, на всякий випадок, усе майно каравану у Мфуто.

Ранок першої бойової днини прибрав такого вигляду: поміж вогнищами, клунками, купами наваленої зброї, гуртами людей, що снідали, або рушниці чистили, можна було побачити арабів, які хутко круг себе уважну юрбу скупчували. Через один такий натовп пропхавшись, Гент побачив дєрвіша, виснаженого чорного діда з сивою бородою та величезним тюрбаном. Лежав перед дідом пожовклий суверток у червоних смугах—гороскоп, задля походу скомпонований. Дідуган похитувався, заплющивши очі, і бубонів.

— Слухайте, слухайте! Біла зоря чорну зорю гасить, смілива кров уключ кипить, лев гієні смерть заподіює! Світища небесні сприяють! Небо показує ознаки, присвяченим зрозумілі! Одважно вперед вирушайте!

Нісенітниця та викликає вибух зойків войовничих, що зливалися з голосінням мулли—він у другім кінці площі виряжав у дорогу військо. У величезні буйволячі роги трубили, били в барабан-гомас, що випускав тьмяні, басовиті згуки; рудобороді мулли похджали, арабів благословляючи. В куточку, побожними правовірними до стіни припертий, тлумач корану навшпиньки пнувся, викрикуючи відповідні до менту цитати. В іншому знов місці Гент побачив голих негрів, що один одного якимсь чарівним паскудством мастили, виготованим із цвіту ліян та соку алое,—мішанина, що од ран захищає.

Перед виступом усі стаборилися круг промовця; він виголосив маннемо (промову):

— Слава! Слава! Шлях широкий перед вами, лісові хижакі вас чекають! Вони каравани ваші грабують, слонову кість крадуть, жінок та дітей ваших убивають! З вами араби, з вами біла людина. Воюйте, вбивайте й їжте! Рушайте!

Галас невимовний покритив тую промову. Брама відчинилась і вояки, стрибаючи та стріляючи в повітря, рунули струменем кольористим.

— Молодці наші захопилися Марсом!—звернувся Стенлі до Гента—всі в розпалі!

Він був спокійний та впевнений, але Гент тільки мовчки кивнув головою. Кепське передчуття мав.

Загін розтягся; білі та носильники з каравану на певній відлеглості од головного осередку війська посувалися. Дорога обрідним лісом, між галявами та уламками скелястими прямувала. Вечоріло, сонце з-за дерев, з-за верховіть розсипало проміння.

Раптом Гент помітив, що спереду в загоні метушня зчинилася. Частина носильників покидала клунки і скупчилась, завзято про щось розмовляючи. Були в натовпі Асмані та його приятель Мабрукі.

Стенлі теж звернув на це увагу. Гент скинув рушницю, держачи її наготові. Стенлі зблід, але очі американцеві заблесли, як побачив, що деякі пагасиси, за рушницю схопившись, до них повернулись.

— Туди, туди, Генте! До них!—скрикнув Стенлі, підбігаючи. Гент опинився поруч. Асмані з Мабрукі набік одскочили, та, на пагорбок вибігши, зачалися, виставивши дула, промовисто на шлях наведені.

Стенлі націлівся в Асмані.

— Зараз же йдіть сюди!

Таке несамовите було гукання теє, що за ним лише постріл міг залунати. Бунтарі добре знали свого музунгу. Дула на пагорбі зникли. Дві загрозливого вигляду постаті спустились до дороги; Мабрукі дещо позаду тримався. Тільки но Асмані наблизився до Стенлі, Мабрукі одним скоком позад мандрівників опинився і підняв рушницю, але Гент вдарив його прикладом у груди і дикун гримнув на землю. Збентежено глянувши на це, Стенлі знову звернувся до Асмані, що стояв зі зловісним блиском в очах.

— Чого ти хочеш, паскуднику?!—сказав Стенлі.

— Не на війну ти наймав нас. Ця дорога непевна, кажуть,—мулат держав пальця на цинглеві рушниці. Він миттю приклав рушницю до плеча, американець зробив так само. Стенлі мався надушити на цингель, як Мабрукі, опритомнівши, вибив мулатові з рук рушницю і впав Стенлі у ноги.

Це врятувало Асмані. Дикун, бачачи, що він обезброєний, зігнувся і припустився до втьоку. Стенлі вистрілив, але, що Мабрукі в каятті об його коліно терся, не влучив; Асмані зник між деревами. Мабрукі плавав:

— Пробач, пробач, музунгу!—скрикнув.—Нечистий дух оселився в Асмані й мене під'юдив! Тепер усе минулося, тепер усі підуть до Танганайки і ми найдемо старого музунгу. Скажіть ви всі! Хіба ж не правда, що далі підемо без суперечок та заколоту?! Відповідайте музунгові одразу!

— Ай! Валлас! Бана Конго! Гамуна маніе по мгоні! (Так, господом присягаюся, мій пане, це щира правда!)—закричали носильники.

Рішучість Стенлі їх приборкала. Болячка вистоялась та й тріснула. Стенлі мовив:

— Будь-що-будь, Мабрукі! Востаннє вірю. Дякую,—додав він, стискаючи мисливцеві руку.—Ви життя мені врятували.

— Можливо. Випадково я тримав рушницю прикладом до нього.

Постріли, що залунали, спереду розгардіяш спинили. Загін побіг доганяти арабів. За чверть години заманячіло село Зімбізо, обпальоване міцним парканом з ушул, кріпко позакопуваних; із щілин клубочився дим. Араби на горбах позалягали, стріляючи в село, ворогом захоплене.

Підбігши до стрільців, Гент ліг між ними, в паркан зрідка стріляючи. Стрілянина кілька хвилин тривала,

тоді нападники посхоплювались і штурмом на село кинулись. Майже одночасно задня брама Зімбізо відчинилась і мисливець побачив юрби дикунів, що до лісу чимдуж утікали. Переможці, увійшовши в село, не нашли там нікого. Лише кілька забитих та пораних у загороді лежало. Араби накинулись на пораних. Гент одвернувся, але трохи згодом зустрів тих самих арабів, що волокли за волосся чорні голови з одвислими величезними губами; з голів кров на куряву падала, кульками скочуючись. Здалеку чути було виття та постріли: то араби гонилися за втікачами.

Гент ночував тієї ночі разом з Стенлі в великій порожній тембо¹. Майже не спали обидва. Стенлі роздумував, чим скінчиться наступ на Віліанкуру: село фортецю, де був, на його думку, сам Мірамбо.

— Шейх Суд-Бен-Саїд вирушив з загоном,—говорив він, курячи та походжаючи перед вікном, місячним сяйвом залитим.—В загоні п'ятдесят негрів ваніамензе й двадцяттеро арабських юнаків.

Гент теж був цим заклопотаний. Злі передчуття його опанували, на перший успіх не зважаючи. Непокоїло його також, що, ламаючи заборону, чимало людей з каравану вирушило з арабами до Віліанкуру.

Перед світанком мандрівники задримали, але не надовго. Їх розбудив Селімів галас: „Музунгу, вставайте, всі втікають, араби втікають!“

Незабаром увігналися зморені пагасиси, кров'ю та грязюкою вкриті. Коротке, але жахливе було оповідання їхнє. Їм із арабами досить легко далось заволодіти Валіанкуру. Мірамбо не боронив їм до грабунку взятись, а сам засів із великим загоном на дорозі між Зімбізо та Віліанкуру. Як переможці верталися зі здобиччю,—з кістю слоноюю, з клунками тканини

¹ Хата.

та бранцями,—загін Мірамбо з двох боків на них наскочив. Люта різанина зчинилась. Всіх арабів забито. Оповідач із товаришами утекли лісом, великого круга надавши.

Гнітюче враження це справило на Стенлі. Довідавшись, що араби втікають, він мовив:

— Треба й нам вибиратися, у Мфуто, назад! Бігай, Селіме, та збери всіх, хто тут є!

Він сквапно вийшов на дворище особисто за лаштуванням доглядати. На селі світло посвітили, чути було зойки, лемент поранених, що прибули, жалібне жіноче голосіння, тяжке тупотіння втікачів. Мерехтіли білі халати й тюрбани на арабах, мули кричали; вранішній спів півнячий сонливо й гучно лунав по селі.

У хвилини небезпеки Гент мовчазний робився; він не перечив зовнішньому вільно пройти в душу, не затримував враження балачками і там, всередині у себе, з тим зовнішнім розправлявся. Те ж саме сталося й зараз. Всі люди так хутко з тембо повибігали, що він не встиг думок зібрати й почав міркувати над подіями. За Стенлі з його караваном та носильниками він не боявся ні трохи, знаючи, що дорога назад вільна. Але він бачив, що настав час розлуки.

Прудко ввійшов Стенлі, держачи револьвера.

— Насилу я вгамував паніку.— Він усміхався, тяжко дишачи.— Шау був уже присвоїв моє сідло й хотів на ослі утікати; араби лементують, мало не б'ються. Потішив мене тільки носильник Шанда, він сидить собі спокійненько та щось поїдає. Селім трьох завернув, зброєю їм погрожуючи. Ну, ми вирушаємо у Мфуто!

— Я залишуся,—мовив Гент,—і до Магалазарі добути спробую.

— Тепер не скажу вам нічого. Але ви все таки шалений. Отак-о—просто вперед?

З голів кров на куряву падала, кульками скочуючись.

— Авжеж. Я зостанусь. Цієї ночі я не вирушу; день теж тут прогаю, а наступної ночі помандрую з Цаупере.

Стенлі простяг руку.

— В такому разі, прощайте. Одважна ви людина, але я вас не розумію.

— Ідїть здорові, ми, можливо, зустрінемося з вами в Уїджджі.

— Або на тому світі, правдоподібніше.

— Це само по собі.

Стенлі всміхнувся, махнув рукою й вийшов; Гент провів його на улицю. За білими ззаду йшов Цаупере.

Густий натовп людей, що поперек улиці збилися, затримав їх. Мандрівники ще раз попрощались, і Гент вернувся у спорожніле тембо та й сів. Гармидер затих, незабаром на селі зробилося пусто і мертва тиша настала. Гент сумно курив. Він допіру розлучився з людьми, які того самого, що й він, зазнавали: разом поділяли вони працю й небезпеку. Шляхи їхні розійшлися. Але Гент підлягав законам душі своєї.

Решту ночі чорний з білим і ока не зімкнули, а день перебули в лісі, там обидва почували себе безпечно. Гент виправ у струмкові переміну білизни, почистив та опорядив зброю. Цаупере довідався вже од нього про плян дальшої мандрівки й спокійно сприйняв його; так само спокійно він би пристав на Гентову пропозицію вбити його власними руками. Музунгові воля та бажання, його волею й бажаннями стали.

На ніч, бачачи, що в околицях тихо, Гент знову вернувся в Зімбізо, як і перше, порожнє та похмуре. Він ліг там, з думкою не спати, але втома його зморила, і він все ж заснув. Цаупере пішов під повітку з такими само прегарними замірами, але й собі заснув.

Гент спав недовго тяжким сном. Снились йому зграї гіпопотамів з людськими обличчями, що пливли

на нього. Він повернувся, й цього було досить для мисливця, щоб прокинутись зовсім. Він устав, надвір вийшов. Величезний африканський місяць височів на небі; трава біліла в його сяйві, і в недалекім лісі серед чорних сутінків срібними купами звисало листя.

Цаупере спав під повіткою. Гент розбудив його. Негр, розплющивши очі, лежав яку хвилю у тій самій позі, тоді хутко схопився.

— Цаупере,—стиха мовив Гент,—я йду до Магалазарі. Чи ти підеш зо мною?

Дикун усміхнувся.

— Цаупере піде з музунгу. Музунгу не кине Цаупере.

— Я знав, що ти так скажеш. Бери но свою рушницю. Тут неможна більше залишатись, треба вперед рушати.

А що Гент геть озброєний вийшов, все потрібне для небезпечної подорожі взявши, то лаштування Цаупере не надовго їх затримало.

XII

ОБЛОГА ОСТРІВКА

Вони вийшли з воріт і, хвилин за кілька, в лісі опинилися. Гент одважно поринув у гущавину, компасом напрямком встановивши. Цаупере йшов ззаду легкою, тихою ходою. Дорога впоперек довгих, невисоких пагорбів пролягала, спускаючись і піднімаючись помірно. По низинах ліс був густіший та хаотичніший, але по гірських верховинах ріс кущами, залишаючи круг них вигадливе мереживо полонин, місячним сяйвом облитих. Гент оскільки можливо тримався в затінку; місячне сяйво таке було яскраве, що, відкритими місцями переходячи, він зазнав неприємного почуття беззахисности.

Небезпеку мандрівки розумів добре, але тішився з того, що поставив на своєму. Рої думок та піднесення велике нічний краєвид той чудовий збуджував. Зворушений, розглядаючись пильно, з упевненістю звіра обізнаного з лісом, посувався; ями обходив, поміж плетевом ліян та акаціями колючими легко знаходячи дорогу, орієнтувався інстинктивно в невиразності сутінків і від часу до часу, з компасом звіряючись, переконувався в непохибності напрямку. Про Лівінгстона, про плян свій думав; все було в злагоді, в щасливій ясності та чистоті уявлень.

Щождо небезпеки, то Гент не мав тимчасом і гадки про неї. Хоча дрібні заgonи ворожі з пластунами були напевне скрізь розсипані, не було жадних підстав гадати, що повно їх у лісі, за узліссям, можливо, де-не-де й стежено, але не за нетрами самими, бо негри до них не квапляться гупої ночі. Гент мав надію далеко від осередків, зайнятих ворогами, до схід сонця бути, але це не зменшало можливости наразитися на зустріч з населенням ворожим. А тому вважав ніч за найпевніший час для мандрівки. Дуже небезпечний був, властиво, лише перехід до Магалазарі, а на плоту, чи пірогою—однаково—по цій великій річці посуватись—нескладне то було завдання.

Місяць нижче спустився. Подовшали тіні. Мандрували вже годин зо три. Раптом Гент зупинився. Він побачив, як одна з-поміж тіней, що простяглися спереду, між кущами змінила свій обрис, з іншою тінню злилася та й зникла. Легке шарудіння в напрямку тому почулось. Мисливець звів курка; не хапаючись, одвів очі з непевного місця далі, де, кутові світла відповідно, первотвір тіні мусів бути, і побачив нерухомі лиснючі очі. Лев стояв грудьми до мисливця, в напруженій позі, витягненим хвостом нервово рухаючи—ознака рішучого скоку.

Лев стояв грудьми до мисливця в напруженій позі.

Розривна куля хутко допровадила б тварину до супокійнішого стану, але Гент, боячись, як би не звернути ворожої уваги тим вчинком, не хотів стріляти. Зауваживши, що й Цаупере до пострілу лаштується, Гент рухом звелів йому не ворушитись, добув тоді невеличку ручну гранату і гнота, що незабаром почав іскри розсипати похапливо запаливши, в чудовім впливові фоєрверку переконався. Ракета над головою левові, що впав на спину з жаху зо свистом промайнула; іскрами обсипаний він зник шаленим дугастим скоком, і Гентові в око впав лише виразистий рух хвоста, що ним одмахувалась бідна тварина од чудного явища. Але мисливець зареготав, оглянувшись: Цаупере, кинувши рушницю, лежав ниць, голову руками охопивши.

— Цаупере, вставай но!—мовив Гент.—Порох згорів у рурці, більш нічого. Порох з вугіллям.

— Біла людина—чарівник великий,—промимрив дикун, сідаючи й схвильовано сопучи.—Великий, добрий чарівник. Ота гадюка вогняна Цаупере в животі розірвалася! Уф, уф!

Перекоаний, що жадної кривди йому не сталося, підвівся і вони пішли далі. Незабаром натрапили на струмок, течія якого пасувала до обраного напрямку. Рушили берегом струмня. Місячне сяйво майже зникло в лісі, але вода вилискувала, і це помагало орієнтуватися в гушавині.

Як зовсім стемніло, Гент спинився під великою сікоморою і поклав до світанку там почекати; дозволив заснуть Цаупере, з чого дикун і скористався, в нерухомість сонливу миттю поринувши, а Гент, дожидаючи світанку, притулився до стовбура.

По сході сонця мисливець розбудив негра і вони добулися на острівець невеликий посеред струменю. Густим чагарником острівець геть був укритий; там розвели багаття і Гент зварив рибу, в струмені злов-

лену. Тоді настали утяжливі години бездіяльності. Мов тяганина канцелярська, день довгий здавався. Надвечір в лісі запанувала тиша, ушухли зойки папуг та дроздів блакитних, і Гент налаштувався мандрувати далі.

Цаупере ніс невеликого клунка, менш, як півпуда. Були в ньому тканини, куплені на всякий випадок у Таборських купців. Гент тільки но ступити збирався в воду, що й за коліна в цьому місці не сягала, як, мимохіть на Цаупере глянувши,—він ішов попереду,—збагнув причину невиразного свисту—була то стріла, що гойдалася в клункові, який ніс він на голові. Мишливець миттю виволік негра на острівець, під захист кущів, і витяг з клунка стрілу.

— На нас напали!—мовив.—Поглянь: голова твоя випадково ціла зосталась.

Поклавши пакунок, Цаупере схопив рушницю. Гент, оскільки міг, оглянув крізь кущі протилежний берег. Було там тихо й глухо, як і перше; ні тобі листя ворухнеться, ні тінь підозріла промайне. Ніби чарами якимись стріла з'явилася.

— Піді на той бік, Цаупере,—сказав Гент,—я пильнуватиму звідси.

Дикун, зігнувшись, на другий бік острівця подався. Скоро він зник, свист знову розтявся і дві стріли пролетіло над Гентом сливе одночасно. Він ганив себе сумлінно за розведене багаття, що дим з нього, як видно, принадив таємничого ворога. Вгору та на низ за течією на ярдів кілька струмів було видно. Там ніби скрізь панував спокій: головна мисливцева увага скупчилась на гущавині лісу побережного. Струмів у місці тому був неширокий та мілкий; людей який десяток міг легко подолати Гента, наважившись перехопитися через нього. Тому, намагаючись попередити напад, він до болю в очах, вдивлявся в гущавину певного захисту, в чагарнику густому тримаючись.

Хвилин кілька сплило в тому, аж, звернувши випадково увагу на півзгнилий стовбур дерева, що кінцем одним у воді лежав, Гент помітив, як похитувався злегка стовбур з протилежного боку. Мінливе світло вечірнього проміння осявало непевні рухи, що наявними нарешті стали: мисливець помітив чорне негровеплече,—той до води плазував, за стовбуром ховаючись. Не думаючи довго, мисливець націлився в чорне плече й стрілив.

Миттю, з несамовитим вереском, от дерева відкотилась постать, ногами й руками дригаючи. Тоді негр іскопився, підскачів і зник перше, ніж Гент устиг другим пострілом його зупинити.

Сливе одночасово стріл із десятків на пороховий дим з лісу вилетіло, але кущі їм перешкодили поранити мисливця. Дві стріли, стративши силу льоту в листя влучивши, між гіллям, мов гадюки, просковзнули і впали на пісок. Гент інстинктивно ухилився; вигляд отих очеретин, з пір'ям папуги при однім кінці та мідним вістрям, отруеною тлущею густо змащеним, при другім, викликав огиду.

Ще кілька часу літали стріли, але завмирили безсило в чагарнику. Цаупере не було ні чути, ані видно. Гент обіззався до нього стиха; такий само тихий оклик пролунав ззаду. Гент, заспокоївшись щодо цього, на берег, де рух починався, усеньку звернув увагу. Вороги, мабуть, лаштувались штурмувати острівець. Сприятливі умови полягали в тому, що напасники кількості обложених, як видно, не знали, і Гент поклав, поки стемніє, їх переконати, ніби на острові засіло чоловіка з п'ятеро. Два револьвери та два пістолі було в нього. Він гукнув Цаупере.

Дикун тихенько підповз; лише тоді Гент його помітив, як Цаупере опинився лежачи з ним п'бруч. Мисливець дав до рук негрові набиті пістолі, навчивши, як із лівої й правої руки одночасно стріляти, не про влучність прицілювання, а про те, щоб разом

вистрілити, тепер піклувався; а сам, рушницю поклавши, взяв по револьверові в кожную руку, слідкуючи ненастанно за посуванням ворога на березі.

То звідти, то звідти помічав він чорну голову, що з-поза дерева, чи з трави високої витикалася. Голови зникали та з'являлися знову все щільніше, ніби купчилися до гурту; часом вилискувало вістря спису; на наступ рішучий заводилось. Гент нетерпляче сутінків очікував; поки ще було видно, дикуни могли військову дію вчинити, але в темряві навіть за бочку спирту не полізли б на острівець.

Чорні голови, високими зачісками оздоблені, і смугами білими на щоках та лобі розмальовані, перестали нарешті витикатись із гущавини; таке красномовне було теє зрадливе безлюддя, що Гент у слух та зір обернувся, щоб слушного менту не прогавити. Він дбайливо поглянув на Цаупере; дикун з поважною міною тримав пістолі, але на верховіття дерев дула їм понаводив. Тільки но Гент устиг навчити його цілять, як чудернацька розмальована маса без голови та рук, з безліччю ніг, що прудко бігли, в воду струменя ринула, вістря списів наставивши—дикуни вирушили, щільно накрившись щитами.

Струмень у цьому місці, як уже казано, був на шість ярдів завширшки, не більше, тому дикуни сливе в чагарнику на острові опинились одразу. Цаупере в нестямі стрілив з обох пістолів; тоді, за умовою з Гентом, прожогом на другий бік острівка подався, щоб можливий напад ззаду попередити. Цауперові кулі надаремне по воді черкнули, але Гент, у середину щитів цілючись, покwapно спустив курки п'ять раз поспіль. Напад учинився швидко й без ладу. Дикуни похапливо спинами повернулись і дременули в ліс, галасуючи на всеньке горло та штовхаючись.

Гент постеріг, що було їх чоловіка з п'ятнадцятеро, од сили, і одідхнув з полегкістю, він натрапив

на одну з ватаг невеликих очевидячки. Втішило його й те, що Цаупере не стріляв більше—по той бік струменю ворогів очевидячки не було. Прийшов до висновку, що дикуни, на малу кількість зважаючи, не наважились на два загони розбитись для нападу з фронту та ззаду. Вечоріло; а що в країнах тропічних присмерку не буває—простопадкою лінією сонце котиться,—Гент, глянувши на годинника, побачив, що незабаром ніч настане; не зволікаючись, належало скористатися з неї, не чекаючи прибуття ворожої підмоги, яка, без сумніву, повинна б з'явитись.

Стежачи за узбережжям, Гент помітив, як в глибині лісу заблис вогник. Напасники розіклали багаття; полум'я з нього, поміж величезними деревами зрідка просвічуючи, осявало чорні рухливі постаті, лише навманя можна було в них стріляти, мисливець розсудливо утримався від того. Щось інше мав на думці. П'ять ракет невеликих було ще в нього, для отаких випадків взяв їх із собою. Наказавши Цаупере по острові ходити, за непевними явищами стежачи, Гент застромив у землю жердину, дві ракеті до неї прив'язавши одну сторчака, другу поземно, так, щоб поземна ракета мала напрямок на берег. Звелів Цаупере, до того, купу хмизу назбирати та запалити вогнище серед островця. Дикун це зробив. Тіні хутко з пільмою, що настала, змішалися тимчасом. Не більш, як півгодини залишилось, поки місяць зійде. Треба було поспішати.

Цілком природньо, що Гент уникав берега, ворогові протилежного, хоча його тиша й безлюддя туди саме й вабили відступити з островка. Зрадливе могло бути безлюддя тее, засідкою Гента спіткавши. До того ж течія струменю прямувала до Магалазарі. Ідучи берегом, (а збочивши можна було заблудити), весь час маючи, напасників на другому березі, було б теж необачно; найкращий вихід скруту—це закрастися до дикунів ззаду,

звозувати, поки їх мало. Але належало увагу їхню до острівця привернути, отже Гент лаштувався до цього.

Як багаття полум'ям взялося й острівець, ніби ліхтар той паперовий, з середини засвітився, Гент примоцював до ракет два гноти, запалив їх, а сам з Цаупере ввійшов у воду в повній тиші за течією посуватись намагаючись. А що кущі щільно вогнище оточили, зрадливі відблиски не падали на воду, і втікачів радше напасників, з берега не було помітно. Згинці обережно ступаючи в воді по коліна, мандрівники й на півсотні кроків од острівця не одійшли, як з нього вихопився на лів та у небо сліпучий кут двох ракет. В пільмі іскри густо заблиски. Тоді саме Гент на берег добувався, з рушницею під рукою. Цаупере тулився до нього, боячись зрадливості ракет.

За острівцем з берега, розуміється, непомітно чатували, тому Гент не здивувався, почувши зойк переляку; недовго лунав він та й стих, а коло дикунського вогнища зчинилась метушня. Багаття на острівці підтримувало їхню впевненість, що ворог посеред струменю оташувався, а фюєрверк довів їм те остаточно; таке ж бо сліпучо жахливе явище не могло виникнути само, без людської присутності.

Тоді Гент мовив:

— Ну, Цаупере, накинемося на них; небезпеки сливе жадної немає. Підступаймо.

Вони похапливо стали продиратись кущами, аж до ворожого огнища на п'ятнадцять-десять кроків наблизились. Виглянувши Гент побачив дикунів, що завзято жестикулювали, наче сперечаючись, чи може взаємні вражіння викликані ракетами, розказуючи. Перелякові їхньому не треба було конче дати вщухнуть. Добре захищений темрявою мисливець стрілив з карабіну; бухнула Цауперова рушниця, та Гентових два револьвери десять куль випустили; не сплило й хвилини, як сталося все те. Несподівані вибухи пострілів змусили негрів

кинутися врозтіч; ліс зашумів, ожив; вигуки, зойки, тупотіння втікачів—все оте миттю пролунало й ушло. Напад, що зчинився зненацька, розігнав дикунів.

— От і все,—мовив Гент, важко дишачи.—Тепер ходім, ходім на них понад струменем, Цаупере.

В лісовій темряві не можна було бігти, але напруження допомагало досить хутко посуватись. Перегукувались часом стиха, щоб не згубити один одного, і далі мандрували, намагаючись між собою та багаттям якнайбільшу відлегкість зробити. Хоча гонитви й нічого було боятись, Гент хотів швидше вибратись з місця сутички, щоб уникнути зустрічі з іншими ватагами. Ліворуч взявши, мандрівники знову незабаром вийшли до струменя і там, поки місяць зійде, почекали, тоді, відпочивши та покуривши, рушили далі.

XIII

ЛІС ДЖУДЖУ

Наступного дня на ранок, втомую та безсонницею зморені, подорожні добулися до берега Магалазарі.

Поранок був чудовий. Лагідне соняшне проміння на блакитну воду бистої й широкої річки сліпучими пасмами спадало. Протилежний берег був зарослий густим лісом, що сяяв і мов у повітрі плавав, береговим туманом оповитий. Чайки, чаплі та ібіси перелітали річку; то чорніли, то злотом яскравились їм крила при зворотах раптових. У тому місці, де Гент вийшов на берег, простяглася невелика низка муріжків, що смарагдовими плямами, квітками обсіпаними, розділяли побережний ліс. Там літали малюсінькі африканські колібрі, дрозди металеві, горлиці та блакитнокрилі сиворакші. За муріжками ліс був вищий та густіший, ніж ліс, що оточував Гента; пільма віковична, здавалося панувала в ньому.

Муріжком перейшовши, мисливець з подивом помітив мережево стежок, що в лісові нетри провадили. Очевидьки поблизу були селища, а вони обидва аж нічогосінько про них не знали. Але Цаупере зауважив, на стежку роздивившись:

— Музунгу, це дорога в Джуджу. Ліс—Джуджу. Там-о.

Гент розумів, в чому річ. Частенько доводилось йому чути про священні гаї, надгробками померлих сповнені. Із куп усіляких речей, каміння, а часом просто із стовпів, лахміттям пообвіщуваних, надгробки тії звичайно складаються. Саме ж слово „Джуджа“ означає посвяту силі таємничій над життям і смертю владній, посвяту з уявленням прадавніх людей про Річку-долю споріднену.

Забобони робили ліс Джуджу недотикальним. Лише королі, чарівники та родичі померлих могли туди ввійти. Решті, під загрозою смерті, заборонялось переступати границю лісу.

— Ага, Джуджу,—мовив Гент.—Ну, що ж, він нам ні до чого, Цаупере; ходім на берег пліт робити.

Несподівана думка його зупинила.

— Зажди но.—Він не знав, як Цаупере до Джуджу ставиться.—Ходім у святий ліс. Ти не боїшся?

— О, цей Джуджу чужий,—відповів дикун наївно: тільки духів свого народу він боявся.

Вони пішли стежкою і в погожі сутінки занурились. Стежку перетинали інші стежки, гілля поспліталось над головою, глухими коридорами з листя нависаючи. Гент ішов обережно, оглядаючись; на низку небезпек різних наражалися, коли б їх хто помітив там, але на щастя, нікого не зустріли.

Спершу траплялися вбогі Джуджу—купи череп'я під хворостяною повіткою, пучки стріл, рогожок та костей купи, але потім стежина поширюючись, запровадила на невеликий муріжок—там стояла велика

повітка з жердин. Лежало під нею двоє ікол слонових, горшки, зброя, кілька шматин кольористих, мідних обручок зо двадцять, а зверху на купі стояло власне те, чого Гент шукав, себто пірога. Була вона довга, посередині широка, без лавочок, з дуже вигнутими кормою та носком. Там таки стояло кілька довгих весел з копистями з обох кінців; веслували ними стоячи. Зроблено пірогу з дебілої, легкої кори, сухими жилами зшитої; роздивившись на неї, Гент переконався, що на ній можна пливти хоч і зараз.

Отже доводилося ограбувати Джуджу.

Цаупере боязко приторкнувся до піроги, та рішучі мисливцеві заходи надали й йому одваги. Вони, не зволікаючись, взяли пірогу на плечі та, по кількох припинках, задихані, але вдоволені, на воду її опустили. Вертка вона була трохи, але не хибка, і четверо чоловіка могла здержати.

— Сідай, музунгу,—сказав негр, увесь вантаж, на час розшукування човна в кущах схований, переносячи до піроги.—Цаупере буде стернувати. Вода хороша, йде хутко.

Стрімкий був берег, що од нього відчалалися, і прудка течія миттю човна понесла; він поплив без весел із швидкістю похапливої ходи людської. Щастило у всьому до цього часу, тільки думка про їжу трохи непокоїла Гента. Запас пшена та сухарів, що взяв із собою, от-от кінчався. Ще вистачило на сьогодні, але над наступним днем треба було замислитись. Одначе він мав надію далеко од володінь та протекторатів Мірамбо за сутки добути, а в такім разі, могла б трапитися нагода з мешканцями бережних селищ нав'язати стосунки.

Цаупере позад Гента стоячи, спритно працював веслом, зануряючи його то з правого, то з лівого боку піроги. Річка мала вигляд дикий та гарний надзвичай.

Лиснюча вода, металева, темна при далекому березі та світла зблизька, розкидані за течією заліснені острівки в собі одбивала. Вони здавалися зеленими будівлями вибагливих кшталтів. Квіти яскраві там майоріли. В поверхню річки вдивившись, спостерігало око безліч відтінків блакитних, чарами сповнених. Ліс на поближньому березі хилився над воду, утворюючи повні затінку коридори, де зрідка блищали соняшні плями. Річка пропливала поворотками крутими та закрутами, тому плавець бачив ніби озеро велике перед собою, а позаду й з боків височів ліс. В далині, через блиск од води та марево весельчастого туману, ліс тратив природній зелений колір, рожевим і голубим забарвленням сяючи; окремі дерева з пишними пір'ястими верховіттями, ніби тіні прозорі стояли. Іноді ліс чергувався з очеретами, що в них ховалися озера й болота. Безліч птиці водяної там кружляло, а річка сливе до середини стрижня була вкрита гниючими рослинами. Траплялися пагорби скелясті, що простопадо звисали над водою; косі чи поземні смуги гірських пород бурими, жовтими, чорними та червоно-брунатими відтінками забарвляли їм поверхню.

Цаупере, очевидьки, почував себе гарно, бо почав стиха, одноманітно пісню компонувати. Гент не розумів його мови, але, на мову власних вражень пісню перекладаючи, на ось-що, приблизно, здобувся:

Оіоіоі—ну! Ай, ае, ае, ае, ае, ау.
Річка широка, широка;
Вода глибока, глибока;
Лодка не тяжка, не тяжка.
Оіоіоі—ну,
Так далеко, далеко пропливати;
Так світло, так таємниче проживати;
Все бачити—все бачачи кохати.
Оіоіоі—ну;
В'ється річка, мов змія,
Душа спокійна моя;
Довгим веслом стерную я.

Але коли б Гент знав, про що співав Цаупере (ось про що співав він:

Ми украли пірогу, іо-іу. Спритно вкрали пірогу, білий музунгу мертвих не боїться.

Ми пливемо, Цаупере хоче їсти, іо-іу, дуже хоче перекусити; як він співав, йому не так хочеться м'яса й молока.

Іо-іу. Багато води навкруги; все видно, нема гадюк та колючок, а тепер до берега ближче треба стернувати),

то він, певно, згадав би переказ віршу Гайне:

Понад берегами Гангу живуть стрункі, вродливі люди, вони плетуть вінки з цвіту лотоса та про книги святобливі розмовляють.

А в похмурій Ляпландії круг вогнищ, між брилами льодяними, сидять карачки маленькі мохнаті дикуни, печуть рибу і кричать та верещать.

XIV

КОРОЛЬ Н. КОМБЕ

Перших два дні плавання без особливих пригод минуло, коли не рахувати зустрічі з табуном гіпопотамів, що мало не перекинули піроги. Гент поодгонив їх пострілами. Старий гіпопотам, що плів недалечко, розлютувався і, з води підвівшись, вже схопив був зубами хистке суденце за облавок, але Гент, не стративши мужности, влучив його в око розривною кулею; гіпопотам тяжко відчालився та зник під водою; труп його сплив незабаром нижче.

Уночі мандрівники прибивалися до берега, де спали по черзі коло багаття. На ранок третього дня круті пороги заманячили; вода в них клекотіла, білою піною на каміння чорне кидаючи; хвилі розбиваючись, бризкали, розлітались. Гент оддалік помітив пороги тії, він, розуміється, єдиного свого човна не міг наражати

на небезпеку, а тому наказав Цаупере до лівого берега причалитись, маючи намір на руках пірогу перенести, скільки треба, щоб непевне місце обминуть.

Ґрунт по березі де вони йшли, був нерівний і так густо заріс в'юнкими рослинами, що Ґент дві години попомучився, доки поминув пороги. Він і Цаупере вмивалися потом; не без труднощів човен на воду спустивши, бо там якраз натрапили на грузьку мілину, високою травою зарослу, Ґент, повернувшись, похолов у німому зачудованні.

Недалечко од них сиділо карачки півколом шестеро дикунів із безглуздо виряченими очима. Сьомий стояв ззаду, конвульсійно списа руками стискаючи, готовий при першій ознаці небезпеки миттю чкурнути. Очевидьки, вони випадково нахопилися на сцену спускання човна і так змішалися, що почамріли. Ґент і собі вагався, що йому робити, але йому здалося, ніби дикунин на ворожому настрої. Вірячи інстинктові неґрів, він запитав Цаупере:

— Як ти думаєш?

Дикун, очі до неба звівши, підійшов до одного з тих, що сиділи, той миттю схопився. Цаупере поприятельськи поляскав його по животі. Таке саме привітання було відповіддю. Тоді Цаупере виконав складну мімічну сцену, викривляючись та вихиляючись; ще й так руками вимахуючи, аж Ґент боявся, як би не зробив собі якого каліцтва часом. Він не розумів нічого, але тубілець зрозумів, як видно, бо показав рукою на бік, почав на місці топтатись, ще якимись рухами намагаючи. Земляки його тимчасом коло Ґента купчилися, зо всіх боків розглядаючи білого, вигукуючи та хапаючи один одного за пальці.

Цаупере мовив:

— Музунгу, вони нам зла не бажають. Вони ніколи не бачили білої людини й просять тебе завітати до них у село,—недалечко, на горі. Ти їм продаси там,

що схочеш, а вони обіцяють вшанувати і живністю поділити як слід.

Гентові спало на думку, чи не зрадницьку яку вигадку пропозицією тою замасковано, але, пильно придивившись до дикунів, переконався в ширості дивування їхнього. Вони до цього часу нічого ворожого та непевного не виявляли. До того ж у нього було дві рушниці, у Цаупере—третя, а вся як є мандрівка складалася з ненастанної небезпеки. Тому наважився одвідати село.

Він склонив голову, згоду ознаймуючи, зараз же радісний крик пролунав гучно.

Дикуни оточили Гента, вимахуючи списами; він ляснувши котрогось по плечі, показав на пірогу. Тубільці зрозумівши, чого хоче білий, витягли пірогу, в кущах її сховавши, і похід вирушив узьким лугом, що, мов річка, лісом вився. Дикуни йшли по боках двома гуртами, базікаючи й на мигах з Цаупере порозумляючись. Вони, очевидно, розуміли один одного, але Гент почував себе ні в сих, ні в тих.

Незабаром заманячіло село,—дві стяжки халупок, що скидалися на вулики з очеретяними шпичастими покрівлями, загостреним частоколом щільно стиснутими. Згряя чорних дітей вихопилася з воріт і з вереском поховалась у кущах, європейця угледівши. Далі Гент з істот людських побачив діда, що ніс мішок проса, дідуган отетерів, кинув мішка й шмигнув у халупчину. Жінка, що сиділа коло другої хати на порозі, розпачливо виснула й зникла.

Незабаром, одначе, улица мешканцями сповнилась, вони шанобливо, з переляком та непевністю купчилися коло своїх дверей; дехто тримав лука. Мало на кому можна було помітити хвартуха подертого, чи шматок ганчірки, сливе всі ходили голі, але це, як видно, не заваджало ані трохи отим дітям природи. Деякі з тубільців, що йшли разом з Гентом, по селі

розвіялися, галасуючи та щось пояснюючи: пояснення викликали ухвальний гармидер і до походу стали поволі прилучатися ті, хто мав більшу одвагу. Густий натовп зробивсь, а в його осередку, зо всіх боків стиснуті, Гент та Цаупере на другий кінець села посувалися. Їх обмацували, ніби які речі, Гентове вбрання та забарвлення шкіри спричинялись до верескливих, горлових вигуків; кожен негр, до одежі, чи до руки мисливцевої діткнувшись, зі щирим реготом одскакував, втягуючи голову в плечі, підстрибуючи та сусідів щипаючи. Гент був терплячий, а проте починало йому все це набридати, тому він вельми втішився, як його супутники, перед чималою хатою спинившись, на мигах запросили його ввійти.

Гент, зігнувшись, протисся в узенькі двері і опинився в просторім півкруглім приміщенні з земляною долівкою. Дерев'яні лави там стояли. На одну з них сівши, мисливець посадив Цаупере поруч із собою, а клунка з крамом поклав під лаву.

Спочатку в оглушливім гомоні юрби, що приміщення сповнювала, тяжко було доладу повести мову, але тубільці поодходили поволі попід стіни, утворивши просторінь.

Гент устав і, до дикунів на арабській мові звернувшись, ознайомив, що, поперше, треба йому тлумача, який по-арабському вміє, а також він короля бачити хоче.

Тоді наперед вийшов дикун і сказав кепською арабською мовою, що він жив в Уїджіджі і може розмовляти з Гентом. Зробилось тихо. Всі чекали.

—Я вам не ворог,—мовив Гент,—я, і ось мій прислужник Цаупере, пливемо до Танганайки. Нам бракує живности. Є в нас намиста, стрічки, крам і дзеркальця маленькі, а ми хочемо дістати їстинного: яєць, масла, м'яса, хліба та городини.

Дикун, з вихиласами вимахуючи руками, зараз

переказав говорене глядачам, юрба співчутливо загомоніла, але знову змовкла, як тлумач почав мову.

Він сказав:

— В Магалазарі багато риби. В лісі багато дичини. Є у білого дві рушниці. Чому ж він антилоп і буйволів не стріляє та не їсть їх, неможна цього збагнути.

— А тому,—відповів Гент,—що я поспішаю. Жде мене біла людина, її вже кілька літ вважають померлою. Я хочу довідатись якнайшвидше, чи вона жив і коли жива, допомогти їй додому вернутись.

Як негр переказав теє, вигуки стали ще гучніші, а погляди приязніші. Гент мався знову говорити, але якраз за дверима в двінок задзвонили і натовп завмер у шанобливому очікуванні.

— О, музунгу,—скрикнув тлумач,—ось сам король над королями, король Н. Комбе, зараз він сам говоритиме з тобою.

Увійшло троє вояків зі списками; за ними ледве плентаючи ногами, йшов дідок маленького зросту, придворці вели його попід руки. Мав вигляд хворого, бо й справді був недужий, як виявилось потім.

Обличчя його скуласте та широке, з низьким лобом, пожадливими маленькими оченятами та підборіддям подвійним, мов торочками білими, облямоване було бородою. Великі вуха кумедно настобурчились. Опасистий був він, але його руки й ноги зовсім худорляві здавалися; пасастою тканиною стегна були оповиті; стара матроська кашкетина ледве трималася на сивій кучерявій голові, а на грудях теліпалося безліч амулетів. В лівій руці король тримав палицю з дзвіночками.

Придворці одгодованістю великою різнилися від решти мешканців мідними обручками, вибагливими високими зачісками, що скидалися на шпичасті купи чорних хлібів; пір'я кольористе у волоссі стирчало, а стегна, як у короля, тканиною були обвинені.

Король, увійшовши, сів зараз, у боки взявся та

Йшов дідок маленького зросту, придворці вели його попід
руки.

поважного вигляду набравсь, хоча в його свинячих оченятах світився неспокій. Придворці й решта почту півколом за владарем поставали. Підкликавши тлумача, король сказав йому щось, кривлячись та головою хитаючи. Тлумач звернувся до Гента:

Н. Комбе бажає почути од музунгу, куди, по що він мандрує і чого в селі хоче.

Гент пояснив знову в чім справа. Король повів довгу розправу.

— Король над королями запитує,—переказав негр,—які дарунки ви йому принесли і що він для вас може зробити. Довго балакать та сидіти він не може. Він просить вам сказати, що став жертвою інтриги. Його отруєно, і вже п'ята доба, як нездужає. Він чув, що рідкий вогонь (горілка) білих людей дуже помагає при всякій недужі і просить хоча б трошки чарівного трунку отого йому дати.

Гент поцікавився довідатись, що саме сталося з чорною величністю. Тоді король почав ойкати, язиком цмокать та зі страденним виглядом очі підводити, і довго казав щось тлумачеві, після того Гента втаємничено в ось яку подію.

Звичайно страва королівська, перше ніж у владарів живіт спуститися, одній з його жінок давалась на спробунок. Трутизна таким чином, виявила б свій вплив, Н. Комбе не завадивши. Але через недогляд прибічників чи через неуважність короля самого, днів кілька минуло без отих спробунків, в наслідок чого король занедужав і став марніти. Тоді офіру духам принісши, після голосіння та чаклування, чарівник королівський (він і жрець) ознаймив ось-що:

Короля отруїла молода дівчина з сусіднього села. Дівча тее (зрештою цілком не причетне до недуги Н. Комбе) малося вийти заміж за одного з прибічників королівських. Невільник, що братові її належав, убив, їй на лихо, вільну людину, чарівникового близького при-

ятеля, посварившись з ним на якомусь святі. Місцеве право дозволяло родичеві, або приятелеві вбитої вільної людини, вимагати задля помсти смерти того, кому належав раб-убійник. Брат безталанної нареченої, рятуючи своє життя, потрібне на його гадку отчизні, умовив короля, щоб замінив його сестрою. Вона, казав чарівник, з метою звести з світа Н. Комбе, страву королівську отруїла. Розуміється, все обвинувачення, цілком безпідставне, було збудоване на втручанні сили неземної, що виявила злочинця, але Гент бачив немудрий, злісний підступ, опертий на королевому праві, стинати голови, кому заманеться.

На цей день справа так стояла: обвинувачена та її наречений, запідозрений у співучасті, сиділи ув'язнені, страти дожидаючи.

Вислухавши тлумача, Гент мовив:

— Королю Н. Комбе! Я, білий музунгу, прошу твою особу оглянути. Я великий чарівник, великий ворожит та жрець білих людей. Я знаюся на ліках. А ось кладу тобі дарунки ції.

І він розгорнув клунка, віддер на очах у вельми втішеного короля аршинів з п'ять байки голубої, рожевими крайками оздобленої; тоді додавши до цього двоє дзеркалець з жовтої міді, зеленого намиста разків кілька і півпляшки рому, презентував Н. Комбе.

Недуга, здавалось, на який час короля залишила з появою отих скарбів. Нервово дригнувши ногою, він схопився з місця й занурив дрижачі руки в тканину, до шиї, до грудей та живота її прикладаючи; тоді згріб дзеркальце, вибалушив на нього очі й зареготав, надзвичайно задоволений. Але півпляшка рому, здається, всеньку його душу до себе прикувала. Він її нюхав, тер долонями, до щоки притуляючи, булькав та трусив нею над ухом і, пальцем корка у бутельку запхнувши, капнув, нарешті, на язик з неї. Захоплення до нестями одбилось йому на обличчі.

Підданці та почет цілком поділяли надзвичайну радість владареву. Дикуни щільним колом обступили подарунки, в ногах у короля розкладені, хвилюючись та завидуючи надмірно. Як сенсація ущухла, король, посадивши придворців круг себе, ознаймив через тлумача, що, бажаючи білого мандрівника вшанувати, він звелить починати танці, після чого має бути учта, а тоді страта злочинців. Н. Комбе, очевидно, хотів справити велике враження.

Король, тимчасом, підніс до рота заповітну пляшчину з ромом і випив, за одним духом, більш як половину. Йому принесли дерев'яну філіжанку; наливши в неї рому стільки, що добра пайка у пляшці ще лишалась, він почастивав придворців. Придворці, випивши, проте не зводили пожадливих очей з пляшки, та король, заткнувши, наказав однести її до своєї хати.

Тлумач сказав потім:

— Король дякує білій людині. Ліки йому конче потрібні. Коли біла людина знищить силу трутизни, то Н. Комбе всі його бажання виконати обіцяє.

Підвівшись поважно, Гент повільною ходою наблизився до королівської особи і попросив його лягти на лаві. Десятки очей в руки європейцеві, в його обличчя та рухи вп'ялися; почет ледве дихав з жаху та шанобливості; настала побожна тиша.

Король, закректавши, ліг, витріщив очі на Гента, що з найповажнішим виглядом позакачував рукава. Він наказав Королеві роззявити рота та язика висолопити, язик був зовсім білий, а це означало нестравність. Тоді Гент помацав живота королівського, як бубон твердого від обжерливості, і, нарешті приклавши вухо до серця, винайшов у Магалазарського дикуна серцеву недугу. Серце билося з хрипінням, стогоном, перебоями та завмиранням. Колись Гент студював медичні науки. Ось же зрозумів ясно, що саме королеві завадило. А як його величність ще ознаймив

до того, що великий бенкет був позавчора, і кабана на ньому їли, то без втручання проносного годі було обійтися.

Твердження про відсутність отрути ні до чого б не doprowadило. Гент сказав:

— У короля Н. Комбе болить серце, живіт, спина, горло, шия й голова. Ось-що я найшов.

Зрадуваний таким врожаєм на хвороби, які робили його особу остільки бідолашною в очах підданця, король цмокнув язиком і знову почав стогнати, по удаваних хворих місцях руками себе плещучи.

Бачачи цеє, всі жінки заголосили, втираючи сухі очі. Потім король підвівся, запрошуючи музунку з собою; весь почет висипав на дворище, громада за ними. Негри колом великим посідали; Гент і Цаупере сіли поруч з королем; там таки й оркестр з п'яти душ примостився. Один з просуненою в носі палічкою тримав другу таку ж само кістяну палічку коло вузької щілини у видовбанім слоновім іклі; дмухав у нього ротом і носом, але як саме звуки звідти добувалися, Гент не міг зрозуміти. На коров'яче мукання звуки тії скидалися, оглушливо та дико лунали. Другий музика бив кісткою у бубон, зроблений з видовбаного окоренка, шкурою зверху обтягненого. Третій добував пронизливі звуки з двох пухирів волоних з поприроблюваними до них дудочками. Четвертий смикав за струну в дерев'яному кориті натягнену, а п'ятий, круглі залізнi тарілки до рук причепивши, бряжчав ними з усієї сили. Таке грання сум на душу навівало; ще й приспівувалось до нього; все, разом жадної мелодії не маючи, було з випадковим, що часто з такту збивався, ритмом.

Під таке то грання танцюристи вийшли в танок. Вони держали списи та трикутні ножі широкі. Білою й жовтою фарбою обличчя їм розмальоване, короткі хвартухи висіли при поясі, охлапи хутра звірячого з

пліч спускалися. Щось ніби кадρέля танцювали. Зішодилися двома лавами, розходились, поверталися, по п'ятах себе ляскаючи, головами до землі склоняючись, підстрибуючи, крутячись, та зброєю люто вимахуючи. Нарешті, вони оглушливо заверещали, підскочили всі разом, розставивши ноги, перед королем ниць попадали і змішалися з натовпом.

Гент зідхнув з полегкістю, бо страшенно хотів їсти, але це була, на лихо, лише перша частина програму.

Задзвонив дзвінок, і з натовпу, з-за королевої спини, протислася дивацька особа. То був місцевий жрець, права рука королева. Жрець чудно якимось за кожним кроком до землі припадаючи і вимахуючи руками, жогом вибіг на середину кола. Він був загорнений у багато маленьких рогожок, що робили його схожим на опудало з города. На голові в нього лежав плескуватий обруч, зубами, кісточками, намистом, брязкотьолами обвішаний; в руці держав він палицю з дзвіночком. Жрець перекрутився тричі й повів мову.

— Перекладай, — звернувся Гент до тлумача, — я хочу все чисто чути.

Тлумач уривчасто загув йому над ухом:

— Слухайте, вважайте та дивом дивуйтеся. Біла людина прибула зі сходу; багата біла людина; він у нас не був ніколи, ніколи й ми його не бачили. Він нам не ворог і ми з шанобою його привітали. Він бачив короля Н. Комбе та з його могутности вельми зчудувався. Він бачив вояків, мов леви ті, страшних. Він бачив танок войовничий, а тепер побачить, як виконується правосуддя — безсторонне, святоблिवе. Він довідається, що злочинець, — хто б він був, — хай не надіється на ласку, коли під машкарою приязні, задуми лукаві ховає.

Останні слова, без сумніву, на Гентову згоду полікувати Н. Комбе натякали; мисливця здивувало, як не зважаючи на те, що жреця до цього часу не було

видно, він довідався про це, але закінченням промови його роздумування припинено:

— Отже, знайте, страта Кагонгу і Мо-осве зараз збудеться. Діти Н. Комбе, приведіть сюди негідників. Можете сповістити, що смерть їхня прийшла по них. Ідіть та хутко вертайтеся.

Всі захвилювались. Негри, ласі до видовищ, нетерпляче чекали жахливої сцени, а Гент із сумом великим думав про неї й йому аж у душі хололо. Шалений апетит спричинився до того, що його кепський настрий перейшов у наявне роздратовання.

Діти, себто четверо велетнів негрів, вирушили, пританцьовуючи, за рокованими. Жрець сівши поруч з королем, у похмуру мовчанку поринув. Тепер вже було видно, який він ображений, та розгніваний, промовисто понурі були його погляди, що кидав ними з-під лоба на Гента.

Коло розімкнулось, в'язнів пропустивши. Вони стояли лихом прибиті, згорнувши руки. На правій нозі в кожного теліпалася глуха дерев'яна колодка, що тягти її за собою, по землі волочачи, було певно, он-як болісно. Кагонгу здавалась Гентові сливе дівчинкою. Нагадувала всією своєю поставою зацьковане, що дико оглядається на всі боки, звірятко; жах безпорадний блищав в очах. Мо-осве, молодий дикун, стояв рівно, руки назад, позакладавши; він пильно, з похмурим, нерухожим обличчям дивився на короля. Від рому та майбутньої страти Н. Комбе став жвавий надзвичайно; то того, то того зі своїх прибічників підкликав ненастанно, розпорядок учиняючи.

Гент уважно роздивлявся на рокованих. Тугою невимовною цілковита покірливість їхня була оповита.

Іноді нам доводиться бачити собаку, що смертю голодною конає. Тварина лежить боком, витягши ноги, з заплющеними очима. Можна подумати, що вона нежива. Ба ні—видих помітно, водить боками. День

при дні лежить собака, не рухаючись з місця, поки не здохне і подорожній, на неї дивлячись, почуває, що годі на щобудь надіятись: життям опанувала розпука...

Саме таких от .псів нагадували Гентові покірливі постаті в'язнів. Захотілось йому їх врятувати. Він знав, що його втручання вельми неприємні ускладнення може викликати, але ж не міг залишитись байдужим глядачем при неправдивій та лютій страті. Дві грубих колоди тимчасом принесено; на Гентове запитання, для чого приладдя тії, тлумач змалював майбутню кару; рокованих кладуть на землю та каркові кістки тяжкою колодою їм розчавлюють.

„Ні, зась їм до цього“,—подумав Гент, хутко наважившись, що робити.

— Слухай,—до тлумача звернувся, почуваючи, що великий рейвах зчиниться зараз,—я говоритиму до всієї громади. Хай білу людину всяке почує.

Тільки но тлумач ознайомив ті слова Гентові, як чарівник закричав і, до короля підбігши, завів з ним довгу балачку, король суперечив, як видно. Чарівник одійшов нарешті, а тлумач сказав Гентові, що жрець опинається, не хоче виступу білої людини, вважаючи за потрібне розпочати кару. Король, одначе, якраз іншої думки.

Тоді Гент повів мову, а тлумач, з надзвичайною експресією жестикулюючи та очі під лоб підводячи, перекладав натовпові, мова його, покріплена мімікою, справила, безсумніву, велике враження.

Гент сказав, що хоче й може короля вилікувати. Король дав свою згоду на теє і обіцявся всі його бажання задовольнити, як з лікуванням гарно поведеться. А тому Гент просить кару одкласти. Великий дух сповістив його, що безневинні люди щіі. А винний не хто інший, як злий дух, „затвердінням шлунку“ званий, що в королеві оселився й загибелі його бажає. Але він,

Гент, дасть королеві ліків, вони виженуть злого духа і король вичуняє, взавтра вичуняє. Отже конче треба страту відкласти. Кагонгу та Мо-осве безневинні. Ось узавтра, як король видужає, всі переконаються в цьому й випустять рокованих.

Всі були вражені незвичайно. Недаремно жрець, бачивши, що його слова захиталися, махав руками, переконуючи громаду не потурати Гентові; найрізніші пристрасті, розрахування та надії сплуталися, як видно, в цьому, бо забобонні дикуни страшенний галас вчинили; на обличчях рокованих життя забреніло, тінь усмішки сподівання. Король в розпалі суперечки з придворцями та жерцем штовхав їх кулаками в груди, сопів і не знав, очевидьки, на що наважитись. Тлумач бігав до Гента до короля і навідворіт, щось невиразне белькочучи.

— Добре,—мовив нарешті, король,—але ми й досі жадного знамена од білої людини не бачили. Коли він доведе, що чаклун, я вчиню його волю, страту відкладаю, лікуюсь у нього, а виздоровівши, бранців пускаю на волю.

Рішенець королівський вельми хвально стрінуто. Жрець на мигах запросив Гента на середину кола вийти. Гент вийшов.

— Отже,—ознаймив він зборам,—я дам доказ, що я великий жрець білих. Я без вогню зроблю кип'яток і кип'ячий його вип'ю, не скривившись навіть.

Сказавши теє, вийняв із торби свою шклянку і попросив принести води; налявши води в шклянку, він кинув туди шматочок кислоти цитринової й пучку соди; вода зашипіла й піною взялася. Дикуни поодскакували з ляку, в вельми радіснім зчудованні заверещавши, як Гент за одним духом вихилив приемне погоже питво, на всі боки усміхаючись.

„Я приборкав вас лимонадом,“—подумав собі, бачачи, в якому всі здивованні надзвичайному. Але жрець десь подівся; він розумів, що через такі події мусить на який час

зійти з очей, обмірковуючи на дозвіллі рішучий контрманевр. І на своє лихо—як читач побачить—він таки його вигидав.

Рокованих одпровалили, король зі своїм почетом підвівся і Гента запрошено йти за ним до палацу, що був, як виявилось, звичайною хатою, тільки в два рази більшою ніж інші, та чепурнішою трохи. Багато хутра, щитів, зброї було в ній; черепів ворожих купка та багато посуду, почасти дерев'яного й глиняного, почасті залізного.

Їли на долівці, сидючи круг овальних коряних накривок, куди ставлено страву. На обіді тому давали: баранину варену, кукурудзяні млинці на баранячій лою, кури, яйцями вареними облямовані, кисле молоко, та пальмове вино.

Н. Комбе до страви сливе не доторкався; він скаржився, що йому обважніли голова та шлунок. Гентові здалося, що якраз до речі пайку каломелю дати йому і, розколотивши порошок у воді, подав королеві.

Н. Комбе в нерішучості кинув оком на придворців. Хотілося йому видужати, але було й боязко. Тоді, наражаючись на небезпеку розстрій шлунку дістати, Гент надпив трохи, а король набравшись одваги після цього, випив усю філіжанку. Гент дав ще йому півпляшки рому, і королеві зовсім добре стало.

Наївшись, Гент сказав, що хоче відпочити; одвели його в порожню хату, там Цаупере ліг при ввійсті, а мисливець—на трав'яній постелі, шкурою застеленій, просто на землі. Він не збирався заснути, заснув одначе, а прокинувшись, побачив, що кругом сидять карачки жінки й діти, роти пороззявлявши, та вдивляються в шанобливій мовчанці в білу людину. Тільки но ворухнувся, так усі й пороснули.

Він ще лежав та курив, як прийшов дикун і іменем короля сповістивши, що Гента просять завітати до Н. Комбе.

Цаупере з собою взявши, Гент прийшов до короля. Застав він його здивованого, кволого... одначе король мав вигляд веселіший і похвалився, що ліки чудово вплинули. Він висловив бажання попоїсти і йому принесли м'яса, але Гент порадив, що тимчасом краще бананами та молоком обмежитись. Н. Комбе послухав. Він сповістив плямкаючи, що виконає Гентове бажання і звелів негайно привести в'язнів. Поки вояки ходили по них, король поцікавився довідатись, чи білі завжди мандрують поодиноці.

Це підказало гарну думку Гентові і він, не зволікаючись, скористався з неї.

— На відстані яких п'яти діб звідси,—мовив,—пливе за мною ще чотири піроги, а в них п'ятеро білих людей та вісімдесят носильників. Багато краму везуть із собою; вони хочуть в цих країнах торгувати.

Король змовчав, йому не хотілося думки своєї з цього приводу виказувати, але було помітно, що він радше задоволений, бо нових дарунків і пиятики міг сподіватися. А Гент про случай сказав теє, щоб негри не втяли йому часом зрадницької штуки якої.

Вдарено в бубон, що скликав присуд королівський вислухати, і невеличкий майдан сповнився людьми; значні особи на зібранні попередні свої місця позаймали. Привели рокованих.

Король мовив:

— Я пускаю на волю Кагонгу і Мо-осве, бо вони безневинні. Не було жадної трутизни. Ліки білої людини помогли добре. Я обіцяв виконати її бажання й додержую слова.

Радісні вигуки підданців залунали по селі. Гентові тяжко було зрозуміти, оскільки щира радість тая, але він із задоволенням побачив, як з бранців збивають колодки.

Жрець, що тихо сидів узабоці до цього часу, вийшов і попростував на середину кола. Він не знав, що

загибель неминучу собі готує. Жадоба опослідити Гента, довести безсилість мисливцеву його опанувала. Витівка, яку він вигадав, хутко дійшла свого реченця. Дзвіночком подзвонивши, жрець ознаймив:

— Біла людина дурисвіт. Жадної сили він не має та й не тямить нічого. Коли біла людина ворожит, то нехай скаже, що з Кагонгу та Мо-осве зараз станеться. Ось-о вони, вони стоять собі і теж нічого не знають. Чи ти ж справді знаєш, біла людина?

— Скажи тому чоловікові,—звернувся Гент до тлумача, лихо якесь передчуваючи,—що до Кагонгу та Мо-осве більш не діткнеться нечиста сила. Щасливе буде життя їхнє.

Жрець лукаво засміявся, тее вчувши.

— Бреше біла людина,—скрикнув.—Ось яка доля злочинців! Дивіться!

Одним скоком опинився він коло жахом пойнятих, тільки но звільнених дикунів і, широкого ножа вихопивши, замахнувся на Мо-осве. Але Гент на все був готовий. Хутко націлившись, він убив чарівника розривною кулею; той гримнув ниць випустивши ножа Велика буча скоїлася. Крик жаху залунав у натовпі. Частина на землю попадала; більшість, а з ними й герої придибашки—Кагонгу і Мо-осве порозбігались, за хати сховавшись. Як Гент оглянувся, навкруги душі живої не лишилось, опріч Цаупере, Гент сказав Цаупере:

— Ходім скоренько. Не біжи тільки. Іди сміло.

Рушили до в'їстя із села. Воно наче вимерло. Ніхто не спинить їх; вони минули ворота, містком через струмисько перехопились і спустилися в долину, що до річки провадила. Пірога лежала так само, де її зоставлено.

Гент зідхнув із полегкістю.

Човен на воду зіпхнувши, сів у нього, а Цаупере з веслом став позаду, і пірога виплила на середину річки.

— Як ти думаєш,—запитав Гент,—через що ми

без перешкод вимкнули після того, як я жреця застрелив? Мені здавалось, що бій почнеться.

— Музунгу сміливий,—відповів Цаупере.—Музунгу більш ніж Цаупере знає. Музунгу бачить, що рушниця на селі немає; рушниця—грим. Грим чарівника вбив, за білою людиною ще білі посуваються—всі полякались, розбіглися.

— Які білі, Цаупере?

— Ти казав, що пливе чотири піроги і там п'ятеро білих.

— Але ж я вигдавав теє. Навмисне.

— Уах, зауважив дикун наївно,—для музунгу все можливе.

XV

ЛІВІНГСТОН

Уїджіджі розляглося в амфітеатрі гір високих на березі озера Танганайки, Лівінгстоном знайденого.

Більшість мешканців Уїджіджі — араби, що камеддю, гумою, кістю слоноюю та пальмовою олією торгують. Доми їхні, терасами з піддашшями та стовпами різьбленими оточені, занурилися в зело фігових, фінікових і кокосових пальм; ростуть там також кавові й фісташкові дерева та цитрини з помаранчами.

Рано вранці коло одного з таких домів, що стояв окремо на краю села, високий згорблений чоловік з'явився на терасі. Волосся мав сиве; в усах та бороді пробивалася сивина. Голубий кашкет, червона куцина та штани сірі, таке було вбрання на докторові Лівінгстонові. Бо то був він по недавнім повороті з країни Маннуема.

Лівінгстон в задумі дивився на озеро, аж почув балачки й гамір в віддаленні.

Лівінгстон покликав слугу свого Сузі.

Сузі, молодий араб з веселим, милим обличчям указався на терасі.

— Що це за гармидер? — спитався доктор. — Бігай но довідайся.

— Добре, сер!

Він пішов і за кілька хвилин вернувся дуже оживлений і зацікавлений. — Сер, — мовив, — в Уїджджі прибуло двоє мандрівників: білий та чорний. Біла людина — англієць. Юрба арабів їх оточила. Довідавшись, що я слуга ваш, англієць просив мене вас повідомити, що він вас шукає та просить дозволу побалакати з вами. Він зветься Гент.

— Гент, — повторив Лівінгстон; він мав остільки велику пам'ять, що майже жадних записів не провадив, значками на мапі лише йому зрозумілими обмежуючись. — Ага! Коли це той самий Гент... Скажи, Сузі, що я його чекаю.

Араб знову пішов, гамір наблизивсь після цього; білі тюрбани арабів заманячили між деревами. Араби спинились, не доходячи до дому, і з їхнього гурту одчалося двоє людей, що до Лівінгстонового мешкання поспішали. Сузі йшов попереду, показуючи дорогу.

З тераси зійшовши, Лівінгстон попростував назустріч гостям. Він побачив людину зі знайомим обличчям, сливе чорну од сонця та бруду, вбрання її було заношене і прорване місцями; очі запалі од безсоння та втоми, напружено блищали. Ззаду чемчикував Цаупере з роззявленим ротом і рушницею під пахвою.

Лівінгстон подав руку. Хвилювання надмірне опанувало обох, але тільки в міцному стисненні рук виявилось.

Гент мовив:

— Хвала господеві, ви живі та здорові, докторе! Чи ви мене впізнали?

— Цілком, Сузі сказав мені ваше ймення. Чому ви до мого каравану не потрапили?

— Це довга, предовга історія, сер! Я не сам, з мною Цаупере, втікач-невольник.

— Гаразд, Сузі все йому влаштує. Прошу до господи.

Вони увійшли в хату. Достоту спартанське було Лівінгстонове приміщення. Стіл, лавки, дзигликів двоє, мапи на стінах і на столі папери — оце і все, що Гент у першій кімнаті побачив.

— Слухайте, Генте, — сказав доктор, — я зовсім відмовляюсь балакати з вами, поки ви за допомогою спочинку та страви не дійдете певної рівноваги. Ось сюди прошу!

Він провів Гента у другу кімнату. Там стояло залізне ліжко, стіл, невелика канапа, в кутку висів мідний умивальник.

— Улаштовуйтеся, — мовив доктор. — Сузі, візьми до себе чорного та нагодуй його, а тоді обід для нас приготуєш, гляди ж добре постарайся.

— Слухаю, сер! — І араб вийшов тихою ходюю.

Лівінгстон запитався:

— Яким побитом ви сюди потрапили? Війна навкруги, Мірамбо лютує в Уніаніємбі.

— Я приїхав пірогою по Магалазарі, — відповів Гент, стомлено сідаючи на ліжко з краю. — На низових порогах стільки раз перетягати човна доводилося, що Цаупере мало не розснастився дощенту від утоми. Двічі нас ледве не затопило бурунами. Од гирла добре плилося озером кілька десятків миль.

— Але ж, сто копанок чортів... — Доктор здивовано дивився на мисливого. — Удвох?

— Атож.

— Так; нічого. Я піду; як спочинете, приходьте туди ж само на терасу. Я там обідаю.

Він вийшов. Гент, мимохіть усміхаючись дивився у вікно, де вилискувала Танганайка. Мандрівку скінчено. Нерви утихли. Триста миль небезпечної, втомної,

тривоги повної подорожі zostалися позаду. Він був з Лівінгстоном. Аж тепер він дійсно брався до виконання пляну. Свідомість того, що він в казкових нетрах опинився, од цивілізованого світу далеко, разом з утомою днів останніх душу його сповнили спокоєм та сном.

Це була реакція. Гент напівлежачи уместився; хотів закурити, але лінувався люльки шукати. На мент один прищурихв очі, але несила було їх розплющити. Щось дримливе, роздумливе та недолadne в соннім мізку ворухнулось, Гентова голова схилилася на подушку і він заснув одразу, ніби скам'янілий. Ноги на землю спустились, толуб лежав на постелі.

За півгодини ввійшов Лівінгстон. Знаючи, що такий сон непереможний, голосно покликав Сузі:

— Сузі, покладіть джентаменові ноги на ліжко, скиньте з нього сакви й чоботи. Скажіть йому, як він прокинеться, що я його чекаю. Я сам пообідаю.

Мисливець прокинувся пізнього вечора, тоді саме, як Сузі накривав до столу. По вечері, що складалася з місцевого сиру, помаранч, горіхів, пляшки малаги та кави, Гент почав говорити про європейські події. Лівінгстон не знав нічого. Гент устиг йому розказати найважливіші новини. Франко-пруська війна, що була спалахнула, поразкою Франції скінчилася; Наполеона III в полон взято, імператриця втечею врятувалася, Данія та Шлезвіг-Гольштайн до Прусії приєднані; Гранта обрано на президента Північно-Американських Сполучених Штатів; приборкано Критське повстання; революція позбавила престолу королеву Ізабеллу.

Лівінгстон остільки уважно слухав, що сливе не доторкався до страви. Арабські шейхи, тимчасом, почувши про гостя у Лівінгстона, цілу кулінарну депутацію вирядили. На одному полумиску гору гарячих пиріжків із м'ясом притарабанили, на другому — кур-

чата печені, на третьому — козине рагу; а вслід за ними полумисок із садовою та зацукреними горіхами. Наївшись, Гент до кави й люльки взявся. Розказавши про зустріч зі Стенлі, про спільну мандрівку, він надзвичай потішав Лівінгстона вісткою, що Стенлі везе листи для нього.

— Вирушаючи по Магалазарі, я більше, ніж Стенлі, на небезпеку наражався, — мовив Гент, — а тому жадного листа не взяв. Ваш караван, що його послав Занзібарський консул, привіз їх через рік у Табору; Стенлі вантаж каравану й листи забрав із собою.

— Там, певно, і од моїх дітей листи є, — зауважив доктор. — Дуже б мені хотілося по цих шости роках додому вернутися, але мені тяжко було б справу занехаяти. Не більше як шість місяців потрібно, щоб добути до справжнього джерела Нілу, до озера, Чауамбі тубільцями званого.

Повівши мову про це, він ожив душею, жвавий та молодий погляд його зробився. Окремі його зауваження поволі сплелися в оповідання про отих шість років мандрівки.

— Я вирушив у нетри суходолу, — казав Лівінгстон, — 7 березня 1866 року.

Дванадцятеро бомбейських сіпаїв, дев'ятеро чоловіка з Коморських островів, семеро звільнених рабів та два негри з Замбезі було у мене; в'ючаків — тринадцять: шість верблюдів, три буйволи, два мули та двоє віслюків. Сіпаї, скорострільними карабінами озброєні, були за варту при виправі. Десять клунків тканини і два мішки стеклярусу я взяв для торгівлі з неграми.

Я посувався лівим берегом Ровуми, річки, що вливається недалеко од рогу Дельгао в океан. Там росли комиші, на протязі цілих миль доводилось їх розчищати сокирами.

Сіпаї та коморські тубільці були ледарі непритво-

ренні, як виявилось. Незабаром у них одпала охота вперед посуватись. Думаючи примусити мене вернутись, вони так били й катували скотину, що й жадної не залишилося.

Гент пригадав Зімбауені, але не сказав нічого.

— Бачачи, що нічого путнього з цього не виходить, — розказував доктор далі, — вони дикунів околишніх підбивати проти мене заходились, чутки розпускаючи, ніби білі купують негрів для того, щоб їсти їх. То були негідники. На яку жінку, чи дитину потрапивши, вони їх змушували, під загрозою смерти, свої клунки й зброю нести. Вони не могли пройти й години без того, щоб не лягти серед дороги, на свою долю скаржучись та нові підступи вигадуючи.

Небезпечно було таких людей коло себе тримати, і я їх назад одіслав, на дорогу тканинами наділивши. Невеличкий загін залишився у мене, і я з ним, жакливими нетрами країни Вагіуля, продершися, добувся на початку серпня у володіння короля Мпонди коло озера Ніасса.

Два носильники втекло у дорозі. Був у мене молодий негр Вікотані. Як прийшли у Мпондо, він з'явився до мене, повідомляючи, що на східньому березі Ніасса живе його родина, що король Мпондо дуже сестру його кохає, вона, бач, його жінка. Наприкінці просився до родини своєї в гості.

Бачачи, як він уперто напостає на своєму, я до Мпонди його одпровадив; той, сказати до речі, ніколи й не бачив Вікотані, і, крамом наділивши, залишив до того часу, поки сім'я за ним не прийде. Побачивши, що з хитруваннями вклепався, він узявся переманювати негра Чумаю, жінку найти для нього обіцяючи. Чумаю махнув на те рукою і розказав мені все чисто.

Все гірше й гірше ставало дедалі. Од Мпонди я потрапив у село короля Бабізи, і нечиста сила мене

напутила отаборитись у нього, щоб од вовчого лишая того чоловіка полікувати. Поки я перебував там, з західного берега Ніасси об'явився араб. Він, очевидно, в якійсь непевній авантурі брав участь, бо почав брехати.

Він розказував, ніби пограбував його нарід Мазіту. А Мазіту живуть принаймні за сто п'ятдесят миль на північний захід од тієї місцевости, де проходив той араб. Я слухав з недовірою, але Муза (так звано ватажка коморських негрів) удавав, ніби вірить арабові. Він прийшов до мене ввечері й повів мову про лихо, що арабський караван спіткало. — „Ти віриш?“ — запитав я. — „А як же, правду, правду, щирю правду він каже“. — „Музо, — сказав я, — араб бреше. Мазіту не тільки грабують, але й вбивають завжди. Тобі страшно йти зо мною далі, як бачу. Отже ходім до Бабізи, він тебе умовить.

Вислухавши, в чому річ, король мовив:

— Бреше араб. Коли б Мазіту були тут недалеко, я вже давно про це чув би.

Як ми верталися, Муза став пхикати.

— Ой, докторе. Ні, не хочу я йти до Мазіту. Уб'ють мене Мазіту. Я хочу додому, хочу знову в сім'ї бути, не хочу Мазіту.

— Але ж нема Мазіту.

— Ой хто його знає! Я боюся, боюся!

— Коли ти, Музо, так боїшся з товаришами, то ми прямо на захід підемо, мінаючи країну Мазіту.

— Нас усіх повбивають, нас мало, — пхикав він усе своєї.

Нарешті, як наче б то усовістив коморців, і ми вирушили на захід, але вони всі вимкнули з табору якоїсь ночі. Я заборонив, під загрозою смерти, говорити про Мазіту після цього.

Залишивши Ніассу, я мандрував далі в тій країні, що торгівлі рабами не знала; тому мешканці були

там гостинні, привітні і за дурницю переносили мій вантаж, а то з п'ятьма носильниками zostавшись, я не міг би посуватися далі.

Дорогою мені пощастило найняти кілька носильників: на початку грудня шістдесят шостого року довелось проходити країною, де бешкетували ватаги розбійницьких народів. Ні худоби, ні ланів не було там, — мешканці порозбігалися. Тут ми страшенно голодували, дикі овочі їли, часами антилопу вбити траплялось. Нові носильники часто втікали, мою білизну та зодяг розпродаючи. Але я все посувався вперед.

Лихо за лихом перетерплюючи, я пройшов землями королів Бобамби, Барунгу і добився в Пунду. Король Казембо в Пунді панує. Людина він розсудлива, непогана. Він вітав мене пишно та гоїно, заздалегідь через свого придворця довідавшись, куди та чого я мандрую. До його розуміння пристосовуючись я мовив:

— В країні білих людей багато вчених, що бажать знати, які то є озера й ріки по чужих краях, як вони називаються, та куди протікають. Я простую на південь, бо чув, що там великі води.

Придворець сказав Казембо: — Не розумію, для чого білій людині все це потрібне, але, мабуть, конче потрібне, і нічого злого нема в цьому. Він води шукає.

Отож мене до короля й допущено після цього. Він запитав:

— Біла людина на південь збирається мандрувати?

— Авжеж, я чув, що там є озера та ріки.

— Диво дивнеє! — мовив Казембо. — Чого тобі йти так далеко? Таж тут води досчочу. Вода тут недалечко.

Він знову загнав мене на слизьке, але саме тут з'явилась королева. Вона зробила вельбучний вихід, маючи на думці надзвичайне вражіння справити на дику білу людину. З амазонок, списами озброєних,

почет її складався, сама вона теж величезного списа тримала. Широченною червоною спідницею пишалася; рогата завіска рябіла од пір'я, а в носі, ушах та губах теліпалися каблучки. Спотворена в такий чудернацький спосіб, гарна, молода й струнка молодиця тая засоромилася, я засміявся. Коли б ви тільки бачили, містер Гент! Я реготав без упину, аж, нарешті, зареготала й королева, почет і собі покотився зо сміху; королева соромом спалахнула й зникла похопливо, амазонки за нею.

Я, як знаєте, добивався до джерел Нілу. Дозвольте мені познайомити вас хоч сяк-так з деякими із моїх винаходів. В Країні Лунда мав я чимало клопоту з річкою Чамбезі, що її португальці з Замбезі змішують. Довго довелося блукати по Лунді та сусідніх з нею країнах, поки правди добився, що Чамбезі — зовсім окрема од Замбезі річка, та що коло 11⁰ південної широти починаючись, Чамбезі якраз і є найпівденніше джерело великого Нілу.

На північному сході од Казембо я найшов величезне озеро. Тубільці називають його Ліамба. Пройшовши понад озером на північ, я переконався, що воно південно-східня частина Танганайки. Тоді, через річку Марунгу перебрівши, я дійшов до озера Моеро.

Чудове, краси надзвичайної озеро теє. Гори мальовничі зо всіх боків його обступили, розкішною тропічною ростиністю береги його вкриті. Воно пробивається струменем бурхливим крізь глибоку гірську щілину і річка Луалаба тут з нього витікає, я її назвав річкою Уебба, — мого широкого, давнього друга так звали.

Вливається Луалаба в довге озеро — Камолондо під 6°30' широти.

На південний захід від Камолондо велике озеро Шебунго розляглося, — я назвав його озером Аврама Лінкольна. В такий спосіб..

— В такий спосіб, — вихопився Гент, — ви пам'ятника спорудили великій людині. Пам'ятника нерукотворного, але за мармуровий, чи крицевий міцнішого.

— Може й так, — мовив Лівінгстон, — уривок його промови довелось мені чути, в ній він каже про рабство та чотири мільйони чорних громадян Америки до волі закликає. Тут-о, в самім гнізді рабства, пам'ятник той, мені здається, — якраз у належному місці.

З Лінкольнового озера річка Лекі витікає, вливаючись у Луалабу. Взагалі в Луалабу така сила річок вливається, що я лише значніші на своїй мапі помітив, Луфіру, наприклад.

Тепер у мене виникло питання: чи не є часом Луалаба — Ніл, південним джерелом якого я Чамбезі вважаю. Я переконався, по довгим ваганні, що вона таки — Ніл. Подобиць своїх висновків розкажу вам колинебудь після.

У березні 1869 року я до Уїджджі добувся, там загостювався до червня того ж року, тоді таки спало мені на думку пропливти цілою Танганайкою понад берегами, але побачив, що коли зважуся на це, ограбують мене дощенту: араби й тубільці виявляли неситу жадливість.

В кінці червня я залишив Уїджджі і до Угухха вирушив, а з Угухха, до торговельних караванів прилучившись — в країну Уруа; зробив досліди в північному напрямку по Луалабі до 4 ступнів південної широти: дорогою довідався, що далі на північ ще є озеро, а в нього Луалаба вливається, але мусів відмовитись од наміру туди добутись. Мої носильники забунтували. Вони оповістили, що підуть лише під охороною сильної озброєної варти, а варти такої в отих місцевостях не було де й за що найняти.

Довелось вернутись назад в Уїджджі. Втомний, тяжкий та сумний був той перехід.. Тяжко, переконаним будши в осягненні мети бачить, що несила

твоя її досягнути. Бо ж озеро теє якраз отим кільцем у ланцюзі моїх дослідів мало бути, якого мені браку вало — озеро, що в нього повинна Луалаба вливатись.

Лівінгстон похмурнів, біллю великою обличчя йому поійнялося. Мрія велика опанувала його, був їй відданий, служив їй. З тремтінням слухав Гент уривчасте, скорботне і прекрасне оповідання. Перед ним сиділа людина, духом дослідів перейнята. Не раз одурений, непрактичний, довірливий, завзятий, з залізною волею до того, що за мету цілого свого життя взяв, зазнаючи багато лиха, зради та підлоти людської, він уперто, себе не жаліючи намагався вивчити цілу велику систему центральних озер Африки і річок, що їх з'єднують, щоб усе ще непевне, ні на що не зважаючи, окреслення географічне величезного Нілу до кінця довести. На нього дивлячись, його мови слухаючи, Гент відчував яскраво, як велика мета виконує, поширює душу і тим самим своє довершення в ній знаходить. До цього часу власний плян Гентів не здавався ніколи йому самому остільки глибокий та виразний. Після Лівінгстонового оповідання те, що було заповітним бажанням, покликком жагучим стало; мальовниче розгорнулися подробиці пляну, і юнацька сверблячка негайно про це розказати ним опанувала.

Він замислився. В його уяві повсталала мапа Чорного суходолу. Її осередок сріблився, блиском рік та озер, мов живі струмені, прозорих, але вони потьмарились незабаром та зробились червоні: кров мучеників у них протікала.

— Отже, — повів Лівінгстон мову далі, — як я в Уїджджі вернувся, лиха несподіванка мене, мов громом, прибила. Збираючись в дорогу, я свої невеликі запаси краму та інші речі Шеріфові віддав був до схову. Уявіть собі мій жах, як Шеріф мене повідомив, що все теє... продано. Він казав, що ворожив

по Корані та про мою смерть у той спосіб довідавсь. Негідник мав жалюгідний вигляд, розказуючи тебе; не знав, де очі подіти, але я не міг слухати паскудної його балаканини. На прощання він подав мені руку. Я не прийняв руки тієї, вийшов на всеньку ніч і очей не заводив.

Мене сплюндровано, пограбовано; без краму, без людей — що мені було далі робити? Підчас мого попереднього тут перебування мені прислали рабів. Звертався я й до Занзібару разів кілька, у місію англійську, з проханням вільних людей присилати, але знову таки рабів одержував. Тепер, коли ще раз попросити, те ж саме, певно, вийде. Лінуючись наче взятись до цього гарненько, але ж вільних носильників нез'як уже й трудно дістати.

Лівінгстон помовчав.

Уїджіджі спало. Глуха ніч зачаровану землю приспала. Гент не порушав мовчанки; він думав про мореплавців, мандрівників, нездужалих бранців... та про порятунок їхній.

— Зовсім хворий прийшов я в Уїджіджі, — мовив доктор — смерть уже на мене чигала. Пропасниця й знемога виснажили мене до краю. Зараз я піддужав, але безпорадний, як і перше, хіба що Стенлі сюди якось доб'ється.

Він був, очевидно, знесилений; напівзаплющені його очі та нервовість в голосі свідчили про втому. Догадавшись про це, Гент відклав свою розмову на завтра, а тимчасом поклав іти спати.

— До побачення, — сказав він, встаючи, — ви знемоглися через мене. Одначе мені любо вас сповістити, що жадної замороки вам не доведеться більше зазнавати.

— Ось воно що! — всміхнувся Лівінгстон. — Чи не яка добра фея-чарівниця у спілці з вами?

— Можливо. Випадок її називають. Взавтра розкажу все. Надобраніч.

— Добраніч, містер Гент! Я встаю рано: о восьмій я вже снідаю.

Вони попрощались і Гент пішов спати. Він довго не міг заснути, думкою з Лівінгстоном про свій плян розмовляючи, так це йому виразно уявлялося, що разів кілька брався до куріння, аж у вир сну занурився нарешті та в мороці без жадних візій і тривоги душею і тілом заспокоївся.

XVI

ВЕЛИКА МРІЯ

Наступного дня вранці, з сонцем з постелі схопившись, Гент подався сквапно у садок, де побачив Лівінгстона, що походжав між деревами. Привітавшись, він помітив, що мандрівник у дуже гарному настрої, Лівінгстон узявся оповідати про Уїджіджі, гумористично малюючи вдачу людей, тамтешні та їхні звичаї.

Гент і собі розказав йому про різні трапушки: в Зімбауені, з арабами, про постріл Шау й багато іншого.

— Так, так, напевно, він хотів забити Стенлі, — зауважив Лівінгстон. На зімбауенських змовників звів потім мозу: — це дивна, справді, дуже дивна історія, Генте. Торгівлю рабами вони провадять систематично, у них осередки, розгалуження, тисячі агентів... Ось розкажу вам про Маніуеме, з країною Урда межує край той; жадного європейця не було ще в тих місцевостях до цього часу.

Великі гроші за рабів дають Маніуеми: вони світлошкірі, стрункі, гарні, трудящі і до рукомета спритні. Вони виробляють тканини з волокнуватих рослин і фарбами їх фарбують. З маніуемськими дівчатами араби чистої крові залюбки женяться; та й взагалі

народи тії стоять значно вище од інших народів Африки, щодо культурного розвитку.

А от огневої зброї вживання зовсім, між іншим, не знають, постріл наганяє панічний жах. Тому невелика ватага арабів, гвинтівками озброєних, країну цілу пограбувати може та всеньке доросле населення в неволю забрати.

Останніми часами араби, рушниці, порох їм продавали й стрілять їх навчили, завзятих, сутичок низку цілу сами собі в цей спосіб підготувавши, а тепер утискати, ба й убивать навіть стали тих, що продають тубільцям зброю.

Чорна пика Кумілаги, негритянки, куховарки Лівінгстонової, з'явилася в садку. Вона гукала:

— Прошу до столу, пане, сніданок та каву подано. Все похолоне.

— Іду, іду, Кумілаго, — обізвавсь Лівінгстон, — ходімо, містер Гент, апетит у вас, хвалить бога, хороший, зовсім не те, що у мене.

Були на сніданок сир, масло, пиріжки, лісові сливи, сметанка та кава.

На затишній терасі світло од сонця, що сяло над озером жаром горіло. Доктор балакав за сніданком за скарби Маніуеми, про її поклади міді, струмені злотодайні, родючість та чудове підсоння. Як почали курити і пить каву, Гент заговорив нарешті про свій плян:

— Коли б ви, сер, себе запитали, — чи не лише звичайна вдячність та пошана велика до вашої особи сюди мене запровадили, — ви б не на багато помилились. На щастя, іде з цим поруч ще одна річ, що за пізнім часом не казав я вчора про неї. Маєте: на південній віднозі Руфутських гір, на південь од Зімбауені та за миль півтораєста від Багамойо, я найшов скарб, у штучній печері схований.

Гент розказав, який скарб, скільки його приблиз-

но, і показав Лівінгстонові кілька самоцвітів. Лівінгстон зацікавився надзвичайно на каміння роздивившись, він рухом попросив казати далі, і Гент сховавши коштовності, знов повів мову:

— Ви знаєте, яке осоружне для мене багатство. Але того саме часу, як на скарб натрапив, я все виразніше й виразніше почав відчувати, що життя моє позбавлене будь-якого важливого змісту, позбавлене такої діяльності, яка б, цілком мене захопивши, сповнила його задоволенням.

Рік томū ширилися чутки по Європі, ба навіть усі були впевнені, що ви загинули... Але праця цілого вашого життя спала мені на думку, і я зрозумів, що, пустивши скарб Руфутської печери річищем винаходів, з мандрівками сполучених, я діткнуся до цілого життя землі, до найрозмаїтіших царин людської діяльності стану причетний - до промисловости, медицини, науки прикладної й абстрактної, до географії, етнографії, філології, природознавства, музики та поезії, природи і пригод, малярства і театру, літератури всіх галузів, до всього руху людства, так би мовити. І уявив я собі людину, стати на чолі такого діла гідну...

Людина тая — ви.

Зустрівши виправу Стенлі, я спалахнув надією вас розшукати і прилучився до мандрівника.

Річ у тім, що сам я особисто ухиляюся од головної ролі в задумі своєму, вважаючи, що випадкове володіння колосальним до абсурду багатством ще само не надає права на становище теє, але через те найбільше, що треба й вродитись для великого діла, відповідати його завданням та розмірам. Ви саме до цього вродились.

Тепер зверніть увагу, будь ласка, на оці мої проекти.

Заснувати „Товариство винаходів та дослідів по всіх закутках земної кулі“, мій плян стане вам зрозумілий, як для прикладу Африкою обмежусь.

Перш за все товариство набуває цілу флоту суден, для далекого плавання призначених. Судна ті, всім потрібним навантажені, до берегів Африки вирушать.

Величезні каравани плавом попливуть в нетри краю од її пристанів, ріками з моря пароплави полинуть, байдаки з вагою тягнучи.

По яким часі, в заздалегідь зазначених місцях, величезні станції виникнуть, всіляким крамом для торгівлі з населенням та мандрівникам на готребу забезпечені; мандрівники виражатимуться звідти на всі усюди.

Останнього слова науки і техніки повинно вжити при влаштуванні в найглухіших, недосліджених країнах величезних будинків, повних світла, привілля, повітря, гігієнічності, придоби.

Та утворяться сади, городи, метеорологічні та астрономічні станції, театри, клуби, шпиталі, різьбярські, малярські майстерні; музичні кімнати для роялю, оркестрів.

Величні шкляні галереї найбільш мальовничі частини лісів охоплять, а це дасть змогу, прадавнього ладу в природі не порушуючи, втілити в нього, поміж отими осяйними огорожами з війстями та склепіннями, художню орнаментику, чистоту оранжереї, вишуканість житла, в суцільний сад оберненого.

Мандрівники, географи, природознавці, геологи і взагалі всі вчені, що бажають особисто над дослідями працювати, сюди завітають. Опріч того цілу сітку агентів, по земній кулі розпоросених, буде зорганізовано. Обов'язком їхнім буде, нав'язуючи стосунки зо всіма верствами громадянства, вишукувати непосидящих, рвачких та сміливих людей, прихильників невідомого, що мріють про далекі небезпечні мандри, про пригоди та перемоги, вербувать їх і сюди скеровувати, а тут уява й пристрасті їхні найдуть собі привілля.

Надзвичайно стараний добір медиків, препаративів, ковалів, провідників, веслярів, мисливців, робітників, картографів, рисовників та людей іншого фаху, потрібних для всебічно широкого устаткування кожної виправи, утворить незломну силу; вона одважно руне в непролазні нетри, течію річок дізнає та встановить, всі ріки й озера невідомі винайде, виміряє та порахує гори, вивчить фльору і фавну, розкішними колекціями європейські музеї сповнить, покладе на ноти всі пісні та мелодії диких народів, казки їхні й легенди запише, вивчить обряди та звичаї їх і рукоділля з рукомеслами їм прищепить, навчить землю обробляти. В місцевостях на мінерали й метали багатих, праця по копальнях розпочнеться, і хто знає, скільки ще знайдеться можливостей скористатися з сили, що гнізда їхні волею та надхненням там буде звито, де нога білої людини не ступала перше.

Гент у захопленні довго говорив про свою улюблену мрію, з суходолу на суходіл перехоплюючись. Він накреслив схему мандрівок на Південний та Північний бігуни, у маловідому Полінезію, в осередок Австралії, європейцям невідомий¹, в таємничий гірський Тібет, замурвану Японію²; він балакав про недосліджені моря, вулькани, водоспади й печери, і Лівінгстон, його слухаючи, поміж великими й малими загадками світу разом із ним літав. Як Гент скінчив мову, запала довга мовчанка.

Лівінгстон сказав потім:

— Хороша думка, містер Гент! Багато тут усякого діла знайдеться, і я гадаю, що нам з вами пощастить разом попрацювати.

— Я дуже цього бажаю. Але я вас проситиму, коли все так складеться, як я хочу і надіюся, в

¹ В ті часи.

² Японія 70-х років.

затінку залишити мою особу, в глибокім, тихім затінку. Звичайним мисливцем маю замір бути, і більш нічого.

— Добре. Нам ще багато доведеться говорити про все це.

Але скажіть, що ви оце тепер думаєте робити?

— Я відпочину, зберу караван з певною вартою і до берега вирушу; потім знову в Руфутьські гори, заберу все, перевезу в безпечне сховище і до реалізації візьмуся. Тоді ждатиму вас у Лондоні. Ви довго гадаєте тут забаритись?

Лівінгстон замислився.

— Я залюбки вирушив би з вами зараз, — мовив він з щирим сумом, — але мені лишилось якихнебудь шість-сім місяців, щоб правдиві джерела Нілу остаточно встановити. Генрі Стенлі, певно, незабаром сюди прибуде; з його допомогою зроблю останню виправу мою, і тоді до Європи вернуся.

— Я не буду зволікатись, — сказав Гент. — Нарайте мені, будь ласка, якого більш-менш порядного місцевого арабського магната.

— Дуже гарно до мене поставився шейх Абдул-бен-саїд; його тембо стоїть на другім кінці селища.

— Дякую. — Гент встав і пішов з тераси, а Лівінгстон дивився йому вслід, про його плян, що надзвичайно сподобався славетному мандрівникові, роздумуючи.

XVII

АРАБСЬКА ГОСТИННІСТЬ

Гент підійшов до тембо шейха Абдул-бен-Саїда в товаристві напівголих арабчат та дорослих арабів, що до нього дорогою прилучились. Коло самого дому всі вони одстригли, мовчазністю мисливцевою роз-

чаровані, і по своїх домівках порозходились розказати, що, мовляв, приїхав бана¹, а од нього, опріч, „так“ і „ні“, нічого не доб'єшся.

— Круг Саїдового дому лани пшениці та городи розгорнулись; дині, цибуля, часник, перлиця, огірки, гарбузи росли на тих городах. Дім самий зі стовпцями, пишною горорізьбою оздобленими, з тераси килимами перськими позавішуваними, стояв у розкішнім саду, помаранчові, цитринові, брусквинові, та грушеві дерева росли в ньому, акації, олеандри, ясмін і троянди різних гатунків ще були там; особливо впали Гентові в око дивовижні жовті троянди, лагідним золотавим відтінком золотилися пишні тії квіти.

— Прислужник вийшов мисливцеві назустріч; вислухавши, чого Гентові треба, він вернувся в дім, і вийшов звідти з такою відповіддю: Шейх просить гостя доктора завітати до нього.

Гент увійшов у простору кімнату, там у погожих сутінках було любо й затишно по-східньому; попід стінами канапи стояли, невеличке бюро європейське в кутку містилось і крісло біля нього; долівка й стіни оздоблені килимами. Абдул-бен-Саїд був худий, з повноважним, довгастим обличчям, повільний чоловіга, одягнений у халат, барвистий тюрбан та пантофлі, золотом гаптовані. Він вийшов звідкілясь із глибини дому й ласкаво привітав гостя.

— Доброго здоров'я, хай Аллах зласкавиться над тобою. Вчора почув, що ти тут. Відкіля?

— Із Табори.

— О! Хіба Мірамбо там немає?

— Є, Мірамбо нагнав великого жаху.

— Як же ти сюди добувся?

— Магалазарі—ось моя дорога.

— Тяжка була подорож?

¹ Пан.

— А нічого собі.

— Сідай, принесуть каву, будемо їсти, пити.

Чорний прислужник приніс трактовання. Червоний сервіз порцеляновий стояв на срібній таці, на другій таці в цяцькованих мідних рондельках плов, пиріжки та яешня парували. Господар, як магометанин, не вживав вина, але ром і лікер пив; те й друге двох гатунків кришталевими з позолотою корками позатикано.

— Чаю може хочеш?

— Ні, дякую, люблю й каву. А де ти купуєш все це — європейське?

— Бісмаллах. Двічі на рік караван за покупками на берег посилаю.

Перекусивши і випивши пів філіжанки дуже міцної кави, Гент закурив сигару, від господаря запропоновану, і взявся до справи:

— Тут, в Уїджджі, живе доктор, хороша велика людина.

— Знаю, бана! Він свята людина. Моя дочка ледве не вмерла, доктор її вилікував.

— Його обікрали.

— Ага! то Шеріф. Всі його лаяли, такий негідник.

— Так, так. Ось-що, шейху Абдуло: другий інгліз, бона Стенлі незабаром сюди прибуде. Він прийде з великим караваном, з одежею, зброєю та крамом. Це все для доктора. Доктор вчена людина, він край вивчає, — його ріки та озера, — але не може ту справу кінчити, бо без людей, краму й грошей зостався. Коли саме приїде Стенлі, тяжко сказати, але, певно, не раніше, як за місяць. Через Мірамбо він мусить великого круга надати.

— Побий його лиха година, самого розбійника того!

— Бодай би справилось слово твоє. Поки ще доктор у нестатках, йому зле.

— Зле, це правда.

— Отже я прийшов попросить тебе постачати докторові живність і все, чого йому треба, поки Стенлі прибуде. — Гент поклав на тацу три великих самоцвіти, ціле багатство. Абдул-бен-Саїд, знавець і аматор коштовного каміння, обережно розіклав їх на долоні, трохи одвів руку й очі примружив; предивний чистий блиск самоцвітів святобливою задумою поймав араба. Він їх на руці зважив, струснув ними і поклав на стіл перед Гентом.

— Хорощі, — схвильовано мовив і запитливо глянув на мисливця — По сто тисяч піястрів кожний.

— Напевне! — Гент посунув каміння до араба. — Візьми собі одного, щоб докторові не довелось бідувати поки...

Сухе арабове обличчя набрало гордовитого виразу.

— Не треба.

— Візьми, я тобі його дарую.

— Ну, це інше діло. За дарунок спасибі. Доктор, коли вже ти сказав про те, не знав би й так жадного лиха; сам він не каже.

— Авжеж, він гордий.

— Може й так. Він мою дочку врятував, і я цього не забуду.

— Гаразд. Я тебе розумію, а ти розумієш мене. Тепер за себе проситиму дуже!

— Преси, чого хочеш.

— Ось що: через день кілька мені треба виїхати звідси. В ваших місцях я нічого не знаю, а тимчасом мені треба певну варту зібрати, живности, запас тканин для торгівлі в дорозі та доброго провідника найти, щоб найкоротшою дорогою в Багамайю добутись. Попроси, будь ласка, кого сам знаєш з місцевих купців чи махлярів, щоб за п'ять день мені наготували вантаж, експорт і в'ючаків; за це даю другий самоцвіт чоловікові тому.

— Валлах! Ще сто тисяч! Ти, певно, князь.

— Ні, — сміявся Гент, — я велику спадщину одержав.

— Спадщину... а... — Араб з цікавістю та пошаною дивився на мисливця і замисливсь, попиваючи каву.

— Все буде, — ознаймив він коротко, міркування свої скінчивши. — Ми добудемо тобі таких вояків і стрільців, що кожний один проти двох вийде. Б дуть коні, віслюки будуть. Хакім-бен-Твіз, зведенюки ми з ним, улаштуємо все; я йому скажу. Крам... який завгодно. Полотен, намистів, ниток, гудзиків, дроту можна дати. Будеш вдоволений.

— Тепер бувай здоров! — Гент підвівся. — Дякую! Араб теж устав.

— Стій но, зажди, не йди так, — виразисто сказав він: потім повернувшись до стіни, де висіла зброя круг старовинних щитів, золотими візерунками та написами з Корану вкритих, здійняв дамаського кривого ножа, в золото оправленого, що сів перлами та лазур'ю. — Дід дав ножа цього батькові; батько мені; я дарую тобі. Поглянь!

Шейх вийняв ножа з піхов; час та вживання на тьмяній, сірій криці жадних слідів не залишили. Він був легкий, дзвінкий і гострий, як бритва.

Тоді взявши мережаті залізні щипці, що ними вугілля кладуть у кальяни, араб подав їх Гентові.

— Візьми, тримай добре.

Гент, витягнувши руку, підставив щипці.

Вахлярем блиснуло лезо, розтявся сухий стук і половина щипців, мов зрубок моркви, упала. Гент здивувався з арабової сили, але ще більше зчудувався, як огледівши лезо, найменших слідів не помітив. Він дмухнув на нього — пляма вільгоєсти сливе миттю зникла.

— Чудова криця, — мовив Гент. — Це мені?

— Авжеж. Обладуй і скарай смертю ворога свого.

— Спасибі! — І мисливець сховав подарунок під кущину. — Я з ним ніколи не розлучуся.

— Аллах чує твої слова. Іди і хай сповниться душа твоя покоем. Я полюбив тебе.

З найкращими пожаданнями виряджений, Гент уже мався йти, але спинився, дещо згадавши.

— Третього самоцвіта, шейх Абдуло, ти зужиткуй на докторове повернення додому, коли бона Стенлі не прийде часом сюди.

— Добре, зроблю, як ти наказуєш.

XVIII

ПРОЩАННЯ З ЛІВІНГСТОНОМ

Лівінгстон обідав рано, і Гент вернувся до столу як уже було накрито, а доктор походжав в задумі перед терасою.

Лівінгстон мовив:

— Добре, що вернулись; обід готовий. Я оце все ходив та про ваші великі заміри думав, містер Гент! Воно й справді, чи не винне європейське громадянство в тому, що мандрівників вважають до цього часу, в більшості випадків, ніби за рокованих; що досліджування пустель Гобі, Сахари або Вогняної землі незчисленних жертв людських вимагає; що безсовісні мандрівники брешуть, оголошуючи, яко факти, сміховинні вигадки, чи теорії, доказами очевидності не підперті? Певне, коли б один мільярд виключно на мандрівки з науковою метою щорічно витратити, ми вже давно знали б усе про земну кулю, не виключаючи обох бігунів. Ми заслуговуємо на право не бути мучениками, бож усі краї так чи інак у винаходах певний інтерес мають. Отже, що більше думаю про можливості, які ви люб'язно маєте розгорнути, тим більше співчуваю,

захоплююсь ними, і, тільки но з Нілом справлюся, міцну спілку закладу з вами.

По обіді доктор і Гент пішли на прогулянку по Уїджіджі, на селище, звичаї й типи подивитись. Вони зайшли на ринок, там круг столів та кошелів з усіляким крамом під великими парасолями сиділи гандлярі-негри народу Ваджіджі, араби і баніани, негри зі східнього берега. Тут Гент побачив рибу з Танганайки: сомів, салару, товсту, м'ясисту рибу, що виглядом і смаком нагадує коропа: „чай“, на ляща схожу, з зеленою спиною та білим черевом: „мвуро“ — сливе чотирикутньої форми, з надзвичайно колючими перами; два ґатунки голої, безлускої риби, червоної й перистої: окунів та угрів.

Багато яєць, кіз, баранів, овочів, городини було на торговиці. Траплялись кошелі зі скійками та дрібними озерними раками.

Білих оточила юрба; доктора добре знали, але за Гентом чоловіка з десять найцікавіших ходило весь час. Найрозмаїтіші зачіски мали. Один голів голову зовсім, другий широкі смуги проголював, залишаючи пасма волосся теліпатись над ушима; третій настобурчував високого гребеня з волосся, четвертий заплітав коси в незчисленні дрібушки і споруджав з них башту.

Білими хвилястими смугами та концентричними дугами руки їм було татуйовано; вигадливе мережево хвилястих і поземних смушок вилося по животі.

На шиї у дикунів висіли різьблені шматки слонової кости, бегемотові зуби та ікла вепрячі; дехто з заможніших приоздоблювався кольоровим дерев'яним намистом, а теж залізними дзвіночками, люташками мідного дроту і білими скійками. Дикуни були одягнені в овечі й козині шкури, глиною червоною пофарбовані; по червоному полі чорніли невибагливі мережки.

— А ось уванца, — мовив Лівінгстон, показуючи будинок на полях, очеретом критий, — це клуб дикунський.

Побазікати сюди сходяться, новинами поділитись. „Білу“ людину осудять на всі боки, до поговорів щиро візьмуться. Баляндраси точачи, щонебудь роблять: списа нагострять, люльку пофарбують, для цього власне тубілець іде в уванцу. Коли вона порожня, знайде гурток бесідників під деревом і коло них примоститься. Для них уванца — біржа, сход громадський, „посиденьки“ наших селян, — усе, що хоче.

Що більше Гент придивлявся на доктора, то більше починав його шанувати і любити. Консул Кірк розказував, буцімто Лівінгстон мізантроп та незаймайко. Нічого подібного Гент не бачив.

Тоді було йому років із шістдесят, але мав вигляд п'ятидесятилітнього. Жорстка мандрівницька харч спустишила йому щелепи. Він ходив твердою, але похапливою ходою, злегка сутулився.

Глибока сердешна ввічливість, щирість та гумор були йому властиві. Сміх його був заразливий; коли оповідав щонебудь — тонка іронічна усмішка з його блілого обличчя не сходила. Під суворою поставою ховався великий розум і молода душа; він любив оповідати веселі, цікаві пригоди мисливські та побутові.

Кілька літ без книжок проживши, він вражав пам'яттю своєю, цитуючи поеми цілі з Байрона, Бернса, Льюїса, Теннісона.

Араби спершу цурались і ненавиділи його, але він поступово привернув серця їхні до себе добротою незмінною та ласкавим поведженням. Кожен араб казав, його побачивши: — Хай Аллах над тобою зласкавиться, бана!

Він добре стріляв, як стоїк, зносив убійче підсоння африканське і мав незламну енергію.

Гент прожив ще чотири дні з надзвичайною людиною тією. Непомітно промайнули дні; в балачках про Європу, про джерела Нілові та про Гентові пляни, хутко минув час; настав нарешті переддень від'їзду.

Вони довго балакали того вечора.

— Це вже од вас залежатиме, — сказав Гент, — утаємничити, чи не втаємничити містера Генрі Стенлі у всі домисли тії щодо „Товариства Мандрівок“. Коли б я міг, я не сказав би і про самий акт мого у вас перебування.

— Чому ж то так?

— Стенлі, життям своїм ризикуючи, вирушив вас шукати. Він знає, що я не подам до преси, ні так не буду розголошувать, що побував тут раніше за нього, але факт цей по суті не справить йому жадної приємности. Це, щоправда, самолюбство, але шляхетне бажання до цього спричинилось, тому я й затаїв би, коли б міг, тее, що мені пощастило перше, ніж Стенлі, найти вас живого.

— Ось воно що, — зауважив Лівінгстон, — ну, я скажу йому так: — Тут був містер Гент. Він спитав: „А Стенлі ще немає?“ „Немає“. — „Вибачте, мене теж не було тут“, — мовив містер Гент.

— Згода, — засміявся мисливець, — та ще додайте: не глянув на мене й разу. Отже й справді не бачив. На мою особисту думку, поки скарб не переведено на гроші, великій кількості людей про це знати зайвина цілковита.

Вони розійшлись пізно, о третій годині ночі. Лівінгстон одчинив мідну скриню, де переховувались мапи, рукописи та причандали до писання, і сів писати листа, що з Гентом хотів одіслати.

Гент уже роздягався, як увійшов Цаупере. Негр мав сумний вигляд. Всі ці дні перебував без свого музунгу, в товаристві кухарки Кумілаги, Сузі та Сумаго, слуг Лівінгстонових.

— Що ж, Цаупере, — спитав мисливець, — ти нерадий, що ми їдемо завтра? В країну білих людей повезу тебе, і ти дива різні побачиш.

— Цаупере сумує, — відповів негр. — Він по всіх

усюдах піде з музунгу, але там, у білих, де намистів та дзеркал багато, де тверда вода взимку, і стоять хати на хатах і їди та роми багато, — там жінки моєї Мзути, в лісі забитої, не буде.

— Ти одружишся з іншою Мзуютою, — мовив Гент, — у тебе будуть діти, власна хата, воли й вівці.

— Як Мзута тісто місила, — відповів дикун сердито, втираючи очі, — вона облизувала пальці... ось так. Друга Мзута не облизуватиме пальців.

Але сум тривав не довго в рухливій Цауперовій вдачі. За п'ять по тому хвилин він уже весело пере-кривляв Кумагу, показував, як вона коло пирогів метушиться, піддираючи шкуринку, щоб довідатись, чи начинка спеклася, і пішов надзвичайно радий з Гентового дарунку: мисливець подарував йому маленького срібного свистка. Не менш, як півгодини, лунав за домом свист, поки, нарешті, злива прокльонів з кухні одноманітних вправ тих не припинила.

Гент заснув і рано прокинувся; на терасі він застав Лівінгстона, що, очевидьки, був зажурений розлукою.

Тільки но встигли випити по філіжанці кави і перемовитись кількома словами, аж помітили незвичайний рух в кінці вулиці. Копити худоби та десятки чорних босих ніг збивали хмари куряви. То Хакім-бен-Тавіз провадив споруджений караван. Багато цікавих товпилося круг нього; попереду йшли араби, Абдул, Хакім; за ними з рушницями на плечах, тридцять шибеників ваніямвезі виступало, все росляві, плечисті хлопчиська; вони несли клунки, згорнені намети та інший вантаж, а п'ять ослів і двадцять баранів у хвості походу посувались.

Караван, пострілявши в повітря, проти дому розташувався, араби ввійшли під накриття на терасу. Хакім був пристойний, чорнобородий, опастий чоловік, дуже ввічливий, з веселими хитрими очима.

По взаємних привітаннях Абдул мовив:

— Оце я і Хакім все зробили, як умовлено. Можеш спокійно вирушати. За кожного з людей я відповідаю, як сам за себе.

Потім він подав Гентові список; всі носильники, пакунки, намиста, дріт і тканини були в ньому занотовані.

Гент побачив, що Хакім, хоч і чесно влаштував караван, заробив таки гарненько; Гент був радий цьому, бо любив давати більше, ніж одержувати.

За провідника йшов старий ваджіджі, Уоколо на ймення.

Лівінгстон його підкликав, розпитав, яким шляхом він має йти.

— Уоколо до Мірамбо в лапи не попадеться,— сказав старий, підморгуючи,— помандруємо Укарангою і Увінзою, а там долиною річки Гомбе; тільки я один ту дорогу знаю і разів кілька проходив тудию.

Ну, що ж,— мовив Гент, караван огледівши та зі своїм штатом поговоривши,— треба йти до діла братись. Де ти Цаупере?

— А де ж, як не тут?— почувась відповідь з-за його спини, і Цаупере з рушницею на плечі вийшов до каравану.— Я ось, ходім помаленьку.

— Прощайте, дорогий Лівінгстоне,— сказав Гент,— навряд, чи спроможуся сказати вам доладу щонебудь на прощання. Зрозумійте мене й без цього.

— Ідїть здорові, любий друже,— відповів Лівінгстон. Вони обнялися і міцно стиснули руки, намагаючись не дивитись один на одного: так сильно були схвильовані.

Вони умовились, де їм зустрїтись в Лондоні; потім Гент зійшов з тераси. Кілька пострілів з рушниць залунало; строкатий гурт людей і тварин заворушився потроху, рушив з місця і став ховатися за спади́стим пагорбом.

Тут Гент повернувся: Лівінгстон ще стояв під деревами, кашкетом махаючи; біла його голова в блисківі проміння позлотистим сяйвом освітлена здавалась.

ДРАМА РУФУТСЬКОЇ ПЕЧЕРИ

Три місяці минуло.

Схилом голих Руфутських скель, тим саме місцем, де Гент уперше до ущілини добувся, трое чоловіка підіймалось.

Два з них були наші старі знайомі — Гент і Цаупере, а третій, присадкуватий, кремезний англієць з поважним круглим обличчям, був відомий на східньому березі бурлака, шукач пригод — Саллас Бен, людина вельми одважна і лагідна, поки на нього гнів не находив.

Гент не пішов зразу з Уїджджі по свій скорб. Щасливо в Занзібар прибувши, він улаштував виправу виключно з європейців, користуючись для цього допомогою й порадами Салласа Бена, старого свого приятеля, що з ним блукав по Індії. Бен, великий знавець людей, мав безліч знайомих, і вишукав чотирнадцять чоловіка, на яких цілком міг звіритись. З ніг до голови озброєний, безумно сміливий загін той нагадував осине гніздо; він дав би одсіч якому хоч ворогові, коли б той тільки трапився; але небезпеки жадної не передбачалось, кожен з учасників виправи вмів мовчати, і таємниця перевезення скорбу була забезпечена.

Мандрівники взяли з собою двадцять верблюдів. Того дня виправа допіру до скель добулася; Гент, Бен та Цаупере вирушили спершу зробити стараний огляд печери, щоб збагнути, які саме речі забиратимуться в першу чергу.

— От ми й у царство Шехерезади посуваємось, — пихтів Бен, підштовхуючи куцими ногами опасисте своє тіло по голому покуті скелі. — А тут не конче весело. Ці скелі були у перукаря — хоч би тобі яка завалюща

волосина... хоч би травина яка. Я бачу, краєвид справляє на вас погане вражіння, Генте.

Мисливець був сам не свій, блідий знервований. Він ішов, а серце стискалося в грудях. Незрозумілий неспокій ліг чорною тінню йому на душу. Він сам собі здавався людиною, що наважилася зрушити необсяжні води величезного замерзлого водоспаду.

— Ні,—відповів Беніві,—не краєвид до мого смутку тяжкого спричинився, а я й сам не знаю що. Сила грошей, велика сила грошей, Бен. Стільки, що й у голові не потовпиться.

— Що більш, то краще, — зауважив авантюрист смаковито. — Мені аж їсти захотілось, — далеко ще до розколини?

— Ні. Вона он-о, за тим валом каміння. Ми сливе на верховині хребта.

Цаупере ніс мотузяну драбину і товсту жердину, щоб у печеру було як спуститись. Раптом він скрикнув.

— Що таке? — спитав Гент.

— Там... людина... я бачив, — пробубонів дикун, показуючи в напрямку озера. — Був там.

Обидва білі спинились враз і повернулися, куди негр показував. Хвиляста низка скель вирисовувалась на блакиті озера похмурою блискучою масою, але там, як і тут, душі живої не було.

— Тобі здалося, Цаупере!

— Та ні, музунгу! Була голова, втекла.

Не було звідки живим істотам, окрім них, тут узятись. Гент розумів тее і, на хвилину збентежившись, зараз же заспокоївся. Бен байдуже оглядів околицю.

— Ніхто сюди не забреде, — впевнено сказав він. Черв'як навіть не проповзе.

Вони перехопились через останню хребтовину; смуга безодні чорніла перед ними; величезним ножом,

здавалось, скелі розтято. Бен, побачивши урвище, захапався; почав дедалі більше хвилюватись.

— Де жердина, драбина? — бубонів. — Генте! Куди, де, в якому місці? Ну ж бо спускаймося.

Вони налагодились до спускання.

Заглянувши в безодню, Гент побачив знайомий чорний отвір.

— Це вийстя, Бен, — мовив, — спускайтесь перший, я за вами. Цаупере, ти зверху останешся. Стережи нас.

— Од хмар, — буркнув Саллас, сквапно зникаючи в розколинні. Тільки капелюша його білого зверху було видно. Блиснув електричний ліхтар, і Бен при його світлі одважно рушив у чорний прохід. Гент похапливо спустився за ним. Серце йому билось, мов перед стратою, і він не розумів, що з ним коїться.

В кінці проходу Гент наздогнав Бена. Кружало світла з ліхтаря од рухів його руки по стінах і склепінні печери блукало. Раптом Бен почув за плечима ніби незнайомий чужий, хрипкий голос: то говорив Гент.

— Мало світла, дуже мало, — одно казав він, почувуючи, що йому робиться млосно, а в очах метушаться тіні, все навкруги в фантазмагорію сплутуючи. — Я не бачу... Ви бачите... Ось тут, — скрізь по під стінами... глиняні овальні посудини... Боже мій, завітить свічку, кілька свічок, Бен...

— Посудини... — озвався Бен, мацаючи ногою, щось забрязчало при цьому. — Це череп'я. Що тут були якісь посудини, нема жадного сумніву, але що їх бито і побито, — це те ж правда.

— Як? — Гент сперся на стіну. Бен навів ліхтаря на його обличчя. Мисливець був блідий надзвичайно.

— Тут нема нічого, — голосно сказав Саллас; боляче пролунали слова тії. — Свічок, що ви про них кажете, нема в мене, але ось я проведу світлом

навкруги, і ви остаточно переконаєтесь, що тут опріч якихось уламків, зовсім нічого немає.

Почав повертатись, у витягненій руці ліхтаря держачи. Переламане кутом долівки і стіни кружало світла поволі обійшло печеру; його молочне сяйво не освітлювало нічого, опріч рушниць, що без жадного ладу валялись, куп череп'я та ганчірок.

Гент витяг люльку і почав накладати тютюну. Руки дрижали, тютюн розсипався. Він машинально поклав люльку в кишеню.

Бен пошатиривав по закутках, носком чобота в різну непотріб тикаючи.

— Я вашого обличчя не бачу, Салласе, — промовив Гент так тихо, як говорить розчавлений, коли кладуть його на ноші. — Ідіть но сюди.

— Тепер я не могу на все дивитись, — мовив Бен уривчасто. — Нічого, заспокойтесь.

— Я спокійний.

І справді він був уже спокійний, але в середині мертвий. Його погляд навманя блукав у сутінках. Він сів на камінь і зараз нагнувся щось підняти, що з каміння впало; то був папір — п'ять аркушків, із записної книжки вирваних.

— Тепер мені поки треба світла, — сказав Гент дужчим голосом, — осьде я щось найшов, може воно якраз і є ключ від цієї таємниці.

— І то правда. — Бен хутко підійшов до Гента. Мисливець узявши ліхтаря, почав підбирати аркуші. Вони були списані олівцем Ван-Ляндовою рукою.

— Читайте вголос, — сказав Бен.

— Добре. Слухайте.

На писанні не було ні дати, ні звернення, ні жадної помітки про години, в які, коли його писано. Так пишуть тільки в цілковитому розпачі.

Ось що писалось:

Якщо ви сюди прибудете, то знайте, що ми всі загинули. Ви безневинні, і у мене жадної злости на вас немає.

Я останній, що ще живий остався, — Ван-Лянд. Ледве, ледве пишу, дуже знесилений, я не їв і не пив уже п'ятий день. Після, як допишу, до безодні виповзу і голову собі прострелю; тут я не хочу мертвий лежати.

Як ви од нас пішли, ми випивали та грали в карти того вечора; незабаром вийшов з-за столу Стефенсонів син, не сказавши нічого, куди йде. Я вкмітив, що він узяв карабіна, але не сказав йому, а став його чекати.

Проте, він не приходив і не прийшов до ранку. Цілу ніч ми непокоїлись, шукаючи його, з світлом круг табору ходили, кричали, навіть стріляли, але його наче й не було з нами — зник і сліду не залишив.

Вранці він прийшов просто до мене. Я не впізнав його. Червоні очі, блідий і все говорить та говорить. Спочатку я нічого не міг зрозуміти.

— Що це з тобою? Де ти був? — я спитався.

— Обікрасти нас хотів, — заверещав хлопчисько, — там, де я був, вистачить мільйонів, щоб стрілять на слонів самоцвітами. На, бери! На всіх хватить. Бери!

Він поліз за пазуху і жбурнув на постелю дощем каміння. Були там рубіни й діаманти, перли та смарагди. Я схопився, забувши, де я, хто я і що зо мною діється. Я злякався.

Він повивертав кишені і вкрив стола золотом, каблучками, обручками. Він був наче не при своїм розумі. Тоді я міцно струснув його за плечі, потім хлопнув йому в обличчя водою.

Потроху він заспокоївся. А було от-що: він пішов уночі вас висліджувати, як кішка закрадався по скелях і бачив, як ви в печеру спускались. Тоді, підждавши, поки ви підете, сам туди поліз.

Потім, всякої їсачини за пазуху та в кишені понапишавши, в табір вернувся.

Тут він почав мені розказувать, скільки в печері добра всякого. У мене вже ніщо не викликало сумніву, я всьому вірив: та й як було не вірити!

Ми пішли до решти товаришів, всі зібрались, почали радитись. Клебен більш од усіх шаленів. Він мало по землі не качався з нетерплячки. Ми ще нічого не їли, не пили і вирушили в скелі, про їду забувши.

Ми спустились в печеру так само, як і ви спускались, смолоскип зробивши. Як побачили, що було в печері, то на те божевільні поставали. Навіть Ван-Буш мов осичина трусився. Я думав, що моя голова лусне. Старий Стефенсон співав і обіймав усіх. Але Клебен прямо страшний

зробився. Він як устроїв руки в золото, то так і задубів стоячи, він м'яв монети пальцями, щось белькотів у нестямі, не міг одірватись. Увесь посинів. Я одів його, монети з рук видер, вони ніби поприлипали до його долонь. Потім він почав плакати, невідомо чого; дрижав усім тілом та стогнав. Тоді на це сливе не звернули уваги.

До табору ми більше не вертались. Скільки часу ми пробули в печері, поки про Клебена згадали — не спам'ятаю. Ми щось так говорили, круг треклятих скарбів топтались, рахували їх, сперечались; аж Ван-Буш сказав раптом:

— А де це Клебен?

Його нігде не було. Я вийшов проходом до урвища і поглянув у гору, на смужку неба. Щось перевернулося в серці у мене: не було жердини впоперек безодні, зникла й драбина.

Я закричав:

— Клебене, де ти?

Вгорі, на краю урвища з'явилась голова. То був Клебен, але його обличчя я не бачив, воно було в затінку.

— Я тут, — крикнув він. — Чого хочеш Ван-Лянде?

— Що це все означає?

— Нічого. Я скинув жердину з драбиною. Ви не вийдете звідти.

Я ще нічого не розумів доладу, але голова стала паморочитись. Я не насмів більше питати. Клебен закричав знову:

— Вашого там нічого не мав, піди й розкажи всім про це. Я вернусь, як ви всі помрете.

Він, як видно, збожеволів. Клебенова голова зникла. Скільки я кричав, він не з'являвся. Йому, мабуть, було страшно й самому. Я вернувся в печеру і розказав, що сталося.

Спершу мені не йняли віри, потім, коло урвища побували й побачили, що вийти справді не можна. Нікому й на думку не спало, щоб це були жарти. За такі штуки б'ються. Це нас, мов громом, прибило. У нас не було ні води, ані живності.

Вряди-годи виходив хтонебудь Клебена гукати. Він не обзивавсь, не з'являвся. Коли я усвідомив собі, що нас чекає, то не видержав, занепаєв душею.

Всі як один казали: „Оде то вскочили, нема порятунку остання година настала, смерть“.

Огню у нас теж не було; правда, були сірники, але не було чого запалити. В темряві просиділи ніч. Ніхто не спав. Я думав, що годі нам на щобудь надіятись. Ми ніби безвісти в підводнім човні потонули.

Він як устромив руки в золото, то так і задубів.

На другий день ми ледве ворушились од голоду та втоми. Говорити не хотілось. Надвечір щось недобре сталося з сином Стефенсона. Він почав кричати: „Я втечу, втечу звідси!“ Як божевільний поповз до виходу. Ніхто його не спиняв тільки батько сказав услід: „Гляди, не зірвися“ — і засміявся.

Через кілька хвилин я почув, що він плаче. З безодні почувся войк, потім гуркіт далекий, і все стихло.

Він, певно, на голу стіну дерся і зірвався. Я попробував підбадьорити себе, інших; почав казати, що може ще Клебен до розуму прийде, і зажерливість у ньому вщухне.

— Надаремне, — мовив Стефенсон, — надаремне ти так думаєш. Золотий диявол спанував Клебена, а цього не вилікувати.

— Не кланявся я перед ким у житті своєму, не кланятимусь і перед смертю, — сказав Ван-Буш.

— Не хочу вмирати голодною смертю, без води, як той собака. Коли взавтра не зробиться чуда, — сам собі смерть заподію.

Не веселіші думки були і в мене. Але настав вечір і післязавтра, а нічого не трапилось. Спрага мене з ума зводила. Я боявся заплющити очі: як заплющав, в очах вода мерехтіла, і тихі кружала по ній розходились. Я передумав більше, ніж за ціле життя.

Вночі, скиглячи й корчачись, Стефенсон поповз до виходу. „Я до сина, — мовив. — Прощайте!“

— Стрінемось, — сказав я, — до побачення. Не можеш більше терпіти. „Ні, та й навіщо“. Розуміється на це не було чого казати. Я знову почув, як зашуміло.

Ця друга смерть додала сили моему розпачеві, я став казати до Ван-Буша: „перше, ніж померти, повкидаймо все в безодню. Не діжде Клебен од чорта заплати за це вбивство...“ Ван-Буш зрозумів мене і погодився. Ми шалено взялися до діла. Я скрутив із сорочок кілька тугих жгутів і запалив одного. Ван-Буш носив золото, ксштогності і складав усе це в проході, на краю урвища. Потім він присвічував, а я працював. Дика сила звідкись узялася в нас. Ми поспішали, світла у нас було мало. Жгутів не вистачало; ми покидали останню білизну, жгутів знову нарobili. Скільки часу працювали — не пам'ятаю, але вже доценту повиносили та в безодню скинули.

Як же блищали самоцвіти, коли я їх сипав, треба було б вам бачити.

Нарешті спустошили печеру. Я ще довго ходив, освітлюючи долівку недогарком жгута, що ледве блимав, і зби-

раючи, де що лишилось. Я не хотів, щоб хоча завалюща яка копійка Клебеніві дісталась.

Як ми скінчили все теж, Ван-Буш узяв рушницю і промовив: „Ходім, ти мене похорониш“. Я відповів: „Іди, я прийду потім“. Тут ми не здержались, заплакали. „За що нам це?“ — сказав він. І справді, за що? Ван-Буш був хороша людина.

Він пішов до виходу, кажучи: „гляну на небо та й умру“. Я охопив голову руками, намагаючись не чути пострілу, але почув таки. Коли прийшов до виходу, — нікого не було там. Він застрелився, і упав туди, в безодню.

Я прожив іще добу, і тоді сів вам писати. Ви, певно сюди прийдете. Даруйте мені! Я позбавив вас усього. Час і мені помиратися. Прощайте, ні писати, ні думати не хочеться більше.

— Ах, — скрикнув Саллас Бен по довгій мовчанці. — Дайте но я ще раз почитаю оці листочки.

Він хутко їх переглянув і повернув Гентові.

— Розумієте, — заговорив мисливець, — мені не шкода ані трохи отих скарбів. Шкода мрії. Мене покарано; я сам себе зрадив. Не треба було нічого займати.

— Не треба було дарувати.

Гент не відповів. Тяжко підвівшись, він мовчки пішов до виходу. Бен ішов за ним. Вгорі вони з сумом зупинились над безоднею, капелюші поскидавши.

Вшанувавши востаннє померлих, Гент мовив:

— Ідіть, Салласе, на долину і скажіть, що прийду потім. Мені хочеться самому тут побути.

XX

ОСТАННЯ ГОДИНА

Він сів на камені, дивлячись униз. Бен давно вже пішов. Цаупере дримав, витягшись на сонці. Білі цятки наметів майоріли по долині круг тонких, як волосина, димів з вогнищ. Там його чекали зі скарбами, з надією почати бурхливе, діяльності повне життя,

зануривши руку в окріп до безглуздя сміливих заходів.

Але що він міг принести на долину?

— Ви вернулись, Салласе,—мовив мисливець, тиху ходу позад себе учувши, і, оглянувшись, став на рівні ноги. Перед ним стояв Клебен.

Гент пізнав його не зразу. Убивець був задрипаний, обшарпаний, страшенно худий, блідий, без шапки. Густі його брови моторошно й безтямно ворушились, очі палали. Мав рушницю з собою.

Віч-на-віч стояли оці два чоловіки, що скрайні непоміркованості в собі втіляли: божевільну ненажерливість — один, зненависть до богатства — другий.

Клебен заговорив перший:

— Я ждав тебе. Я довго ждав тебе, Генте!

— Це він, — скрикнув Цаупере, наміряючись кинутись на Клебена — його голова! музунгу, він підглядав з-поза скелі тоді.

— Постій, не чіпай його, Цаупере, — мовив Гент.

— Клебене, що з вами? Давно ви тут?

— Давно, дуже давно. — Клебен почав терти лоба рукою, намагаючись щось пригадати. — Навіщо ти забрав каміння й золото?

— Мене тут не було, і я не брав нічого. Ти усвідомляєш собі, що наробив, Клебене? Ти вбив своїх товаришів, чотири чоловіка. Ти це розумієш?

Клебен зареготав:

— Брешеш, ти їх урятував, урятував, і ви все забрали. Я це знаю.

— Ти з глузду з'їхав, Клебене?

— Стривай но, Генте... Поділись хоч трохи зі мною. Знаєш — я там у кутку закопав скриню, повну золота. Ходім туди, даси мені трошки, мені небагато й треба.

Він почав голосно недоладно балакати, плутаючи блюзнірські молитви, жахливі спогади про скарби пропащі; скінчив зливою прокльонів. Гнів на нього

находив. Здавалось, не помічає Гента, руками перед очима розводячи, знизуючи плечима й вниз дивлячись.

— Іди собі! — сказав Гент.

— Слухай, віддай! — стрепенувся Клебен. — Богом тебе заклинаю, віддай мені те, що так там блищало й іскрами сипало. Віддай усе! Віддай!

— У мене нічого немає, — відповів Гент. — Зрозумій це і йди собі! Я не хочу розмовляти з тобою.

Клебен стих. Не дивлячись на Гента, він тяжко зідхнув, кинув навкруги диким поглядом і поплентавсь. Кроків двадцять одійшовши, він спинився націливсь на мисливця.

В ту ж мить Цаупере стрілив, але не влучив. Клебен потяг за цингель. Луна од двох пострілів покотилася з гір на озеро та долину.

Гент здригнувся, поточився назад і сів. Його поранено на виліт у груди. Тоді відігралася блискавично швидка сцена. Цаупере кинувся за Клебеном і наздогнав його, як той припустившись тікати посковзнувся і впав. Негр двічі махнув прикладом. Розтявся жахливий, як звірине виття, зойк.

Тяжко дишучи, дрижачи од страждання й люті, негр вернувся до мисливця. Гент лежав, почувуючи, що хутко підупадає на силі, а тіло легке робиться.

— Я його вбив, — мовив Цаупере. — Я б і вдруге вбив його. — Аж побачив кров, що Гентові з-під спини сочилась і гірко заплакав.

— Що з тобою, музунгу?

— Нічого, смерть, — сказав Гент. — Іди на долину, Цаупере. Мені не допоможеш, мене на смерть поранено. Іди! Розкажи там нашим про все... Поклич Бена... перенесіть мене наниз... Так, я вмираю. Ну, Цаупере, прощай! Будь вірний собі. Пам'ятай це, і тобі добре буде.

Він заплющив очі і поплив у п'їтми до далеких берегів, звідки вороття немає. Свідомість ще його не кинула. Був радий, що не боїться. Потім його холодні руки опинилися в мокрих од сліз гарячих руках Цаупере, і прийшла тиха смерть.

З М І С Т.

	Стор.
I. Стенлі вирушає в африканські нетри	3
II. Стенлі та Гент	6
III. Пропасниця	12
IV. Мисливці за слонами	18
V. Гора скарбів	22
VI. Чорт в каравані	43
VII. Змовники Зімбауені	48
VIII. Невольник Цаупере	61
IX. Наука чемности	69
X. Розбійник Мірамбо	76
XI. Замах на вбивство	86
XII. Облога острівка	95
XIII. Ліс Джуджу	104
XIV. Король Н. Комбе	108
XV. Лівінгстон	125
XVI. Велика мрія	137
XVII. Арабська гостинність	142
XVIII. Прощання з Лівінгстоном	147
XIX. Драма Руфутської печери	153
XX. Остання година	161

КНИГОСПІЛКА

ХАРКІВ, Горянівськ. пр., 2. — КИЇВ, вул. Воровськ., 48.

БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ВСІХ.

Є ж І. Вдосвіта	60 к.
Коцюбинський М. Фата моргана	50 "
Купрін А. Олеся	40 "
Винниченко В. Біля машини	30 "
Винниченко В. Голота	40 "
Грінченко Б. Серед темної ночі	40 "
Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я	40 "
Новіков-Прибой. На вибоях	35 "
Сінклер Еп. Нетри	45 "
Шолом-Алейхем. Сімдесят п'ять тисяч	35 "
Верн Ж. Архіпелаг в огні	40 "
Станюкович К. Пасажирка	35 "
Грінченко Б. Під тихими вербами	40 "
Купрін А. З вулиці.	15 "
Чехов А. Каштанка	12 "
Чехов А. Роман з контрабасом	15 "
Велз Г. Повість про дні майбутні.	25 "
Велз Г. Дивна орхідея.	25 "

Друкується:

Толстой А. Гадюка.
Роні (молодший). Клер Тесель.
Джекобс В. Шкіперове залицяння.

Готується до друку:

М. Гоголь. Тарас Бульба.
Кіплінг Р. Світло погасло.
Стівенсон. Острів Фалеса.

БІБЛІОТЕКА ІСТОРИЧНОЇ ПОВІСТІ Й РОМАНУ.

Оркан В. Костка Наперський.	80 к.
Куліш П. Чорна Рада	70 "
Костомаров М. Чернігівка	70 "
Марко Вовчок. Маруся	50 "
Франко Ів. Захар Беркут	45 "

Друкується:

Лажечников І. Крижаний палац.
Старицький М. Богдан Хмельницький
Діккенс Ч. Повість про двоє міст.

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА.

Бордуляк Т. Оповідання	1	крб.	—	к.
Винниченко В. Вибрані твори. 2 вид.	1	"	20	"
Винниченко В. Записки Кирпатого Ме- фістофеля. Вст. стаття А. Річицького. 2 вид.	1	"	50	"
Квітка-Основ'яненко Г. Вибрані твори, т. I. Ред. і вст. ст. А. Шамрая. 2 вид. —		"	70	"
Квітка-Основ'яненко Г. Вибрані твори, т. II. Ред. і вст. ст. А. Шамрая. 2 вид. —		"	60	"
Квітка-Основ'яненко Г. Пан Халяв- ський. Роман на 2 част. Ред. М. Рильського. Перекл. і вст. ст. В. Білого	1	"	20	"
Кобилляньська О. Новелі. Ред. і вступна стаття Б. Якубського	—	"	85	"
Кобилляньська О. Земля. Повість. Вступ. стаття П. Филиповича. 2 вид.	1	"	50	"
Котляревський І. Енеїда. Редакція і вступна стаття І. Айзенштока	1	"	30	"
Кропивницький М. Вибрані твори. Ред., ст. і примітки П. Руліна	1	"	25	"
Куліш П. Поезії. Вибір, редакц. і стаття М. Зерова	—	"	90	"
Куліш П. Чорна Рада. Хроніка 1663 р.	1	"	—	"
Маковей О. Вибрані твори Ред. та вст. стаття Р. Заклинського	1	"	20	к.
Марко Вовчок. Вибрані твори. Ред. і вступна стаття Є. Кирилюка (друк).				
Мартович Лесь. Вибрані твори. Ред. та вступна ст. М. Могилянського	1	"	10	"
Мирний П. Лихо давне і сьогочасне. Ред. та вст. стаття Б. Якубського		"	75	"
Мирний П. Хіба реуть воли, як ясла повні. Роман на 4 част. Ред. та вступна стаття Б. Якубського	1	"	20	"
Мирний П. Вибрані твори. Вступна ст. і примітки Ф. Якубовського	—	"	70	"

Нечуй-Левицький І. Вибрані твори. Вибір і вст. стаття Є. Кирилюка	—	крб.	70	к.
Нечуй-Левицький І. Микола Джеря.	—	„	75	„
Олесь О. Вибрані твори. Редакція та вст. стаття П. Филиповича	1	„	—	„
Олесь О. Вибрані твори. Лірика. Драмат. етюди. Ред. та вст. ст. П: Филиповича	—	„	70	„
Поети пошевченківської пори. Ред. і вступна стаття М. Зерова	—	„	75	„
Прозаїки 90-900 рр., т. I. Редакція і вступна стаття Ів. Миронця	„	75	„	„
Прозаїки 90-900 рр., т. II. Редакція та вступ- на стаття Ів. Миронця	—	„	90	„
Рання українська драма. Ред. і вступ- на стаття П. Руліна	1	крб.	60	к.
Свидницький А. Люборацькі. Сімейна хроніка на 2 част. Ред. та ст. М. Зерова	1	„	20	„
Свидницький А. Оповідання. Ред., вступ. стаття і примітки М. Зерова	1	„	10	„
Стороженко О. Вибрані твори. Ред. і вст. стаття А. Шамрая	1	„	50	„
Тесленко А. Вибрані твори. Вибір і вступ. стаття Ів. Миронця	—	„	70	„
Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Вибрані твори. Ред., вступна стаття і примітки Ол. Дорошкевича (друк.)	„	„	„	„
Федькович О. Вибрані твори. Ред., вст. стаття й прим. Р. Заклинського	1	„	40	„
Франко І. Борислав сміється. Повість. Ред. С. Пилипенка. Ст. О. Дорошкевича	1	„	50	„
Черемшина М. Село вигибав. Вибрані опові- данья. Ред. і вст. ст. М. Зерова	1	„	25	„
Черемшина М. Вибрані твори. Ред. і вст. стаття М. Зерова	1	„	30	„

СКЛАД ВИДАННЯ:
КНИГОСПІЛКА
Харків, Горішнівськ. пр. 2.
Київ, ул. Воровського 48.

Ціна 55 коп.